

प्राप्तिस्थान—

छात्रपुस्तकालय

निवेदिता लेन, बाग़्वाज़ार

फलिफाता ।

Printed by

M. N. GHOSÉ

GHOSÉ PRESS,

18 Subarnaray an Dass's Lane,

CALCUTTA

निघेयम् ।

इह खलु साहित्यसंन्यासे उन्मोहजननं विरोधेन कथयितुं ना-
 रार स्वाध्यायनि, उन्मोहजननात्तत्र अनायासेनैव ज्ञानं प्रयत्न-
 निष्पन्नमिति किमपि कथय्यते . प्राचीनकाले यैः य-
 त-भारत्यायनमालम्ब्य विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं बहुविधैः उन्मो-
 हे विनिर्मितः । नन्व उन्मोहजननात् विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं
 उन्मोहजननेन विद्यानिर्मायमोपयोगिभ्येन अङ्गाङ्गुलि-
 भिरपि । नन्वाद्यानिम्नं यत्र बाहुज उन्मोहजननात्,
 : लक्षणं न च लाहरीनैव उन्मोहा निवृत्तः, धर्म विद्यानिर्मा-
 योऽप्यङ्गुलिभिरुक्तोनामिति मानसमुक्तौ उन्मोहजननात्
 ज्ञानं ज्ञानमानसोपयोगिभ्येनैव विनिर्मितं उन्मोहजनना-
 त् । नन्व उन्मोहजननात् कथयति निवृत्तं प्रयत्ना-
 त् । इत्यत्र ज्ञानजननात् विद्यानिर्मायमोपयोगिभ्येन विद्यानि-
 र्मायं निवृत्तिं विद्यानिर्मायमोपयोगिभ्येन, अङ्गुलिभ्ये-
 न विद्यानिर्मायमोपयोगिभ्येन विनिर्मितः निवृत्तः यः य-
 त-भारत्यायनमालम्ब्य विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं इति विद्यानिर्मा-
 योऽप्यङ्गुलिभ्येन विनिर्मितः निवृत्तः यः य-
 त-भारत्यायनमालम्ब्य विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं इति विद्यानिर्मा-
 योऽप्यङ्गुलिभ्येन विनिर्मितः निवृत्तः यः य-
 त-भारत्यायनमालम्ब्य विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं इति विद्यानिर्मा-
 योऽप्यङ्गुलिभ्येन विनिर्मितः निवृत्तः यः य-
 त-भारत्यायनमालम्ब्य विद्वत्प्रभुनिविर्मुक्तिं इति विद्यानिर्मा-
 योऽप्यङ्गुलिभ्येन विनिर्मितः निवृत्तः यः य-

चयः सुदुर्लभः । अस्मिन् ग्रन्थे धनर्घराघवीयश्लोकदर्शनात्
तत्प्रणेतुर्मुंरारिमिश्रस्यार्वाचीनोऽयं गंगादास इति निर्धारणं न
दोषाय प्रभवति । छन्दसः प्राचीनत्वं तत्प्रशस्तिञ्च भूपसी समुप-
पादितवन्तो यय अस्मन्प्रकाशिने पिङ्गलच्छन्दःसूत्र एव बहुवेति
नात्र बाहुल्येन तदुक्तिप्रकाशलोचना समीचीनतया प्रतिभाति ।
तथापि संक्षेपतः किञ्चित् समालोच्यते । 'छन्दः पद्ये च वेदे
च' इत्यमरवचनात् छन्दस एव नामान्तरं पद्यमिति प्रतीयते ।
किन्तु अनयोर्भेदोऽपि समुपलभ्यते, यथा—'छन्दोवद्वपद' पद्य-
मिति । अतः यदुभिश्छन्दःशास्त्रपारंगतैः पण्डितैर्यदुच्यते—'लघुगुह-
स्वरव्ययस्याविशेषश्छन्दः' इति तन्न असमीचीनम्, 'स्वराः अक्षर-
संज्ञा स्युर्हलस्तदनुपायिनः' इति रूपाग्रहणीयप्रमाणात् । छन्दसो
नियामकाः स्वरवर्णाः व्यञ्जनानि तु तदनुपायोनीनि तेषां हृदयम् ।
चतुर्दशसु विद्यासु छन्दःशास्त्रमेका विशिष्टा विद्या । यथा विष्णु-
पुराण—'अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मोमासा न्यायवित्तरः । धर्म-
शास्त्रं पुराणञ्च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥' वेदस्य षडङ्गानि यथा—
"शिक्षा कल्यो व्याकरणं निदक्तं छन्द इत्यपि । ज्योतिषामयन-
ञ्चैव षडङ्गो वेद इष्यते ॥" दृश्यते पाणीनियशिक्षायां—'छन्दः
पादौ तु वेदस्य' यथा षडुर्म्या विना मनुजस्य, तथा छन्दोऽन्तरेण
वेदस्य भवन्त्या दुरवस्थैव भवन्ति । छन्दोज्ञानं सविशेषं प्रयो-
जनीयम् । तथाच धृतिः—'यो ह वा अविदितार्थं पच्छन्दो देयन
प्राप्त्यर्थेन मन्त्रेण याज्यमनि वाध्यापयति, वा स्यात्' पच्छन्ति
गर्भं वा पयति प्रमीयते, पापीयान् भवन्ति ॥ (भा, प्रा २१)

दर्शनशीलतत्त्वज्ञानार्थं 'अन्धे' उन्मथ्य हेतुस्य विनिर्गोच-
 यं युजः । हेतुस्य प्रत्यक्षं न साक्षात् न विरोधः । अन्धो हीन-
 ज्ञानो ज्ञानेन वा विद्यतां प्रयुक्तं न कर्तव्यमाह । न बागवतो
 ब्रह्मण निर्मितं ज्ञानं ब्रह्मण ॥ ब्रह्मोद्भवा वा ॥ "आदयति
 मयं वन्द्यान् कर्माणि ।" इति श्रुतिः । 'उदायि आदयान्' इति
 तत्त्वं न विनिर्गोचः । आदयति आदयति इति उन्मथः, 'अन्धे
 दिव्ये ह' इति परिभाषा । धेरे मयं वयं वा ब्रह्ममेव
 ज्ञेयं । ननु साधकादिति वयं प्रयुक्तानि अद्वयानि । धीमता
 ज्ञादायि न अन्धोमात्रायां हेतुस्य लौकिकउन्मथस्य लक्षणानि
 दृष्टानि, ननु यदाच वैदिकउन्मथसामान्यवैयर्थ्यात् । वैदिक
 उन्मथः लौकिकउन्मथसामान्यवैयर्थ्यात् इत्यत्र कानि सन्देहाव-
 यः । अतस्त्वसाधारणी उन्मथो यदा नैकशक्तिर्न दृश्यते न
 वन्द्यमाणायाः । अतस्तु आरम्भेण उन्मथो साधीनयुगे आदिशक्ति-
 ब्रह्मणा अन्धोविना व्यवस्थिते आदिशक्त्यै सामास्ये ब्रह्मोद्भा-
 गद्वारा अव्यक्ता हन् । ततो मुनिवरेण च श्रीहनुमत्प्राप्तो
 ह्यव्यक्तवाक्योद्भासि उन्मथि महामन्त्रं प्रयोगाय । अथ
 येन संवृत्तावस्थितेषु ब्रह्मणो उन्मथो व्यवहारोद्भास्यते ।

आदिवसंभूतकाल्यान् सामास्यवाक्यस्य माधुर्यमप्यप्येव
 यदा वेत्त प्रकाशेण उन्मथो साविर्भावः समस्तस्य संवृत्त-
 तत्त्वेषु सद्ब्रह्मण्यस्य प्रकाशमयस्या महामहोपाध्यायेन परिहृ-
 त्तोमणिः । धीमता सामान्यतिसोमणिना विरचिता काचित्
 चित्प्रीतिश्च सन्निर्दिश्यते ।

चयः सुदुर्लभः । अस्मिन् ग्रन्थे अनर्गलाग्रवीरश्लोकदर्शनात्
तत्प्रभेतुर्मुंरारिमिधस्यार्वाचीनोऽयं गंगादास इति निर्द्धारणं न
दोषाय प्रभवति । छन्दसः प्रार्चानत्वं तत्प्रगल्भिभूयसीं समुप-
पादितवन्तो यय अस्मन्प्रकाशिते पिङ्गलच्छन्दःसूत्र एव बहुधेति
नात्र बाहुल्येन तद्विषयकालोचना समीचीनतया प्रतिभाति ।
तथापि संक्षेपतः किञ्चित् समालोच्यते । 'छन्दः पद्ये च वेदे
च' इत्यमरवचनात् छन्दस एव नामान्तरं पद्यमिति प्रतीयते ।
किन्तु अनयोर्मदोऽपि समुपलक्ष्यते, यथा—'छन्दोवद्वपद' पद्य-
मिति । अतः बहुमिश्रछन्दःशास्त्रपारंगतैः परिहृतैर्यदुच्यते—'लघुगुरु-
स्वरव्यवस्थाविशेषश्छन्दः' इति तन्न असमीचीनम्, 'स्वराः अक्षर-
संज्ञा स्युर्दलस्तदनुयायिनः' इति रुद्रयामलीयप्रमाणात् । छन्दसो
नियामकाः स्वरवर्णाः व्यञ्जनानि तु तदनुयायोनीनि तेषां हृदयम् ।
चतुर्दशसु विद्यासु छन्दःशास्त्रमेका विशिष्टा विद्या । यथा विष्णु-
पुराण—'अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमासा न्यायविस्तरः । धर्म-
शास्त्रं पुराणञ्च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥' वेदस्य षडङ्गानि यथा—
"गिरिज्ञा कल्यो व्याकरणं निदक्तं छन्द इत्यपि । ज्योतिषामयन-
ञ्चैव षडङ्गो वेद इष्यते ॥" दृश्यते पाणीनिषशिक्षायां—'छन्दः
पादौ तु वेदस्य' यथा षडङ्ग्यां विना मनुजस्य, तथा छन्दोऽन्तरेण
वेदस्य भवन्त्या दुरवस्थैव भवति । छन्दोज्ञानं सविशेषं प्रयो-
जनीयम् । तथाच धृतिः—'यो ह वा अविदितार्थं यच्छन्दो र्वेयम
ब्राह्मणं न मन्त्रेण याजयति याच्यापयति, या स्वायं यच्छन्ति
गर्भं वा पचति प्रमीयते, पापीयान् भवति ॥ (भा, भा-२१)

	रामायणे	महामारणे	भागवते	शिशुपालवधे
अनुष्टुप्	बाल २।१५	द्रोण ८४०८	१०।१।१	२
इत्थयत्रा	उत्तर ६५।१६	आदि २१।१२	१०।२।२१	३
उपेन्द्रयत्रा	" ७६	" ७०।१८	१०।१।५	४।२३
चंशम्बिलं	बाल २।४२	" ३१।४१	१०।२।२६	१
इन्द्रचंशा	सुन्द ८ सर्ग	आदि ३२।४१	१०।२।२६	१२
वैश्वदेयी	" ६५।२८	०	०	०
महर्षिणी	अयो १०७।१७	आदि ६६०	१०।८।१०	८
रुचिगा	" २१।६५	" ११७६	१०।१८।१६	१७
वसन्तलिलकं	उत्तरा १०६।२३	" ६५६	१०।१।१३	५
पुणिताम्रा	बाल २।४३	शान्ति ६६७६	१०।७।२१	७
भरघत्तम्	अयो ८१।१३	" ७।२५	०	०
औषध्दमिकम्	उत्तर ६७।२१	०	०	२०
मुन्दरी	उत्तर ७३।२५	०	१०।१०।७४	०
व्योदना	०	शान्ति ७१२६	०	१४
प्रमाणिका	०	" १२०३६	७।८।४८	०
शालिनी	०	आदि २१।८६	१०।१।२२	१८
भुजङ्गप्रयाग	०	शान्ति २३।५७	४।७।३२	०
दुतयिदम्बिन	०	द्रोण ८४०१	१।१।३	६
वसन्तलिलकं	०	शान्ति १०३६	०	०
मार्गिनी	०	वर्ण १३०।५	१०।३।१।	११
शान्दमर्षिर्षिर्षि	०	वर्ण ४६६।	१।१।१	१।७।५

	रामायणे	महाभारते	भागवते	शिखुपालवधे
इन्द्रिया	०	०	१०३११	० सर्ग
मन्दाकाव्ता	०	०	१०८२१	७७४ "
शिखरिणी	०	०	४७७०	५६६ "
तद्देवक	०	०	१०८७११	०
व्यामता	०	०	१०३५१	१० "
मञ्जुभाषिणी	०	०	७८४५	१३ "
सृगेन्द्रमुख	०	०	१२१२१०	०
स्त्रिगिणी	०	०	७२४४३	७४२ "
प्राधता	०	०	१०१०२४	१४६६ "

शिखुपालवधे निम्नलिखितानामपि ५० छन्दमागुर्ल्लेखो
 दृश्यते, तद्वयया प्रमिताक्षरा—१ सर्ग, दोषक ४४५, जलोद्विगति
 ४५४, प्रभा—६६८, कुटुम्भा—६७३, भविष्यादिनी ८७१,
 प्रमदविलम्बित ४६२, मत्तमपूर ४४४, कुतगीयता ४४१ पृथ्वी
 ४६६, 'व'शब्दपरित ४६७, जलधरमाता ४३०, मेघविम्वर्लिता
 २०७४, पद्मकायरी ३८२, हानिणी १२७७, महामाहिनी
 ११६७, पैतालीय १६ सर्ग, उद्गता १५ सर्ग, पथ्या ४२९,
 भाष्यार्गीति ४४८ ।

अथनु ताणन् भवेव वाचा पदिंदिय । नि ईवन्व गते पूर्ण-
 मुक्तिं पुनर्कं यन्मरान् पूर्णमिव पुनः संस्कारणस्य प्रयोजनीयता
 भवभूयत, विष्णु भावादिधामदनीयदिङ्पालवरात् निगेदिनो-
 ऽभूत् सर्वे पयाम्माहमुपमाः । परं प्राप्ता सम्यग्नि सौख्येषूत्तिक-

सुदृढाऽतिरुद्धं वस्तुवत्प्राणीयत्वं धीमानो मन्मथमन्मथान्
 नक्तानां सुदृढाऽतिरुद्धं वस्तुवत्प्राणीयत्वं धीमानो मन्मथमन्मथान्
 पुष्पाङ्गम् । शीघ्रं जीवी मूढान्मत्तकला मन्मथान्मन्मथान् धीमान्
 वारेदुर्विद्यं दिङ्मन्मथमन्मथान् दिष्टाङ्गिनी मन्मथान्मन्मथान्
 मन्मथान्मन्मथान् मन्मथान्मन्मथान् ।

मन्मथोपनिषत्ते दृष्टेऽपि मन्मथि मन्मथो मन्मथान् मन्मथान्मन्मथान्
 मन्मथेन मन्मथो मन्मथ मन्मथान्मन्मथान् मन्मथान् मन्मथान्मन्मथान्
 परममन्मथान् मन्मथोपनिषत्ते मन्मथान् मन्मथान् मन्मथान् मन्मथान्

१८४० श्रुताङ्गीर्षा
 वगन्तो दृष्टिमा ।

}

भाष्य—प्रकाराङ्गम् ।

विषयसूची ।

विषय	पृष्ठ
मुख्यवर्णः	१
समवृत्तम्	१८
अर्द्धसमवृत्तम्	१५०
विषमवृत्तम्	१५७
मात्रावृत्तम्	१६२
गद्यप्रकरणम्	१७३
हिन्दीभाषानुवादः	१७७

सूचीपत्रम्

छन्दः	सूत्रसंख्या	छन्दः	सूत्रसंख्या
अचलधृतिः	१५५	इन्द्रवदना	११८
अतिशायिनी	१७२	इन्द्रवज्रा	५१
अदिननया	२१७	इन्द्रवंशा	६७
अर्धधादि	२२७	उग्रावला	८४
अनङ्गरोषरा	२३१	उद्गता	१५२-२५३
अनघसिन्धु	६०	उद्गीति	२
अनुकृता	४८	उपचित्र	५८
अनुष्टुप्	२४७	उपचित्रम्	२३७
अपरवक्त्रम्	२४७	उपजातिः	४३
अपराजिता	११३	उपमालिनी	३४५
अपवाहम्	२२५	उपमिश्र	
अशोकपुष्प	२३२	उपमिश्र	
अश्वगति	१८०	उपमिश्र	
अश्वगतिः	१५८	उपमिश्र	
असन्धाया	१११	उपेन्द्रवज्रा	
आख्यातकी	२४१	शृङ्ग	
आप्या	क स	शृङ्गभग्नकिरितिनम्	१४६
आप्यांगीति	४	पञ्चा	१४१
इन्द्रा	६४	मोपमिश्रसि(स)क	२६०

छन्दः	सूत्रसंख्या	छन्दः	सूत्रसंख्या
चित्रपदा	१६	दुतपद	८८
चित्रलेखा	१८२	दुतमध्या	२४७
चित्रलोपा	१७७	दुतचित्रमित्रं	७४
चित्रा	१३६	घोडललिता	१५७
छाया	१६५	मदी	११६
जयमन्त्रपद्या	(३४)	मन्दनम्	१७५
जलधरमाला	८७	मर्दटपम्	१६६
जलोद्भवगतिः	६८	मल्लिनी	१४६
मनुमध्या	६	मयमालिका	८५
मन्त्री	४२०	माम्दीमुम्बी	११७
‘मालमयनं	६४	माराधम्	१७६
नामरसः	७७	माराचिका	२३
नृणकं	१३७	नारी	३
नोटकं	७०	निजिपालकं	१४७
स्थरितगतिः	३३	पद्मिः	७
दण्डकम्	५	पद्मभटिका	७६१
दीपकमाला	३६	पञ्चनामर	११६
दुर्मिर्गम्	२२२	पञ्चनामर	१७३
दोषकं	५१	पञ्चनामरः	१०१
दोडडिवा	२६२	पञ्चनामर	१०
दुता	६३	पणप	३६

छन्दः	सूत्रसंख्या	छन्दः	सूत्रसंख्या
मत्समातङ्ग	२३०	मुखचपला	(७)
मत्समानङ्गलीलाकर.	२३५	मृगी	११
मत्समयूरं	१०	मृगेन्द्रमुखं	१०३
मत्ता	३२	मेषविस्त्रुर्जिर्वा	११४
मत्ताप्रतीङ्	२१८	मेला	१४१
मत्तेभयिप्रतीङ्गम्	२०६	मोटबं	६३
मदनललिता	१५२	मोटनकं	५२
मदलेषा	१५	मौक्तिकदाम	६२
मदिरा	२१३	रणोद्धता	४६
मधुमती	१३	रत्नप्रयती	३१
मध्यशामा	१२२	दक्षिरा	१६
मनोरमा	३४	रूपकं	८०
मन्दार्कनी	७५	रूपमाली	३०
मादाबागता	१६४	रूपमालिनी	१४३
मपूगनाग्नि	३०	रक्ष्मीः	१९०
महाप्रापण	२१६	सलजा	८६
माणवकं	१०	सल्लिग	८३
मानवद्वयं	१४५	सल्लिगं	२५५
मालनी	७८	सल्लिजा	८३
मालभाग्नि	२५१	सालमा	१८३
मालिनी	१३४	सालिन्द	२१५

छन्दः	सूत्रसंख्या	छन्दः	सूत्रसंख्या
लोलावेल	१३५	वृत्ता	५४
लोला	११६	वेगवती	२३८
यशस्वपतिनम्	१६३	वेनालीय	२५६
व'शम्पयिल	६६	वैश्यदेयी	७२
यन्त्र	२५६	शशिकला	११३
यग्युपतो	१६०फ	शशियदना	१०
यमन्ततिलक	११२	शादूल	१८४
याणिनी	१५३	शार्दूलल्लिख	१७८
यान् म्मो	४५	शार्दूलविक्रीडित	११६
यादा	१६०ग	शालिनी	४५
याम् भी	११५	शिवाणिङ्ग	७
याम्नी	१२६	शिवाणिगा	१११
विगाधार	८१	शुद्धिगा	३५
विग्गमावा	१८	शोभा	२०७
विग्गुमावा	१२	शेनी	५३
विष्णुमादा	६१	धोः	१
विश्वनिन्दक	१३६	मनी	६
विष्णुदा	४	वमानिका	१६
विष्णुगुमावा	४७	वगुदना	२०३
विग्ग	२००	मरती	२११
वृज	२०६	मादगाई	६२

छांदः	सूत्रसंख्या	छन्दः	सूत्रसंख्या
मातङ्ग'	११	मृग्य	१३२
सिंहशिकान्त'	२३६	धमघटा	२१०
सिंहशिकोद्	२३३	अग्निषो	५१
सिंहशिकृगिर्जता	१८६	म्यागता	३८
सुकेमरं	१५०	हंसमाला	४
सुधा	१८१	हमर्जनं	२२
सुनरिका	२०६	हंसी	४०
सुनरी	२४२	हंसी	२१२
सुपयिष'	१२१	हमननन	१३०
सुनुगी	६४	हमनुगी	२३
सुगमा	११६	हरि	११०
सुयदना	२०४	हमिणजुना	१७१
सुयगा	२१८	हमिणजुना	२३६
सोमगाजी	११	हमिणी	१६५
गौगा	२५४	हमिणे	१८८
गदी	२	हमक	१६३

छन्दोमञ्जरी

प्रथमः स्तवकः ।

देवं प्रणम्य गोपालं वैद्यगोपालदासजः ।

सन्तोषातनयश्छन्दो भङ्गादासस्तनोत्पदः ॥१॥

सन्ति यद्यपि भूषांसश्छन्दोमन्या मनीषिणाम् ।

तथापि सारमाकृत्य नयकार्यो ममोद्यमः ॥२॥

ममो विद्यमानः । अथर्वो यजुर्वेदो विष्णुसामादिर्वेदाश्च यजोर्वेदा-
न्नामवयवविधापरमुच्यते । अथर्विकर्त्ता इतिवाच्यते—देवमिति । देवः देव-
र्देवोत्पन्नः यो गोपालदासः यस्मात् ज्ञात इति । वैद्यगोपालदासः, वैद्यगोर्देवपदा यत्न
कुत्र इति चेत्तन् ; यजोर्वेदात् । अथर्वो ज्ञात-वयवविधौवमुच्यते । अथर्विक- यजोर्वेदा-
न्नाम अति, देवं यजोर्वेदं यो गोपालोवि गोपालर्त्ता दीक्षकं ज्ञात, अथर्व-वयव
अथर्व-वयवो परिवाच्यते । अथर्वो ज्ञात इति । ॥ १ ॥

अथ विद्यमानोऽयं भूषाणोऽयं ज्ञात एव अथर्विक-वयवो, अथर्विक-
ज्ञात-वयव- अथर्विक-वयवोऽयं भूषाणो—अथर्विकः । अथर्विक-वयवो भूषाणोऽयं
विद्यमानोऽयं भूषाणः भूषाणोऽयं अथर्विक-वयवो, अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो, अथर्विक-वयवो

१ । देवगोपाल, देवगोपालदास, अथर्विक-वयवो, अथर्विक-वयवो
अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो ।

२ । अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो अथर्विक-वयवो, अथर्विक-

सममर्द्धसमं कृत्तं विष्मञ्चेति तत् त्रिधा ।

समं समचतुष्पाद् मवत्पद्मसमं पुनः ॥५॥

आदिस्तुतीयपदं यस्य पादस्तुष्यो द्वितीयवत् ।

मिश्रचिह्नचतुष्पाद् विषमं परिकीर्त्तितम् ॥६॥

अथका पद्यमिति चेत्तदा 'आत्मना चरन्' : तत्र चरं इति इत्याका', आनिः कति-
 लङ्कामिति परम्यकारिक विद्या विज्ञकारं इतिहमिति द्वेयः । तत्र चरचरकात्
 चरन्ः एकपादिकर्त्तुः चेत्ततो परिकीर्त्तितं तन् तन् इति नाम मर्त्यम् । आ, आका-
 चरकाचरचकाः लाभिः इत्या निवृत्ता वा कतिपयं मर्त्यम् । चरका तु चतुर्धर्त एक-
 लाभः, मुचस्य विज्ञान इति परम्यकारिक आत्मना । तथाच—'एकलाभो मर्त्यं इत्ये-
 विज्ञातो द्वेयं चरते' । विज्ञानस्य मर्त्यं तुतो अक्षरपादनामकम् इति ॥ ३ ।

कममिति । तन् पूर्व परिकीर्त्तितं इति कमम्, अर्धकम्, विज्ञान इति विद्या विविधं
 मरति । तत्र कमचतुष्पाद् कलाः तुल्यधर्तकमर्धकलाः वादा कम तन् कमम् ।
 कम इत्यस्य अदिः कमलः आदं 'अं' इतीत्यन् इतीत्यन्तुम्, एव तुर्धः चतुर्ध-
 कादं द्वितीयवत् द्वितीयावन्तुम्, तन् कुम्, 'कुपति विज्ञाने', अर्धकम् नाम पद्य
 परिकीर्त्तितम् । मिश्रचिह्नचतुष्पाद् मिश्रं चिह्नं अक्षरं द्वेयं ते मिश्रं चिह्नः, तादृशः
 चरन्, वादा कम तन्, विज्ञानं परिकीर्त्तितं अक्षरमिदम् ॥ ४ ।

३ । तादृश (आदा) एक ३ एक कला विविधः । अक्षरा आशान्
 आदिनी नाम (इत्य) आदक, आशान् आद एक । 'आदक इत्युक्तं आ-
 दिनादिना' आदक (आदक इत्युक्तः) । आदक आदिनादिना एकतादृश
 नाव नाव । ते एक पुनः अक्षरिताः विविधः—अक्षर परिकीर्त्तितः विविध
 तादृश नाव पुनः । आशान् आदादनादिना इति तादृश नाव कर्त्तव्यः ।

४—५ । ते पुनः आशान् विविधः, चेत्—अद, अर्धक ३ विविधः । आशान् आदि-
 ३५५५ आशान् आशान् अक्षरा विविधः, आशान् अक्षरा कर्त्तव्यः, आशान्—अक्षरा-

जो शुद्धमध्यगतो रहमप्यः

सोऽन्तागुरुः कथितोऽन्तर्लघुस्तः ॥ ८ ॥

[illegible][illegible]

सानुसारं दीर्घं चित्तं च शुद्धमेव ।

ययः संयोगपूर्व्वेव तथा पादान्तगोऽपि धा ॥ ११ ॥

कक्षा चतुर्धाशङ्क्या कक्षाः चतस्रश्चतस्रस्तु संश्लिष्टाः चतस्रः ।
 कक्षद्वन्द्वकाः—काशी, दुर्गा इत्यादि । अष्टद्वन्द्वकाः—अष्टका इत्यादि ।
 द्वादशद्वन्द्वकाः—द्विषाह, नवामि इत्यादि । अष्टिद्वन्द्वकाः—पूजिका, भाग्य इत्यादि ।
 चतुर्द्वन्द्वकाः—वधवार, अश्ववार इत्यादि ॥ १० ॥

इदानीं गुरुवचनं निदिधेयम्—आनुसार इति । आनुसारं अनुसारयुक्तं । अतः (अ, इ, उ, ए, ओ,) गुरुः । अतः अनुसारं अनुवचनम्, तेन वचसांश्च स्वस्व-
वर्णैरिति अनुवर्तमानम् । अथ दीर्घं (आ, ई, ऊ, ए, ओ, ऐ, औ), विद्यते
च विद्यते गुरुवचनं अक्षरापूर्वकं अक्षरान् अनुवर्तते तस्मात् पूर्वः अथैव गुरुर्भवति ।
आदात्म्यः अक्षरात्मिको आनुसारः वा विद्यते न गुरुर्भवति । अविद्यमाने आदात्म-
न्यायो गुरुवचनं सर्वो विद्यमाने न गुरुः कदा । अतः आदात्म्यं स्वस्वभावात्मिकम् इति तु
अनुवर्तो विद्यमाने गुरुर्भवति, आतिशु तु अनुवर्तते सर्वो विद्यमाने गुरुर्भवति इति बोध-
व्यम् । अत्रापि आदात्मिकतया अनुवर्तते गुरुर्न हि स्वस्य इदंता भवेत् तथा न
दीर्घः अथवा तु दीर्घः इव, तथा च साहित्यदर्पणे—“इति एव वतन्ति सूक्ष्मवशा-
त्कदापि नकापि च ।” अतः वक्ष्याम्यपीति पाठे लघोरपि गुरुर्न कदा । तथा च
वचसा इदमेव आदात्मिकत्वपूर्वकम् ईदृशम् । आदात्मिकतया अनुवर्तते इत् गुरुव-
चनं तत् सर्वम् इति च अनुवर्तते इति वचम् । अतः इदानीं यथावद्विषयम् । अक्षर-
विषयवदिति । ११ ।

জাতিগত ভাষা লইয়া পাঠনি গুণ আছে, যথা—বর্গগত, অক্ষত, দ্ব্যগত, ত্র্যগত ও চতুর্গত; অর্থাৎ এই পাঠনি চতুর্দশক অর্থাৎ জাতিভাষার গুণগত অর্থগত হস্তের লক্ষণ নির্দিষ্ট হইবে। যাহ উক্তর উপর যাহ বহু বচনাকারে প্রবাহিত আনিত হইয়াছে সবার লগ্নে, তাহার ভাষা যাহ। যে অক্ষর উচ্চারিত হইতে ইচ্ছা এক ভাষায় প্রয়োজন হয়, তাহারক প্রব কবে। এখন দুই

२२ द्रव्योपचयार्थपादानामवोर्गत्वम् । तथा ममाप्युत-
परितोऽपि—

एतेन किञ्चिदग्रनद्यतसम्भवेन, ऐति स मज्झिमनिकायसुविभाजितः ।

तद्वत्तत्त्वद्विगमभोजनमुपपत्तायचर्चं विव रत्न टुक्कल्लवकरीय कोर्य ॥३३॥

विश्वकर्षणं शीमां कथं तच्छिन्नुः । अथन् विरजय' वन् अथर्ववेदं दामयन् तद्वि
विश्व'दश'दित्वा अथर्ववेदमपीव' कथं तच्छिन्नुः । अथामभुभित्तं वचसिपयन् यं अथ
हविषं दुरदसीं देवाय नमः कृणु यव कुटं तच्छिन्नुः । 'हृतीथि' त्रिषदं द्यौ'
मिथ्यासाः । विष्णुं त्रिविष्णुः । वेदद्विष'वचसिपयन् अथर्व' । तदुक्तम्—'अथ कथं
विद्वानेवमिहैवविद्विषि'त'दिति । अथममिषव' कथम् । अथ 'अ' 'अ' 'अ' 'अ' 'अ'
असीवत्तुर्वचदामयसींसीदवि मुचयम् । ११६

१००
 १०१
 १०२
 १०३
 १०४
 १०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

[illegible]

अथ प्रथमतोयपादान्तस्यापि लघोर्गुणत्वम् ।

“प्रकृते वा” इति पुनः पिङ्गलमुनेर्विकल्पविधायकं छन्दम् ।

उदाहरणं यथा कुमारि—

सा मञ्जुलसानविशुद्धनालो गृह्योत्प्राप्त्युद्गमनीयवध्या ।

निर्जितपञ्चान्यजलाभिषेका मण्डुवकाया वसुधैव कुले ॥ १५ ॥

अथ प्रथम्ये परे गुरोर्गुणत्वम् ।

प्राप्य नाभिः पद्मज्जममायु प्रस्यितं निषसनप्रवृत्त्याम् ।

शौपनिविक्तमवस्थ क्लिप्तं लो वद्वभय वारमाज्जराभ्याम् ॥ १६ ॥

अथ वेति । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे ।
पिङ्गलमुनिः “प्रकृते वा” इति विधिवत्तुं याचमान इति उदाहरणं मण्डुविकायां
विशुद्धनाभिः क्लिप्तं निषसनप्रवृत्त्याम् इति मन्त्रं तुल्यं दत्तम् ।

सा मञ्जुलसानविशुद्धनालो गृह्योत्प्राप्त्युद्गमनीयवध्या सा पुन
इति । गृह्योत्प्राप्त्युद्गमनीयवध्या “गृह्योत्प्राप्त्युद्गमनीयवध्या” यथा नादौ
शब्दात् प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा “मण्डुविकायां वसुधैव कुले” इति च
उदाहरणं मन्त्रं तुल्यं दत्तम् । अथ वेति । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति
अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा
यथा आदिशब्दे । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे ।

अथ वेति । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे ।
अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे ।

अथ वेति । अथ कथं च उदाहरणं प्रकृत्यासीति अर्थविचारणा यथा आदिशब्दे ।

यस्य कृपयद्दे परे गुरोर्भ्युत्थम् । तीव्रप्रयत्नोद्यारथिनात्र
लघुत्वमिति कण्ठाभरणः, यदुक्तम्,—

यदा तीव्रप्रयत्नेन संयोगादेरगौरवम् ।

न हन्दीभङ्ग इत्याहुस्तदा दोषाय सूरयः ॥ १० ॥

अथ च किम् टीकाभिनीतकौशले । अथ नाभि इति प्रकारम् इति अनुमानं
पूर्वम् अथपि सुवचनिकम् “अहं” इति विहितम् अथ दैवलिङ्गविधानम् इत्यर्थः,
तत्र न हन्दीभङ्गः अत्रात इति ॥ ११ ॥

तीर्त्तम्—तीव्रप्रयत्नोद्यारथेन तीव्रः प्रयत्नः प्रयत्नः अस्मिन् तादृशं यत् अद्यारथं
तिष्ठ गुरोरेति लघुत्वं ज्ञानं इति अत्रात्तरयो भवति । अर्थः संदीप्तपूर्वमिति अनुक्त-
वर्त्तान् पूर्ववर्त्तनी अर्थस्य सुवचनिकी न कार्यविक इति पूर्वाभाषायां मतमाह—
अहंति । यदा तीव्रप्रयत्नेन दुर्गमपठनप्रयत्नेन संदीप्ताहः अनुक्तपूर्ववर्त्तनं अतीरति ।
आहंति भवतीति विव । तदा हन्दीभङ्ग न दोषाय न दोषकारः इति सूत्रः पूर्व-
वर्त्तितः आहुः अथप्रति । अत्रात्तरवचनमेव अस्ति, सुवचनं ज्ञानं तदा हन्दी-
भङ्गोपि न दोषकार इति । अथा—“नार्हं वाची सुवचनव्यवस्थितिकी सुवचनकारका”
मिति । अथ अत्रात्तरवचनमेव अत्रात्तरिकी इति अनुक्तम् “मि” इति वदाम् पूर्व-
वर्त्तनी अहं इति अत्रात्तरः लघुत्वेन अस्मिन्नातीति अत्रात्तरायां अत्रात्तरं अत्रात्तरादीनां
अत्रात्तरम् ॥ १० ॥

निष्कन्धनिह वत् अस्मिन् अत्रात्तर निर्विनाशेन । (किञ्च अत्रात्तर निष्कन्ध-
अहं नृप अत्रात्तरं प्राक्का यत् न ।) अत्रात्तरं नृप अहं ।

११। अत्रात्तर “अत्रात्तर नास्ति” इत्यादि अत्रात्तर “अहं” अहं अत्रात्तरं पूर्ववर्त्तनी
अत्रात्तरं नृप अहं अत्रात्तर, (अत्रात्तर अत्रात्तर अहं) अत्रात्तर अत्रात्तर अहं अत्रात्तर
अत्रात्तर—अहं अत्रात्तर अत्रात्तर । अत्रात्तर अत्रात्तर अत्रात्तर अत्रात्तर अहं,

यतिर्जिह्वेष्टविश्रामस्थानं कविमिरुच्यते ।
 सा विच्छेदविरामाद्यैः पदैर्वाच्या निजिच्छया ॥१८॥
 क्वचिच्छन्दस्यास्ते यतिरभिहितः पूर्वकृतिभिः
 पदान्ते सा शोभां व्रजति पदमध्ये त्यजति च ।
 पुनस्तत्रैवासी स्वरविहितमन्त्रिः श्रयति ता
 यथा कृष्णः पुण्यात्बतुल्लसद्भिमा सा कवणया ॥१९॥

अस्मति यतिश्चक्ष निर्विद्यति—यतिरिति । जिह्वाया इष्टं यत् विनामस्थानं
 कविभिः सा यतिरुच्यते निर्विद्यते । अत्र जिह्वा स्वेष्टया उच्चारणादुचिरमति तत्रैव
 यतिरिष्यते । सा च यति निजिच्छया उच्चारयितुमिच्छया वाच्या विच्छेदविरामाद्यै
 र्निह्येष्टा । विच्छेदविरामविरतिमद्यतव शब्दा यतिपर्याया ज्ञातव्या ॥ १८ ॥

विशेषमाह—कविदिति । पूर्वकृतिभिः पूर्वपद्यैः कविभिः कविना यति
 क्वचित् क्वचिच्छन्दसि चासौ वर्जते न क्वच्येति भावः । किन्तु सा यति पदान्ते स्थिता
 ततो शोभां मुच्यते व्रजति लभते । अत्र क्वचिच्छन्दसि यतिनिवसत्तम चेत् सा पदान्ते
 न्यस्यते तदैव तस्या सुन्दरतीति भावः । सा यति यदि पदमध्ये स्थिता तदा शोभां
 व्रजति, पदमध्यस्थिता यतिरतिदुर्लभेति भावः । पुनः किन्तु तत्रैव पदमध्ये एव असी
 ति स्वरविहितमन्त्रि स्वरैश्च विहितः कृत्स्न मन्त्रिर्देव सा अती तां शोभां श्रयति
 यतश्च । अत्र उदाहरणं दर्शयति—अथैवादि । अनुपः न विद्यते गुप्ता उपमा
 न तादृश मन्त्रिमा मन्त्रयन् यत्नः स अनुपमन्त्रिमा कृत्स्न, कवचया सा पुष्पात्

अत्र अद्भुत वर्णैः पूर्णैश्च इव वलिता निर्गीत इहेते पादौ, इहेते हरेतेभ्य
 न ना, इहाई आदीन पठितवित्तेभ्य भवतः ।

१८ । ये ये वने मित्ता वेद्यापूर्वक विनामगात्र कवे, तादृशे 'यति'
 न । अत्र उच्चारणकारीय ईश्यानादेवै इहेतः पादौ । विच्छेद विनाम
 र्द्विभक्त्य नानात्रय इति ।

अथ स श्लोकखण्डोमीविन्दे मम गुरोः ॥

इति तस्मात्तद्व्यसृज्यास्तु निष्कृतिः सुखयोः यतिम् ।

इत्याह महः स्वस्यै कुरुमै पुरुषीयम् ॥ १० ॥

अपाण्डव भ्रातरिः ।—

सङ्गुष्टे तिसृणां पुराणेषु विधौ कण्डसदीर्घाख्यौ-

सौसासनपुनःप्रकटमिरसी योग्य सिद्धीर्वरम् ।

याज्ञादेवपरादि यस्तु वास्तव्यायनो नियता इति

त्वं हृदियम्यभिर्तो। सुखानि च दयसीतः कथं वक्ष्यताम् ॥२॥

[illegible]

अथ हविर्दिवादि ऋषीणां मनः शुद्धेऽनुपपद्यमानस्य हव्योदीर्घविद्यामन्त्रादर्थो दर्शितः ।
 वेतेत्यादि ।—वेतनः स्यात्तुल्यः वेतनाद्यन्वयवशात्तः पश्चिन्ताः इति न हव्यमिति न
 ऋषीणां मनः इति न मनः शुद्धरभावश्च, शुद्धवीर्यमनाः आदयो चात्र ज्ञानमायुः । अतर्हि
 न मनोऽर्थः इति च हविर्दिवादिभिः । अथात्र आन्तर्यामिः ।—ऋषीणो विद्वन्मनो यदहो
 इति विदुः । अदधीतं इति अथ हव्योदीर्घमन्त्रं ज्ञातुं शक्यं ॥ १२ ॥

कमुटेत्यादि । सुगतिमगदीकोऽवम् । जगत् इति पाठकपुरोहितज श्रीकृष्ण
चक्रितवम् । निजया पुनः पुरोवा । 'तुः खीः पुरोमयवी' पैकनर । गिरी निजुर-
परी दिने पुनर्च, 'कमुटे'ऽ॥ उपपन्नः कमुटे दिने कमुटेऽथाप्यसुप'स्तति कमु-

जयदेवोऽपि ।—

साध्वी माध्वौक चित्ता न भवति भवतः प्रकर्षे कर्करासि
द्राघे द्रुत्त्वन्ति के त्वाममृत मृतमसि चौर भौर रसस्ये ।

माकन्द कन्द कान्ताधर धरस्थितलं गच्छ यच्छन्ति यावद्-
भावं शृङ्गारसारस्वतमयजयदेवस्य विज्यन्वर्चासि ॥ २२ ॥

तथा ब्रह्मसूयवपुःस्य कच्छु विपत्तेऽस्मा इति कच्छुशब्दात् कच्छवे कच्छुशब्दे
कच्छुत्वा इति षष्म् । दोर्मध्यस्था बाहुसमूहिन करवेन लोचनया चरहेलया लुनानि
क्षिपानि पुनः बद्धवानि पुनः सज्जातानि क्षिपसि यथ ताडयन्ध वरं वाञ्छित मिच्छो-
र्मञ्चुमिच्छीर्यस्य पीरस्य दधाननस्य मुखानि, काञ्चा दैवं शर्वपात्रमितदीनभाव तेन
पराधि पराङ्मुखानि कानि, अभित छम्बत- मित्र परस्पर त्व इच्छुत्वा इच्छु इति
कलहायने कलर्षं कुञ्चति । स य अङ्गीभवात् परशापनामपि कच्छु कुञ्चत दग्दीव
कार्यं कथ्यतां वर्धतां भवेति शेषः । ईदृशो मङ्गलकृमिजालो नैव वयसिन् दस्य इति ।
माहून्विच्छीर्यतां नाम छम्बम् । छनेऽस्मिन् वादमाधरावस्थाने यत्तन्निवता सा य
छनीयपदं कलहायने इति छावकावस्थाने मन्त्रिणा ॥ ११ ॥

जयदेवज्ञतद्वोचो यथा—साध्वीति । छ माध्वीक । छ मथा । इह चित्तम्
लोके दारोत्, कल्याणपर्यन्तं शृङ्गारसारस्वतमयजयदेवस्य यद्वापरमयस्यवत्तत्रैतद्विषय
वर्चासि, कच्छुश्चि विमलं छम्बान् अथ वीति कच्छन्ति पदति, तावन् भवत-
चित्ता साध्वी मनोवला न भवति । छ कर्करः । अ कर्करा यस्मिन् कर्करादिशब्दः ।
छ द्राघे । अ छ द्राघे इत्यस्मिन् यस्मिन् द्राघेतावत्तात् कच्छुि न क्षामादिवने ।
छ भवतः । अ भवतः च पीरस्य कच्छु शृङ्गीर्येति शेषः । छ चौरः । ते
नभ रस पीरं मन्त्रिणां च कच्छुतां भूर्मन्त्रादुभ्याम् । छ माकन्दः । मनुष्यः ।
अ कन्दः । कल्याणद्वारायपुच्छकः । छ कान्ताधरः । वनिताधरः । अ धरचित्तन

छ कल्याणद्वारायपुच्छकः । कल्याण द्वारा यस्मिन् योऽसौ कच्छुः । कच्छु इत्य

एवमन्यैऽपि ।—

अथद्विप्रतिषेधितः कति मद्गोपायोनिधिज्ञाविताः

काम्येवाटवित्तो गताः कति न वा भूदेवदेवैर्हताः ।

भूम्यो भूमिपतौद् तावकयय,प्रसाधनामय्यशौ

कीर्तीकृत्य जगहनं कतिदराटोमिमंद् याचति ॥ २२ ॥

रक्षात्मकं कृत्वा, तत्र विचिन्त्यावस्थाम् न कुर्वन्निवर्तते । 'साध्वीचादि' अनुष्ठाना-
 यदावेधः कदाहिवर्धितवाच्यस्य साधुयोगिजनमिति साध्वीचादिषु निरुद्धः । अन्ध-
 दास इत्यम् । अत्र शरीरपदार्थे अस्मात्पदेन चिन्तिता वर्तिता अस्मात्पदार्थः सुखमिव ।
 किञ्च अन्धपदार्थे अस्मात्पदार्थेवर्धितमिव इति ॥ २५ ॥

[illegible]

यदि यदि वादिभिर्निरूपयितुं न, तदा चादिभिरुक्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं ।
 तदा नृत्तं नृत्तं नृत्तं ।

■ । ଅବଶେଷ ହୁଏ ବୁଦ୍ଧି ଅହୁନାରେ ମଧ୍ୟବ୍ରତହେବର ନାମ ନିବେଶ କରିବେଲେ,—
 ଏକ ଅବଶ୍ୟସିନିଟି ଚୟନ ହୁଏତେ ଆସନ୍ତ କବିତା ଏକ ଏକ ଅବଶ ବୁଦ୍ଧି ହୁଏତା ୧୦
 ଅବଶ ମହାତ୍ମ ହେବର ନାମ ଚିହ୍ନିବ । ଅବଶ ସେ ଯୋକେବ ଯୋକେବ ଚୟନ : ୧୧ ବର୍
 ବାବେ, ବାବାବେ ଚିହ୍ନିବ । ହୁଏତେ କବିତା ବର୍ଷ ଯୋକେବ ଚୟନ ବାବିଲେ ଅହୁଦ୍ଧା,
 ଏହମ ଏତି ବାବିଲେ ବାବାବେ ଚିହ୍ନିବ ଏତି ଯୋକେବ ଚୟନ ବାବିଲେ ନାମ ହୁଏତେ ।

पारभ्येकाचरात् पादादेकेकाचरवर्जितेः ।
 पादेवक्त्वाटिकं च स्यात्तुल्यः यद्भिर्गतिं गतम् ॥२३॥
 उक्त्यास्तुक्त्वा तथा मध्या प्रतिष्ठाया सुपूर्विका ।
 गाम्भ्याणिमनुदुष् च वृद्धतो यद्गतिरेव च ॥२४॥
 जिह्वं च जगतो नेव तथातिजगती मताः ।
 यत्कंठो नातिपूर्वः स्यादण्यथो तथा व्युत्ति ॥२५॥
 धृतिवर्तिधृतिवैव कति यत्कतिराकतिः ।
 विजतिः भक्तुतिवैव तथातिजतिवत्कतिः ।
 वक्तुक्त्यान्तुक्त्या भक्ता क्तमता वक्तुति नात्यतम् ॥२६॥
 इति अन्वयोमधुरी मन्त्रव्याख्या पद्येन अन्वयः

୨୨ । ଅକରର ହାସ ବୁଦ୍ଧି ଅହୁସାରେ ମନଦୁଃଖରୋଧ ନାମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି,—
 ଏକ ଅକର ବିନାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ର ହୁଏତେ ଆସନ୍ତ ବାସିନୀ ଏକ ଏକ ଅକର ବୁଦ୍ଧି ଚାହିଁ । ୧୦
 ଅକର ମୁଖର ହେବେ ନାମ ଡେଖାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଯୋକେ ଗୁଡ଼ୋକ ଚନ୍ଦ୍ରେ ୧୦ ବର୍ଷ
 ବାନ୍ଧେ, ତାହାଙ୍କେ ଡେଖା । ହୁଏନି କରିବା ବର୍ଷ ଗୁଡ଼ୋକ ଚନ୍ଦ୍ରେ ଥାନ୍ତିଲେ ଅହାବୁଦ୍ଧି
 ଶେଷ ଏହି ଥାନ୍ତିଲେ ସନ୍ତୋଷ । ୧୧ ଯଦି ୧୦ ମାସର ଗୁଡ଼ୋକ ଚନ୍ଦ୍ରେ ଥାନ୍ତିଲେ
 ହୁଏନି ।

आरभ्यै काचरात् पादादेकैकाचरवर्द्धितैः ।

पादेसकथाटिसंघं स्याच्छुद्धः षड्विंशतिं गतम् । २४ ।

सञ्ज्ञास्युक्त्वा तथा मध्या प्रतिष्ठाया सुपूष्पिका ।

गायत्र्युत्थिगनुष्टुप् च हृदयो पङ्क्तिरेव च ॥२५॥

मिहृप् च जगतो चैव तयातिजगती सता ।

प्रकर्षो सातिपूर्व्या आदव्यत्यष्टौ तथा श्रुते ॥२६॥

भूतिद्यातिभूतियेव कतिः प्रकृतिराकतिः ।

विकृतिः संस्कृतिर्धैव तयातिविकृतिवत्कृतिः ।

इत्युक्तान्त्वमा भवति: कामगो वन्मि साम्प्रतम् । २०।

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां बुद्धिभूषणः प्रथमः सर्गः ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବା ପାଇଁ ଏହିପରି କହିଲେ—ଆମେ କି : ଶୁଣିବା ପାଇଁ

ଆଜ୍ଞା ନାହିଁ ତାହାକୁ କି ହୁଏ ? ଆମେକି ତାହାକୁ କି ବାବଦରେ କିଛି ଜାଣିଛୁ ?

[illegible]

ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ପଞ୍ଜାବୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗର ଗୁରୁତ୍ୱ, ଉପଲବ୍ଧି

ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିବା ଉପସ୍ଥାପନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥନ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଉଛି ।

예제 1. $\frac{1}{x^2} = x^{-2}$ 이므로 $\frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3}$ 이다.

१-सुतः । २-सुतः । ३-सुतः । ४-सुतः । ५-सुतः ।

[illegible]

१३-अनर्क १४-अर्क १५-अर्क १६-अर्क १७-अर्क १८-अर्क १९-अर्क २०-अर्क २१-अर्क २२-अर्क २३-अर्क २४-अर्क २५-अर्क २६-अर्क २७-अर्क २८-अर्क २९-अर्क ३०-अर्क ३१-अर्क ३२-अर्क ३३-अर्क ३४-अर्क ३५-अर्क ३६-अर्क ३७-अर्क ३८-अर्क ३९-अर्क ४०-अर्क ४१-अर्क ४२-अर्क ४३-अर्क ४४-अर्क ४५-अर्क ४६-अर्क ४७-अर्क ४८-अर्क ४९-अर्क ५०-अर्क ५१-अर्क ५२-अर्क ५३-अर्क ५४-अर्क ५५-अर्क ५६-अर्क ५७-अर्क ५८-अर्क ५९-अर्क ६०-अर्क ६१-अर्क ६२-अर्क ६३-अर्क ६४-अर्क ६५-अर्क ६६-अर्क ६७-अर्क ६८-अर्क ६९-अर्क ७०-अर्क ७१-अर्क ७२-अर्क ७३-अर्क ७४-अर्क ७५-अर्क ७६-अर्क ७७-अर्क ७८-अर्क ७९-अर्क ८०-अर्क ८१-अर्क ८२-अर्क ८३-अर्क ८४-अर्क ८५-अर्क ८६-अर्क ८७-अर्क ८८-अर्क ८९-अर्क ९०-अर्क ९१-अर्क ९२-अर्क ९३-अर्क ९४-अर्क ९५-अर्क ९६-अर्क ९७-अर्क ९८-अर्क ९९-अर्क १००-अर्क

[illegible][illegible][illegible][illegible]

9711 Main Street, Suite 100
San Diego, CA 92123

ହୁଏ । ଅକ୍ଷରର ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ଅନୁସାରେ ନବପୁରସ୍କାରର ନାମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି,—
 ଅକ୍ଷରବିଧିରୁ ଜାଣ ହୁଏତେ ଆଦର କରିବା ଏକ ଏକ ଅକ୍ଷର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ୧୦
 ଓ ମଧ୍ୟମ ଶବ୍ଦର ନାମ ଟିକ୍‌କାଦି । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଟିକ୍‌କା
 ବ, ଆଦିକେ ଟିକ୍‌କା । ହୁଏତେ କରିବା ବର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟିକ୍‌କାରେ ଆହୁରଣ,
 ଓ ଏହି ଟିକ୍‌କାରେ ଅକ୍ଷରବିଧିରୁ ଜାଣ ହୁଏତେ କରିବା ବର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟିକ୍‌କାରେ
 ହୁଏତେ ।

ଅକ୍ଷରବିଧିରୁ ଜାଣ ହୁଏତେ କରିବା ବର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟିକ୍‌କାରେ ଆହୁରଣ,

द्वितीयः स्तवकः ।

अथ समुत्तमम् ।

उक्तं (एवाचरा इति) ।

॥

१. म् 'खीः' ।

खीखी । साष्टाम् ॥

१ । एवाचरापाद समर्थ निर्दिष्टात्—२. खीरिति । अथ पादे म्, एखी खी
[ख, सा खीनाम उक्तम्, मुखेवाचरचटितैकपादस्य उक्तस्य श्रितिति मया वातव्यत्वं ।
इति] ३. लचकेषु शब्दविशालनेपुञ्जेन पुनश्चाचरखीरुनेष्वपि कुमाराणां वीधकीक-
राय सर्वत्रैव पुनश्चाचरखीरुनेष्वपि लक्ष्यं भवति, तत्र अथम् खीरुणाम् अदाहरणं
[आ—खीरिति । सा वसिष्ठा खीरखीः सरस्वती वा ते तत्र सम्भवे आष्टाम् अयम् ।
एवम् सा (यथा लचकसुम्) खी खीनाम उक्तं ते तत्र अयम् आगविषया भवत्
[यर्थः । अविना खीरमेव सम्भवेत् अदाहरणेषु तत्रोक्तमनाम्नापि दर्शयितव्यानि ।

२ । अष्टावक्रपादे "म्" गण मात्र धाकिले (अर्थात् एकटी मात्र अक्षर
पाद एकपादे धाकिले) आशब्दे "खी" शब्दः वना इव । (मर्मज्ञ उदाहरण
एतद्विषयः) ।

चतुर्थः (चतुर्थः) ।

१. सो 'सो' ।

। 'सोपलोमिः । छन्दो रेखे ।

चतुर्थः (चतुर्थः) ।

२. सो 'सो' ।

सोपलोमिः । छन्दो रेखे ।

३. सो 'सो' ।

सोपलोमिः । छन्दो रेखे ।

१. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

२. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

३. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

४. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

५. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

६. सोपलोमिः छन्दो रेखे—छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे । सोपलोमिः छन्दो रेखे ।

प्रतिष्ठा (चतुर्विंश इति) । १

म म

५ २

५ । ममो चेत् 'कन्या' ।

। ११० ११ १६

माध्यगकन्या सैका भव्या । यस्याः कूले छन्दोऽखिलः ।

म म

५ २

१

१६

६ । ममि 'सती' ।

सुरसिधो तव पदम् । ममति सा मनु सती ॥ १११ ॥ ६

नाम इत्थं भवेत् । यथा—सुखादि । यीयते यौक्यस्य वा गदीवीचना, यस्या इतिष्ठा
नीचमे इव नीचमे यस्याः सा रात्रिणा मेवमो इत्यर्थः ।

५ । ममादिवादि । मम ममति इत्येवमि इति । यस्याः यादं म एवमि इत्ये
वमि मम ममत्यर्थं भवेत् । यस्याः मम इत्यर्थः । सा यस्या नाम इत्थं भवेत् ।
उदाहरणं यथा—माध्यगकन्या । सा यस्या यस्या माध्यगः सूर्यस्य यस्या यस्या ।
'माध्यगकन्या' इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि
इत्येवमि । यस्या माध्यगकन्यायाः कूले तीरे कूले यस्याः कूले तीरे कूले ।

६ । ममिवादि । मम ममति इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि
इत्येवमि । यस्या माध्यगकन्यायाः कूले तीरे कूले यस्याः कूले तीरे कूले ।
उदाहरणं यथा—माध्यगकन्या । सा यस्या यस्या माध्यगः सूर्यस्य यस्या यस्या ।
'माध्यगकन्या' इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि इत्येवमि
इत्येवमि । यस्या माध्यगकन्यायाः कूले तीरे कूले यस्याः कूले तीरे कूले ।

११० । ये छन्दो ममो चेत् कन्या इति । "म" मम इति । "म" मम
(यस्याः कूले कन्या इति) इति । यस्याः कूले कन्या इति ।

१११ । ये छन्दो ममि सती इति । "म" मम इति । "म" मम
(यस्याः कूले सती इति) इति । यस्याः कूले सती इति ।

सूचिका (संख्यात्मक प्रति): ।

८। भूमौ गति 'पटुत्विः' ।

कथयन्नाया सर्वव्यापिनिः । सांख्यदर्शने साधकसाधनः ।

८. सङ्गस्य 'विषयः'

ब्रह्मसूत्र की विमलशुद्धता: 'अमरं विद्या सुखैरिह' ॥

[illegible][illegible]

୧। ସେ ଯେଉଁଠି ଶ୍ରୀକାଳୀମାତା ଉପାସନା କରନ୍ତି ସେ (ସର୍ବଦା) ସାମି
କରା କର ଓ ନାମ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଓ ମାତା ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

১। যে ইচ্ছাকৃত অপরাধের জন্য কারাদণ্ড দেওয়া হয়, তাহা "অপরাধ" (Crime)।

‘कुमारसंज्ञिता’ का अर्थः ।

मुमलौतमुपको कुमामुललितु यः ५५ १ - ०

મધ્યે જનવરનાની તત્તાવ મુદ્દમુદ્દે ॥

मृषी गः स्वाम् 'मदसेषा' ।

॥ वासुदेवाय नमः ॥

[illegible]

कृतार्थिनि । अथ अथ तत्र कृतार्थः, अथः यदि कृतार्थो अथ, तत्रः
 दक्षी दक्षार्थो वर्तते ता कृतार्थनिता नाम कृतार्थनि । अथ-अथ
 नि । अथः — अथ अथ अथ, अथ, अथ, अथ, अथ, अथ
 । कृतार्थ अथार्थार्थार्थ अथार्थ, कृतार्थ अथार्थार्थ
 अथार्थ अथार्थ अथ अथ अथ, अथार्थ अथार्थार्थ अथार्थ
 अथ अथार्थार्थार्थार्थ, अथ, अथार्थ अथार्थ अथार्थ । “अथ अथ
 अथार्थ । अथार्थ अथार्थ । अथार्थार्थार्थ ।

[illegible]

ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଶ୍ରବଣକର୍ତ୍ତା । "କଞ୍ଚିତ୍ତ (ସଦାକତ) ଗୁଣ
(କଞ୍ଚିତ୍ତ) କ'ଣ ହେଉଛି ?" ଏବଂ (କଞ୍ଚିତ୍ତ) ଶ୍ରବଣ କର୍ତ୍ତା ।
"କଞ୍ଚିତ୍ତ" ହେଉଛି କର୍ତ୍ତା ।

ସେ ହାବୁଡ଼ ଶ୍ରମିକମାନେ କହୁଛନ୍ତି, “ହମ୍ ଦେ କହୁ ଗୁମ୍ କା କ
ମ୍ ଦେ ହାବୁଡ଼ ବାରିକ୍, କାହାରିକ୍ ‘ହାବୁଡ଼’ ହୁଏ; କହୁ ।

२६। मज्जे'सु'ण'सङ्खयो' १

समस्तानि सत्त्वगुणैर्विश्रुतानि भूतानि भूतानि ।

वक्ष्यते चतुस्रश्चक्षपसः सदैव तां हृदि ।

२०। रावसाविष्ठ 'इलसुखी'।

कथा, 'मीनः सुखं यच्छेत्' इति श्लोकः । तस्य चाश्वीनः विष्टाः मन्वन्तः
इत्यर्थः, तस्य भक्तः तमाश्रित इत्यर्थः । तस्य चाश्विनस्य यो तपिः शिरःशिरः
तन्मन्त्रात् स्वीतया इति याज्ञयाः कथा ऐश्वर्या विष्टपञ्चाशः यत्सुखं यच्छेत्
कीरतुल्यः ईश्वर्याशानितमदनं तन्मन्त्रं शीतलं चान्नं मनीषः कथा चान्नं यत्
मनसः सुखं कृतवान् ।

१६ । अनेति । अजरैर्गोर्बेट्टिना भुजङ्गसदृशा नाम इत्यथवति । अङ्गाङ्ग२—नर-
 ३ति । यमुना कानिचो, तरङ्गरिङ्गितो अग्निमसुहवो अरबभूरी, तरङ्गा यमुना अवि-
 भुजङ्गसदृशा सर्वथा, ता यमुना, नत्पारक यन्मयकाया । कन्यानामैव
 अरबवादिभूतैश्च निपुणः सर्वैश्च यत्नः अथान्यथाय हरि आर्य इति मन्त्रि ।
 इ यथोक्तद्वयः आत्यन्तिकं, अन्त्यान्तरक इत्युपपाद इति ।

१७। रावेति । इत्युक्तौ नाम यद्विज्ञापयति तद् इति वात् यमवात् यम ममौ मयी भवेत्तदिति ।

২৬। বর্ণক্রমে প্রতিপাদ্যে একটি করিয়া 'স' 'জ' ও 'ট' বর্ণ
হ্রস্ব ব'হিলে তাহাকে 'সুস্বকম্বজা' করে।

২৭। প্রতিপাদে যথাক্রমে একটি করিয়া "ব" "ন" ও "ম" গণ
স্বাভাবিকভাবে উৎপাদিত হয়।

वृत्तिः ८] द्वितीयः प्रत्ययः ।

२८ । 'अद्विका' भवति रो मरी ।
इति ४५ ।

२९ । दिगुचनगचमचित् मगच इह विहितः ।
कचिपतिमतिविमना चितिप भवति 'कमला' ।
इति ४६ ।

३० । चहीन्नाना वर्षा यत्त य्युः ।
सर्वे दीर्घाः सर्वेमीनोत्तम् ।
कपामानोसंघं तदुत्तम्,
यत्तिंयेतः केषामुत्तम् ।
इति ४७ ।

३१ । तदुत्तम् । सर्व च दीर्घः, ततो नदी ततो वर्णेन, ता अद्विका
भवति ।

३२ । इ चितिप । याम् । कचिपत् चिति, कमला तस्य म
निकेन, कमला नाम कचिपत् । इह इह दिगुचनगचमचित् मगच
कचिपत्, चितिप चिति च ही मगच; ततोऽपि मगच तत कचिपत्
कमलनाम इति आदिचरितम् ।

३३ । चहीन्ति । सर्व सर्वे चहीन्नाना चहीन्ति । नदीचरितम्, इति
इति इति तदुत्तम् सर्वे चहीन्नाना चहीन्ति । इति च

३४ । चहीन्नाना चहीन्नाना चहीन्ति । इति च
चात् चहीन्नाना चहीन्नाना चहीन्ति । इति च
चहीन्नाना चहीन्नाना चहीन्ति । इति च

31555 4155

राज्यपट्टे वर्ष्पालिकद्वारा कश्चिन्मनी विप्रः म्याल् तस्य ।

1 5 3 2 4 6

उद्दीप्यन्तीषु जजमनाम् । कामामना । सधुचिति पक्षे ॥

[illegible]

तथा नृपदंते ज्ञः कृष्णवती नमो ह्यस्य । तत्रावस्थ—आर्षितः । यन्मन्त्रमस्य
 तत्रावस्थेति निर्णये आश्रयमावाक्ये अवस्थेति, यत्तद्विद्वत्परितोर्ध्ववर्ति, नीलवर्ण-
 वासात्तस्मिन्मन्त्रावस्थेति निर्णये । तथा वाक्पदं वाक्पदवर्ति तत्रावस्थेति
 तत्रावस्था कृष्णवती अर्धवती कृष्णा वा । तत्रावस्थेति, तत्रावस्थेति, तत्रावस्थेति । तत्रावस्थेति
 त्रिभुजाः तत्रावस्थेति तत्रावस्थेति । तत्रावस्थेति तत्रावस्थेति । तत्रावस्थेति तत्रावस्थेति ।

৩৬। যে কোনও আঁকুড়কে কেবল বর্ষে একটি বড়, আঁকুড়
 ফলাফল হইবে।

୩୩ । ଯେ ଶେଷେ ସମାପ୍ତରେ ଏକତ୍ର କରାଯାଏ "କ" "ଖ" "ଗ" ଓ "ଘ"
ସଂ ଯାଏ ଯା କରେ ଉପାଦେୟ (ଉପାଦେୟ) କରେ ।

म र ल ङ

३४ । नरजगैर्भवेन् 'मनोरमा' ।

। । । ङ । । ङ । ङ

तरविजातटे विहारिणो ब्रजविलासिनोविलासतः ।

सुरविषोष्णतुः पुनातु यः सुकृतशालिनां मनोरमा ।

३५ । मूढो अगौ 'यद्विरा' हिदं मतम् ।

३६ । न्यो य्मो चेति 'यषय' नामेदम् ।

उदाहरणानि—चित्तोद्यादि । चित्तेः चरावा. या विभक्तिर्भिन्नः का विभक्तिर्भेदादा ततोक्तो विभक्तिः चित्तं सैव ब्रत तत्परति आसन्नित्वांति, चरा परा चेत्ता इति चरव्या ज्ञानं या वेत्तांति चरवः पृथक्पाताः, कुपि कुपे के लक्ष्ये चरिषुभं समुत्पन्नं सद्यः चरिताम्य इत्यां स्यात् तथा चरधुः आहतवत् । चर चरां दुषुदुः सन्ध्यानादुच । चकार इकार उकारचेति विभिन्नं लोपिरेचितोऽयम् उक्तः ।

३४ । नरजगिः । नरः जगः जगः जगः सै विरचितो मनोरमानाम् इत्यर्थः । इत्या—तरचोति । ब्रजविलासिनां ब्रजवृत्तं गानु विनासत विनासात् तद्विरा तटे समुनातीरे विहारिणो विषयं चरन्त्य सुकृतशालिनां पुष्करता मनोरमा सुरविषो वीरव्यक्तं तन् अगौ य चरान् पुनातु परिहासनादु ।

३५ । मूढोचितः । एव नरकः जगः जगः उकारच वर्गे, इदं मतं इदं विराज नाम मतम् ।

३६ । न्योचितः । एव नरकः जगः जगः उकारच वर्गे, इदं मतं नाम ।

उदा. आ उपादे इत्यादिषु "अ" "इ" "उ" च "य" यत् यात्र चार्थेन उपादे च "अ" "इ" "उ" इत्यादि ।

उदा. उपादे इत्यादिषु "अ" "इ" "उ" च "य" यत् यात्र चार्थेन उपादे च "अ" "इ" "उ" इत्यादि ।

उदा. उपादे इत्यादिषु "अ" "इ" "उ" च "य" यत् यात्र चार्थेन उपादे च "अ" "इ" "उ" इत्यादि ।

১০। তো জমো 'ময়ূরগারিণী' স্যাত্ ।

১৮। তো জো গুরুচেয় 'মুঃস্থিতা' । হতি বন্যজাতি ।

১৮। 'দোষকমানা' ভূমো মতা জমো ।

৪০। সোয়া 'ইমো' সমনমযুতা । হতি বন্যজাতি ।

১০। হুতি: । জম জমো বন্যজাতি জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

১৮। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

১৮। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

৪০। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

১০। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

১৮। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

১৮। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

৪০। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

৪০। হুতি: । জম জমো জমো জমো জমো জমো, জা
ময়ূরগারিণী নাম হুতি: জমো ।

४१ । स्या-‘दिन्द्रवष्वा’ यदि ती जगौ गः ।

गीर्णं गिरिं सुखाकरिणं पृथ्वा कहेन्द्रवशादतिमुक्तगृही ।

यो गोकुलं गोपकमसं सुखं चक्रे स नो रक्षतु नमःपाणिः ।

४२ । 'अपेन्द्रवध्या' प्रथमे सखी मा ।

उपेन्द्र वक्तादिमहोदयस्य विमुचयानां स्मृति वपुरो ।

अहमि गीर्षोभिरुपाश्रयान् सुरद्रुमले मतिमरुदुपस्थम् ॥

४६ । व्यादिनि । यदि ती—तत्रचरितं ततो भवत्यत एवो मुदस्ततोऽपि एवो
तद्वर्त्तते, तदा इत्युच्यते भावः इति व्यानः ।

[illegible]

৪১। যদি স্নোকেস প্রতিপাদে বর্ণাক্ষরে দুইটী "ত" নং, একটি "ক" নং ও অ দুইটী "ব" নং থাকে, তবে "ইলুয়ান" হবে: ৪২।

४१ । मात्तो गो चे-‘छात्रिणो’ विदुषोक्तेः ।

§ 5-104

અને જો જાણી જામગરિ' વિષયે અર્થે અને જામગરિ' મુલે

मूर्तिं दत्ते मन्त्रे दोषाश्चमाणा पुंसां महाशक्तिनी विष्णुमति ।

[illegible]

४३ । आश्रयित्वेति । - अङ्गं यदि ज्ञानं जलभावं च यः सी सन्धी, सी ही वार्ध्वादिभ्यः
कुट्ट वधेति लट् लालिषीष, य इषे लट् । अथ सैरेवमुक्तिं यार्ध्वा ललितस्य वार्ध्वा ऽ न
वार्ध्वा ।

१. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 २. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ३. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ४. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ५. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ६. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ७. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ८. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 ९. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।
 १०. कदाचार्थ—य इति । अतः कदाचित् किञ्च नवती विष्णुर्वाणि । दोषोऽत्रान्न ।

ନ ନ ନ ନ ନ

୪୬ । ‘ବାତୋର୍ଧ୍ୱାୟି’ ଗଦିତା ଧୌ ତତ୍ତୌ ଗଃ ।

୩ ୫ ୫ ୫ । । ୫ ୫ । ୫ ୫

ଧ୍ୱାତା ଗୁର୍ଭିଃ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦସ୍ୟାତୁତସ୍ତ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠୀ ନାୟା ଗଦିତା ହେନସାପି ।
 ଶଂସାରିଃସ୍ମିନ୍ ଫୁଟିତଂ ହନ୍ତି ସଂଶାଂ ବାତୋର୍ଧ୍ୱାୟି ପୌନସିଦ୍ଧାନ୍ତୋଦ୍ଧିମସ୍ତେ ॥

ନ ନ ନ ନ ନ

୪୭ । ମୌ ମୌ ନୌ ମୌ ‘ଭ୍ରମରବିନସିତା’ । *

୫ ୫ ୫ ୫ । । । । । । । ।

ସୁଧେ ଜ୍ଞାନଂ ପରିହର ଇ ପିରାନ୍ ତାବର୍ଦ୍ଧି ତୈ ସକଳୟତୁ ହରିଃ ।
 ଫୁଟା ଫୁଟି ଭ୍ରମରବିନସିତା ଭାବି ଶ୍ରୀଭା କଳୟତି କିମୁ ତାମ ॥

୪୬ । ବାତୋର୍ଧ୍ୱାୟି । ଗଦିତା: ପାଞ୍ଚି ଧ୍ୱାତୌ ନମସକତୀ ନମସକତଦୁତନନ. ତତ୍ତ୍ୱପରମେଷୁ
 ଗୁହ: ପୁନରପି ପକ୍ଷେ ଗୁହର୍ଦ୍ଧର୍ଦ୍ଧେ, ୫୫ ବାତୋର୍ଧ୍ୱାୟି ନାମ ଛନ୍ଦ ଗଦିତା ଗଦା ।

ଉଦାହରଣ—ଧ୍ୱାତେତି । ଅପୁନରମ୍, ଗୋଚ୍ଛନ୍ଦସ ନୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞାତି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦସି ଧ୍ୱାତ୍
 ଧ୍ୱାତା ଧ୍ୱିନିତା ଧ୍ୱତୌ, ନାୟା ନୈବ, ଗୋଚ୍ଛନ୍ଦହରିବିଦ୍ଧବାରାହସ୍ୱସ୍ୱଧିବାସକାମା ସମୁଦ୍ଧ,
 ହେନସା ସ୍ୱନିଦ୍ଧସାପି ଗଦିତା ଧୌର୍ଦ୍ଧିତା ଧତୌ, ଧ୍ୱାତ୍ତ୍ୱିନ୍ ଧ୍ୱାତାପି ପୁ ଶାଂ ନାୟନାମା ଧୂରିତ
 ଧାପି, ବାତୋର୍ଧ୍ୱାୟି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦସିନିତବଦ୍ଧ: ଅଧୋଧିମସ୍ତେ କଳୁରମସ୍ତେ ପୌନ ସାମନ୍ ୫୫ ହନ୍ତି
 ବିନାଶୟତି । “ହାମଜାଣି ଧ୍ୱିଷୀ ପୌନ” ଇତ୍ୟମର: ।

୪୭ । ମୌ ଇ ହିତି—ଭ୍ରମ ଧ୍ୱାତୌ ନମସ, ତଦନ୍ତୁ ପକ୍ଷେ ଗୁହ. ତଦନ୍ତୁ ନମସ୍ୱର୍ଦ୍ଧେ ତାତ୍ତ୍ୱ
 ପକ୍ଷା ଗୁହର୍ଦ୍ଧର୍ଦ୍ଧେ, ଶାଂ ଭ୍ରମରବିନସିତା ନାମ: । ଧବା—ସୁଧେ ହିତି । ସୁଧେ ! ଜ୍ଞାନ ପରିହର

୪୭ । ଦେ ହେବେ ଐତିହାସେ ଦବାଞ୍ଜୟେ ‘ବ’ ‘ଡ’ ‘ଡ’ ଓ ହ୍ୱେନି
 ‘ନ’ ନମ ଧାତେ, ତାହାତେ ‘ନା’ତାତ୍ତ୍ୱି’ ହନ୍ତା: କହେ ।

* ‘ଭ୍ରମରବିନସିତ’ ଛାଦି ।

४८ । स्या-‘दमुकूष्मा’ भतनगमायेत् ।

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

बह्वेदेया मुनिपुष्टिं गोपवशाद्योक्ततरतिपुर्तिः ।

वाञ्छितकियो प्रकृतिपरस्य सादनुहृदा भवति ॥ कथ ॥

पुत्रः । इति वीरशैवः । स तत्र साधक्यं शीघ्रं च विद्यां च विद्यां कश्चनश्च विद्यां
 करोतु । 'साधक्यं' शीघ्रं तत्रैव कथ्यते । कश्चन शीघ्रं विद्यां विद्यां—
 पुत्रेति । पुत्रः विद्यायां वृत्तिः भवति । 'वृत्तिः तु ज्ञानविद्याविद्याः । ज्ञान-
 विद्यायां तु ज्ञानविद्यायां कश्चन सौ मनुष्यः शीघ्रं कश्चनश्च विद्यां विद्यां
 करोतु ।

[illegible]

৩৭। যে ছন্দে স্তম্ভিত্যাবে বর্ণাক্রমে “হ” “ব” এবং হইল “ন”
ও একটি “ল” গণ থাকে, তাহাকে “হবলবিন্দিত্য” বা “হবলবিন্দিত”
ছন্দঃ কহে।

१८। अटिपा-व दव-ऊरु "उ" "ट" "न" क श्रुतेन "न" दव वातिरस
"दव-ऊरु" इत्युक्तम्।

४८ । रातु परैरुमगै 'रथोदता' ।

5 1 5 1 1 1 5 1 5 1 5

राधिका दधिविलोडन स्थिता लक्ष्मणविष्णुनिर्देश्याहता ।

वासुमं तटनिकुलमहमा सा जगाम सतिमाहतिस्तुलान् ।

५० । 'स्वागता' समभगैर्गृह्या च ।

\$ 1 5 1 1 \$ 4 0 5 5

यस्य चेत्तमि सदा सुखैरो वल्लवो जलविहारासविमोहः ।

तस्य जन्ममन्त्रास्तु यन्मात्रं स्वागतादरक्षत सुरगणैः ।

[illegible]

५० । अत्र गतिरिति — वनप्रवेशेन यथा वा वनेन चरित्वा स्वायत्तात्मानं इव भवेत् ।
 यथा — दस्येति । यज्ञकालमेव तीक्ष्णवृत्तं च विनामे कालावधौ विभाज्यो व्यापृतः सुरवरी
 नृपस्य दस्यं वेतति यथा । अत्राति शिवः । सुरराजः ईश्वरीयं चमरात्मयभाजः
 चमरात्मय आन भजने च यः चमरात्मयभाक् तस्य भर्गवस्तस्य तस्य स्वात्मनेन 'भवान्
 सुधीर्वागम' इति वचनेन आदर करोतीति आदरकारः भूयः प्रुर्ध्वं भवेदित्यर्थः ।
 योक्तव्यमपराधयोः प्रवृत्तौ स्वमेव मन्त्रान् इष्ट्वा नमोदित्येति इति । अत्र द्वा-
 वाऽपि उक्तम् ।

৪২। প্রতিপাদে বাক্যক্রমে “ক” “খ” “গ” “ঘ” ও “ঙ” গণ
 যাত্রা থাকিলে ‘বোধোদয়’ চন্দ্রঃ বহ।

म म म म म

११ । 'दोधक' मिच्छति भक्तिगताद् गो ।
 १ । १ १ । १ १ १ १ ।

इव सदीप सद्भक्तस्य सोध मावचनामपदं मे ।
 अस्मन्मिच्छतिभिर्नैकानि स्वयमपि चकमेवति योतय ।

त म म म म

१२ । भ्यान् 'मोटनक' तत्रजाय सगो ।
 १ १ । १ । १ १ १ ।

इति यन्म मङ्गलसङ्गम साधुरमवाभटमोटनकम् ।
 सा किञ्चित्कालेन चकार स मे संसारविषु परिमोदयगु ।

११ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।
 "मन्मथ मङ्गलसङ्गम साधुरमवाभटमोटनकम्" इति नाम चतुर्विंशतिमन्त्राणि ।

१२ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।
 "मन्मथ मङ्गलसङ्गम साधुरमवाभटमोटनकम्" इति नाम चतुर्विंशतिमन्त्राणि ।

१२ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।

१२ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।

१२ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।

१२ । भक्तिगतात् मन्मथस्य परं वी सुवचनं क्वि चरति, तदा दोधक नाम
 १२ भवेत् । उदाहरणं—इति । वी वी । वीव वीव वीव वीव । वीव । वीव । वीव ।

र न र न र

५३ । 'श्लेन्धु'दोरिता रञौ रञौ गुहः ।

५ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५

यस्य कोर्त्तिरिन्दुकुन्दचन्दनश्रेण्यश्रेयसोक्तपावनौ सदा ।

जाह्नवीव विश्ववन्द्याविधमा तं भजामि भावगम्यमद्युतम् ।

५४ । नमसगगुद्धरचिता 'छत्ता' ।

मोटवस्य विनायक चकार, तः श्रीरक्ष, ये भव समाप्त आहटीपनिवहयरोपपरिवह
ह एव रिपुः मयु' त परिमोटवसु विनायकम् । श्रीराधिकान् परिपूर्णान् मुदधानी
विष् । चन्द्रादीः च एवम् ।

५५ । श्लेन्धुः—रत्नचर्मैर्निर्मितः श्लेन्धुः नाम ह्यः सुदोरिताः कश्चिन्ना
हृदयपर्य—इति ।—इत्य श्रीरक्षस्य कोर्त्ति जाह्नवीव गङ्गेव, इन्दुचन्द, चन्द
तदाह्वय, चन्दनक, तदम् श्लेन्धुः एवम् । अतः तत्परित्यागपदम्भो न' इति
स्मिन् ईदृशये श्लेन्धुः नाम्ना नकार । अतः चन्द्रवन्द्यापावनौ विभुवस
विविधविधाविधौ विष् नमसं देवदानवमनुज्यादीनां च पुनर्नोप विधमः विधमः
ह्यथा तादृशः अथा—अह्ना चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां विधमः विधमः
तस्य चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां, अतः चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां
ह्यथा चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां
ह्यथा चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां चन्द्रादीनां

५६ । नमसगगुद्धरचिता 'छत्ता' । नमसगगुद्धरचिता 'छत्ता' । नमसगगुद्धरचिता 'छत्ता' ।

५७ । अतिपादे वयःकवे अङ्गो "ह" न० क इहेतो "ह" न० एव
अङ्गो "न" क "न" न० वाकिले "योउ-क" ह्यः ५८ ।

५८ । ये ह्येव अतिपादे वयःकवे "ह", "न" "ह" "न" क
"न" न० वाकिले, अथा "हेतो कः वलिया कश्चित् ५९ ।

५९ । ये ह्येव अतिपादे वयःकवे इहेतो "न" न० अङ्गो "न" न०
क न० इहेतो कश्चित् वाकिले, अथा "ह्यो" नावे कश्चित् ६० ।

- ୧୫ । ଜନସମୁଦାୟ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୧୬ । "ଉପସ୍ଥିତ" ମିଟି ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ୧୭ । "ନିବସିତ" ମିଟି ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ୧୮ । "ଉପସ୍ଥିତ" ମିଟି ଜନସମାଜ ।

- ୧୯ । ଜନସମାଜ ।—ଜନ ସମାଜର ନାମ ।
 ୨୦ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୧ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୨ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୩ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୪ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୫ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୬ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୭ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୮ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୨୯ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।
 ୩୦ । ଉପସ୍ଥିତ ।—ଉପସ୍ଥିତ ନାମ ।

- ୩୧ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ ଶ୍ରୀମତୀ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୨ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୩ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୪ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୫ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୬ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୭ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୮ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୩୯ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।
 ୪୦ । ସେ ହେଲେ ଜଣେ "ଭଦ୍ରିକା" ।

६३ : रीष जीन सेन सागयो "हुंता" ।

६४। गररसैगुरा-“विन्दिरा” मत्ता ।

'नयति सिद्धिर्लभयतां प्रथ' इति भाग्यवतम् । ६०।३१।६ ।

सर्वोपयोगिनिधिः ।

कवयित्री (रामकृष्ण शर्मा) ।

६४ । "चन्द्रवर्ष" निगदन्ति राज्ञस्य ।

F J S I N A T E P R O C

‘सद्गुणान्’ पिहितं ‘समन्तिविदेशजपत्नं’ रचितं जयस्यने ।

‘‘रघुवल् तदनुहृद सख्यं कुञ्जवल् वि वरिष्ठस्य कुमुदो ।

६। विदिति ।—यमवाङ् ममवाङ् यमवाङ् चर इति वचो वात्तु यमव द्रुपः
१। गदा कुला नाम कथम् ।

४४ । अर्थेति :—समवायं समवायस्य च यदि द्रवो वायु इव च मुह आगि,
तदा द्रवित्वा नास्ति । कदाचन—अस्ति निःश्लिष्यत्वादि । आत्मनोऽप्यत्र ।

[illegible]

৩০। যেখানে ক্রমসং: "৪" "৫" "৬" বসে, পরে একটী লম্বু ও
 ২৬-তর একটী গুল বর্ষি যাত্র থাকে, তাহাকে 'অষ্টা' বুলি বলে।

୪୫ । ତା ହେଉ ଉପନାମ ଯେଉଁ "ନ" ହୁଏତେ "ବ" ଯେଉଁ "ନ" ହେଉ
 ତ ଯେଉଁ ଉପନାମ ଥାଏ, ତାହା "ବିବିଧା" ନାମେ କବିତ ହେ ।

৬৫। যে ছন্দে ক্রমঃ “স” “ন” “ত” ও “দ” পূর্ণ ছান্ন থাকে, তাহাকে ‘চন্দ্রাব্দ’ ছন্দঃ বলে।

ଜ ଟ ଜ ର

୧୧ । ସଦନ୍ତି “ବଂଶସ୍ଥବିର୍ଲ” ଜତୌ ଜରୀ ।

। ଟ । ଟ ଟ । । ଟ । ଟ । ଟ

ବିଶାସବଂଶସ୍ଥବିର୍ଲ ମୁଖାନିଲେ: ମଧୁର୍ଯ୍ୟ ଯଂ ପଞ୍ଚମରାଗମୁଞ୍ଜିନ ।

ମୁଖାଞ୍ଜନାନାମପି ଗାନଗ୍ରାସିନୀଂ ଅହାର ଧାନଂ ଷ ଛରିଃ ପୁନାପୁ

ତ ଟ ଜ ର

୧୩ । “ତସ୍ମେନ୍ଦ୍ରବଂଶା” ମଧ୍ୟମାଞ୍ଚରେ ଗୁରୀ ।

। ଟ । ଟ ଟ । । ଟ । ଟ । ଟ

ଦୈତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରବଂଶାଗ୍ନିବଦୌର୍ଯ୍ୟ-ଦୌଧିତି: ପୋତାଞ୍ଚରୋଧୌ ଜଗତାଂ ତମୋ

ଯାଞ୍ଜିନୁ ମମଞ୍ଜୁ: ମୁକ୍ତମା ହବ ଶ୍ଯର୍ଯ୍ୟ ଶେ ବଂଶବାୟୁରମୁକ୍ତା ମଧ୍ୟାଦି

ଯାତ୍ରାଂ ରାଜବଳଂ ଜନସୁଧାମିଦଧି । ତନ୍ ଗନ୍ଧାନ୍ ଗ ହଟବନ୍ଧଂ ବନାସିନି

ବନସ୍ତୁଳ ସାହେନିକଞ୍ଚାଳ ମୁକ୍ତ ବନ୍ଧବ । ଛରି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଶବ କୁଞ୍ଜବନ୍ଧନି କୁଞ୍ଜଗମ

କୁଞ୍ଜବୀ ତନୁକଞ୍ଚିତ ଧାନ୍ୟେ ହିମି ଶିବ । ଶବ୍ଦ ଗନ୍ଧାସିନୀବ ଶର୍ବତା ନିର୍ବାସିତ ହିମି

୧୧ । ସଦନ୍ତି । —ସ ଶ୍ରୀ ମହାବଳବନ୍ଧୀ ମଦନ୍ତ ଜଗଦବଳବୀ ପବି ବଳୋତାମ୍

ତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ ବଞ୍ଚାସ୍ୟବିନ ବସୁନ୍ଧି କବିହୀନ । ଶବ୍ଦା—ବିଦ୍ୟାସିନି । —ସ ଛାରି, ମୁକ୍ତ

ବିଦ୍ୟାସୁବିଜ୍ଞାସିନି ବିଦ୍ୟାସୁବିଜ୍ଞାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି

ମଧୁର୍ଯ୍ୟ ପୁରାଣା ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି ଶବ୍ଦାସିନି

କୁଞ୍ଜବୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ

ଶାନ୍ତ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ ଶାନ୍ତଗ୍ରାସିନୀ

୧୩ । ମଦନ୍ତି । —ତସ୍ମେନ୍ଦ୍ରବଂଶାସିନି ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ

୧୩ । ସେ ହେଲେ ଜଣକ ‘କ’ ‘ଖ’ ‘ଗ’ ‘ଘ’ ‘ଙ’ ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା

କାହାଙ୍କ ‘ବ’ ‘ଦ’ ‘ଧ’ ‘ନ’ ହେବ କହେ ।

୧୩ । ସେ ହେଲେ ଜଣକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ

ବ’ ‘ଦ’ ‘ଧ’ ‘ନ’ ହେବ କହେ, କାହା ‘ବି’ ‘ଦ’ ‘ଧ’ ‘ନ’ ନାମେ କହିବ କହିବ

५८। असौ जसयुतो “जसोदतगतिः” ।

INDEX

यशोवदमतो विशोम विपदं कलिन्दतनया अशोदतमतिः ।

विद्यामविपिनं विदेशं सदसां परीतं कुमलं जलोऽप्यमलताम् ।

अनाकपनितां गिताम्यवचिरं चिरं सुनिन्देर्नन्देर्बुतमसुम् ।

भक्तो यन्मन्त्रोऽप्यती वसपरा परास्तवसुषा सुधाधिवसति ।

पति भारती (१९५०) ।

[illegible][illegible]

ਅਰੰਘ: ਸਾਮਾਨ ਸੁਟਿਸ਼ਾਨ ਕਰਨ: ਪੁਰੋਹੀ "ੳ" ਏਕਹੀ: "ਕ" ੳ "ਕ" ੳ "ਕ" ੳ ੳ
 ਵਾ:ਕ, ਵਾ:ਹੀ: 'ਪੋਲੁਧਾ' ਹੁਕ।

৬৬। যে ছন্দে উদ্ভট 'ক' 'খ' 'গ' ও 'ঘ' বর্ণ যাত্র থাকে,
তাঁহা 'অলৌকিক' নামে অভিহিত হয়।

७२ । वाचार्थे निष्ठया “वेद्यदेवो” समो यो ।

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

यद्यपि नमो त्व विद्यायामराजामहेतेनैवं कृतमभ्यर्चं भवता ।
तत्ताम्रपान्थान्ते भाविनो ते आतः सम्यक्पराधना वेद्यदेवो ॥

७३ । “प्रमिताक्षरा” मुञ्जसमैः कथिता ।

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

अमृतस्य जीवरमिषोद्गिरतो रदनोत्प्लवागुलहरोक्षुरिता ।
प्रमिताक्षरा मुररिषोभयतिर्जलसुख्वामनिजहार मनः ॥
प्रतिकूलतामुपगतं हि विधौ विप्लवात्ममेति वदुषाधनता ।
अवस्यमानाय ‘दन्भक्त’ रभूव पतिव्यतः करसहस्रमपि ॥

इति माघे २६।

७२ । वाचार्थे इति ।—वाचार्थे च यद्यपि, सप्रमिष अचरे निष्ठया कृतवति, वेद्य-
देवो नाम इत्यभेदेन । अत्र प्रथमतः समो बहुवचसि नुबन्धि, ततः समीप आदि-
बहुवचस्य अगवद्वचनम् । जीवो यथा—चरित्वादि । अत्रापि अर्चं प्रति समीपवचनम् ।
हि भातः । तन्म चरित्वात् अमराणां देवानां अर्चो वृत्तां विद्याय तज्ज्ञा चरित्वात् एवमेवा-
द्वितीयमिति सुबुद्धेन यत्कथं न अत्रा विद्यानुरादिष एव केचनं कथमभ्यर्चं पूजय ।
अमराणां विप्लवो नत विधौ चरित्वात् पूजने मति ते तत्र वेद्यदेवो विधौ च तं
देवाचेति तेषामिष निष्ठितदेवसम्पत्तिनो आराधना अर्चना सम्यक्पराधना भाविनो
भविवन्ति । सत्यदेवस्यो विद्या, तस्मिन्नुद्ये अमृतस्य इत्यादियथा, विद्यपुत्रो
मैव निष्ठितदेवानां पूजय भवतीति ।

७३ । प्रमिताक्षरेति ।—मुञ्जसमैर्वा निबद्धा प्रमिताक्षरा नाम इत्थं कथिता ।

न न र र

७५ । ननररघटिता तु “मन्दाकिनो” ।

। । । । । । ५ । ५ ५ । ५

बलिदमनविधौ बभौ मङ्गला पदजनकदि यस्य मन्दाकिनो ।

सुरनिहितसिताम्बुजसङ्निभा हरतु जगद्वत् स पोताम्बरः ।

मङ्गलरधि निज तथा कार्मुकं वपुस्तनु तथैव संवर्द्धितम् ।

निहितमपि तथैव पाण्डुरभिः स्रग्भगतिवपाययौ विप्रयम् ।

इति भारवी ११८।१।

अतिसुरभिर्बभौ मुष्यश्रियामतनुतपतयेव मन्तानकः ।

तदुपधरभृतः स्वर्नं रागिण्यामतनुत रतये वमन्तानकः ।

इति भारवी ११८।२।

इतिशौतुकात् द्रुतम् अविश्रुन्वितं चित्तव्रित्तं मन्तरघ चतएव चाह रसचोय यथा संग्ग
तथा विहरति नृपतीति द्रुतविश्रुन्वितचाहविहरिष । द्रुतविश्रुन्वितचाह इति श्लोच्ये
पदानि त्रिधाविधीयन्ति) इति शौक्यञ्च मदा वद्वे चक्षुस मनसा तदे धारयानि
चित्तयामाति भावः ।

७५ । ननररिति :—ननररघट्ट रसचक्षुसनिवृद्धा मन्दाकिनी नाम इतम भवेत् ।
यथा—बलिदमनेति —मन्दाकिनो मङ्गला, बलिदमनविधौ बलिदानपराजयासमकक्षाधि
यस्य शीतलस्य पदजनकदि चरकान्मुजे जलं रोदतीति जलघट्ट (जलम्, जलं-
पादपदं इत्यर्थः) । मङ्गला निमित्ता मङ्गला, सुरनिहिता देववचार्विता या सिताम्बुज
का, वीतपद्मान्ता मङ्गला तनुभ्या बभौ यद्यपि । स पोताम्बरः शौक्यञ्च जलद्वय
निक्षिप्तपाप हरतु विनाशयतु ।

सहृदि ।—स्रग्भगत् मतिर्यस्य स मन्तरवतिरिषाह । सः स्रग्भगत् हरविना सह
वर्जिताः सहस्ररधि सनिवृद्धः, सह शोवेति वैश्रुन्वित् सुमावः । निज कार्मुक
मायौं अनुविषाह । तथैव पूर्ववदेव संवर्द्धितं यद्यक् चक्षुषागतम् अतनु विपुल

११ । ऊरवे एकौ “न” इति “उ” उ एकौ “र” न च वाकिटन
तादाके ‘द्रुतविश्रुत’ इत्यः कटह ।

७८ । त्वौ त्वौ "मणिमाना" क्रिया गृह्यवक्तः ।

55 11 55 55 11 55

प्रह्मामरमोलौ रजोपलक्षिते जातप्रतिविम्बा शोभा मणिमाला ।
गोविन्दपदाब्जे राजौ नखरागाभासा नमः चित्ते ध्यात्वा श्रमयन्तौ ।

८० । न म स न
मो भः सो वै "कलधरमासा" व्यासैः ।

5 55 5 1 1 1 555 5

या भक्तानां कलिकुवितोत्पन्नानां तापच्छेदे जलधरमाला गम्या ।
मध्याह्नादिनकराम्भोजसु कैशोशोला हरितनुरध्यात् सा वः ॥

२८ व्यावृत्ति ।—यस्य तत्त्वज्ञानं यमस्य तत्त्वज्ञानं तस्यैव यमस्य च वर्तते, तस्य ज्ञानमप्यज्ञानमपि ज्ञानमपि । यथा गुरुवत्तुं यत् भविष्येति विज्ञातं भवति तस्य यत् भविष्येति ज्ञानं भविष्येति ।

उदाहरण—प्रश्न १८।—रमापत्ने चन्द्रकान्तादिमन्त्रिभिः क्रिये स्थापिते प्रजा प्रचला
य चमरा देवाकवा सीधी किगटे मात सज्जात प्रतिविम्ब हाशः यस्या सा
जातप्रतिविम्बा अतएव साका रज्जवत् साकमान्ता साकमप्यक्षरस्यैव तावत्स
आत्मन्यस्य पदान्तराभाज्ज तस्मिन् मयूराणां नक्षत्राणां राज्ञी चैव, मन चि-
मनसि ध्यात्वा सीद्धान्तकार मन्मथो गतो यासां वर्त्तमान् । 'मन्त्रोद्भवतकायः कान्'।
''चक्रादिगटैश्चाय सयता सीमन्तवत् ।' इत्यमरः । श्रीकृष्णचरमसुखेवो मन्मथता-
ममराथा मन्मथतकिरोटिषु मन्मथिन्विता गता तस्य मन्मथता इव प्रथमे स्थये ।
अत्र मयूराणां मन्मथान्तात्परीयान् रूपकान्तात् । उ अ आत्मनिष्ठान्तात् इति ।

८० । सो म इति ।—यिं वदं चदो मवच' मदन मवच, तदन मवच' तदन

১০। প্রতিপাদ্যে ক্রমণঃ একটী 'ত' একটী 'দ' পরে একটী 'ত'
ক একটী 'দ' নব এবং ছয় অবধি যতি থাকিলে 'মনিয়ান' হয় হয়।

৮০। যে ছন্দে প্রতিপাদে ক্রমে একটি “ব” একটি “ভ” একটি “স”

৮২। ^ত ^ম ^ম ^ব
ধীরেমাষি “নলিতা” তমৌ জরৌ ।

৮৪। ^ন ^ন ^ম ^ব
নলভরমঙ্কিতা নদি “তোচ্ছনা” ।

৮৫। ^ন ^ম ^ম ^ব
১৮ “নবমানিকা” নম্রভয়ৈঃ স্মাত্ ।

ইতি চন্দ্রাকাশী ।

৮২। ধীরেইতি ।—যথা ‘দাউ’ ‘অদৌ’ তমৌ নবৌ নব্দু জরৌ নবৌ মণিগাম,
‘ব’ ধীরে’ ‘অখিত’ ‘নলিতা’ নাম ‘অমাষি’ জ্ঞাতা ।

৮৪। নদেতি ।—নলভরমঙ্কিতা নলভরৈর্ভেদৈর্নিবৃত্তা বন্দক : ‘তোচ্ছনা’ নাম
নদিতা জ্ঞাতা ।

৮৫। ১৮ইতি ।—নম্রভয়ৈর্ভেদৈর্নিবৃত্তা ১৮ ‘ব’ ‘ন’ ‘ম’ ‘ব’ ‘নবমানিকা’ নাম
ইতি, স্মাত্ ।

৮৩। যে ছন্দে প্রতিপাদ্যে ক্রমঃ একটী “ত” একটী “ত” একটী
“ম” ও একটী “ব” থাকে, তাহা ‘নলিতা’ নামে পণ্ডিতগণকর্তৃক কথিত
হইয়াছে ।

৮৪। যে ছন্দে প্রতিপাদ্যে ক্রমঃ দুইটী “ন” গণ একটী “ত” গণ
ও একটী “ব” গণ থাকে, তাহা ‘তোচ্ছনা’ নামে কথিত হয় ।

৮৫। যে ছন্দে প্রতিপাদ্যে ক্রমে একটী কবিতা “ন” “ম” “ত”
‘ব’ গণ থাকে, তাহাকে ‘নবমানিকা’ ছন্দঃ কহে ।

द्वितीयः वि०
द्वितीयः वि०

[illegible]

১৭। রাষ্ট্রের পৌরসভাগুলি এবং এগুলি "হু" এবং
 "হু" এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু
 এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু এগুলি "হু" হু

म ल व ल व

१०३ । मज्झसा जगो च भवति “प्रबोधिता” ।

। । ६ । ४ । । । ६ । ६ । ६

अधिता अधाचट्टमाननिद्रवः रतिरैलिकुहनिष्ठय विज्ञातिनी ।
मुरहेरिया अधवधार्जनादिना अितमाततान अपदि प्रबोधिता ॥

म ल ल र व

१०४ । भवति “ममेन्द्रमुख” मजो जरो गः ।

। । । । ६ । ६ । ६ । ६ । ६ । ६

मृधभुज बोधीमई हविं मदाध्या युधि ससुधिय न दानवा जिजीवु ।
बुधितममेन्द्रमुखं मजा उदयं ह नु यन्तु विधति ओदमस्य वीमम् ।

(१०३) मज्झसि । —अन्ताः आदे कससिन् । अईध्या वर अवी लिगही या इवीधिता नाम इत्तं अवति । अवीधितामज्झाविधीर्नअवत अकमेवि नामसिदाम् इवमुजि-
गिति क्विबम् । अवरुजिवन्नायि इज्झनी, अथा इववसाअरतन्पदिमिदवी अवलित-
मिज्झवितवी, अमा विपुली बोधीमिज्झमाववी विवमिज्झाविधिविनीवेति ।

अविमिति । अथा निध्या अटुला अववा या नामविहा मया ईसुला रतिरैलिकुह
मिपयि अमिला विज्ञातिनी आचिव् वीवमववी, मुरविमुवा वीवध्वेन अवधवार्जनादिना
अर्धवन्तुवनादिना अवधि अथा इवीधिता अती जिमम् ईववाअम् आसनाम नामम्
अनुवविनि भावः ।

१०३ । ये ह्येषे हतिपाथे कस्ये एकटी “म” एकटी “ल” इहेती
“म” च एकटी “ल” गण बाके, तायां ‘कमलम’ नामे कथितं च ।

१०४ । ये ह्येषे अतिपाथे कस्ये एकटी “म” एकटी “ल”
“म” एकटी “ल” च एकटी “म” गण बाके, तायां
कथितं च ।

ক ক র র ক

১০৪। যমো রী বিখ্যাতা “যমুরোজাবনী” গ: ।

ক ক র র ক

১০৫। নমরযুগমো-“যন্দুদেব”-সুন্দরী: ।

১। ভবনোক্তি ।—এক ঘাট নবী নরী খ নখী ননী নজার, তন্ম নবীন্দ্রম্ব নাম ইত্য ভবতি ।

গুহ্যভূমিতি । নবীম বম্বোৎ খম্বা নদ্বাখ্য: দামখা: বৈখা, তুখি বুই গুহ নদ্বানু মুজবীর্ষমরী মুজবী: কামখ্যোতিমরী বম্ব ত নীজখ্য' সমুদেখ নদ্বাখ্য ন নিসীমু দাখ্যাম জম্বুখিম্ব: । যথা যম্ব তুখিতমবীন্দ্রম্বুত হুম্বুখিতম্ব মিখত চুত্বম্ব তদেখ কনু কনু সৌখনম্ব দৌন নম্বম্ব বিখতি যানম্বলি খিতম্ব দ্বীখম্ব । যম্বজার ইতিবম্বুদমা ।

২। প্রমাণিতি ।—এক ঘাট প্রমখী নমখী রম্বম্বম্ব তম্ব প্রখী গুহম্ব বর্মি, যা যম্বরোজাবনী নাম ইত্য বিখ্যাতা ।

৩। নদীতি ।—এক ঘাট নবম্ব তম্বম্ব রম্বম্বম্বম্ব প্রখী গুহম্ব বর্মি মা যন্দুদেখা নাম ইত্য ভবতি । যম্ব বর্মি: তম্ব. মম্বম্বম্বম্বম্বিতি বর্ম্মখা ।

১০৬। যে ছন্দে প্রতিপাদে ক্রমঃ একতী “ক” দুইতী “খ” একতী “গ” ও একতী “ঘ” নব থাকে, তাহা ‘যুগেন্দ্রম্ব’ ছন্দ ।

১০৭। যে ছন্দে প্রতিপাদে ক্রমঃ একতী “ক” একতী “খ” দুইতী “গ” ও একতী ত্রুব্ব থাকে, তাহা ‘জকরীজাবনী’ নামে কথিত হয় ।

১০৮। যে ছন্দে প্রতিপাদে ক্রমে একতী “ক” একতী “খ” দুইতী

১০১। “উপস্থিত”মিট জুখো তখো যদি গুরু: স্মাত্ ।

১০৩। জখো সজো গো ভবতি “মন্ত্ৰুজামিনো” ।

১০৮। “কূটজগতি”মজো সন্তর্জমতো গুরু: ।

১০৯। বদে “কন্দুকা” যস যেম্বয়তুম্ব্যো ম: ॥

এতি কলকোষেবহির্বিহিৎ ।

১০১। উদ্যেতি । কহি কলক জবক তবক কলককল বকো দুবক জামান্ বর্জম, সযা বদম্ জবজির্জ লাল জর্জ জামান্ ।

১০৩। জসামিনি ।—জস: জা: জর্জিষ জবক: তবক: জবক, জবককল বকো দুবক বর্জম, জা: জন্তুজামিনী লাল জব জামান্ ।

১০৮। কূটজিতি ।—কস: কহি কলকান্ জবককলী জবককল: তবককলবর্জকো জববর্জম, জা: কূটজগতি: জামনি, জম জবকল বদম্, যস, বর্জবদবর্জি: জর্জম ।

১০৯। বদমিতি ।—বদ জম কন্দুকা, বদবর্জম: বদম্ বকো দুববর্জম, বর্জ কন্দুক লাল জামনি ।

“জ” ও একতী “স” সগ থাকে এবং যেখন খাঁকরে ও পরে সপ্তমাকরে বতি থাকে তাহাকে ‘জলরেখা’ ছন্দ বলে ।

১০৩। যে ছন্দের প্রতিপাদে কবে এক একতী “জ” “স” “ত” ও “ম” সগ এবং একতী স্তবক থাকে, তাহা ‘উপস্থিত’ নামে কথিত হয় ।

১০৮। যে ছন্দের প্রতিপাদে কবে এক একতী “জ” “স” “ম” “জ” ও “ব” সগ থাকে, তাহা ‘মন্ত্ৰুজামিনী’ নামে কথিত হয় ।

১০৯। ৥ ছন্দে প্রতিপাদে কবে এক একতী “ব” “জ” “ম” “ত” ও “স” সগ থাকে, এবং যেখন ও সপ্তমাকরে বতি হয়, তাহাকে ‘কূটজগতি’ বলে ।

୧୧୦ । ଏତେ କ୍ରମାତ୍ତମସଜସଂସ୍ରଜା ଗନ୍ଧା
 ଗନ୍ଧାନ୍ତତୋ ଯଦି ନିହିତୋ ମହୌପତେ ।
 ସେଦୈର୍ଘ୍ୟଂ ଦୈର୍ଘ୍ୟମିତି ଯତିଃ ଶ୍ରୋମନା
 ନାଗାଧିପୋ ବଦତି ତଦା “ପ୍ରମାଦତୀମ୍” ॥

इति उपनिषद्भाष୍ୟम् ।

ସର୍ବତୀ : (ଗୁହ୍ୟାଦିତା ଇତି.) ।

ନ ନ ନ ନ ନ ନ

୧୧୧ । ଶୋ ଶୋ ଶୋ ମସ୍ତେ ଚ୍ଛୁରନବମି-“ରସସ୍ବାଧା ।”

୧ ୧ ୧ ୧ ୧ । । । । । ୧ ୧ ୧

ସୌଧ୍ୟାନ୍ତୋ ଯେନ ଗ୍ଧତି ରସସ୍ବାଧାତ୍ ପିତ୍ତେ

ଦୈର୍ଘ୍ୟେ ଜାତା ଧରସ୍ବିରିୟମସମ୍ବାଧା ।

ଧର୍ମସ୍ବିତ୍ୟର୍ଥେ ପ୍ରକଟିତତତ୍ତ୍ବସମ୍ବାଧା:

ଶାଧୁନା ସାଧା ପ୍ରଶସୟତୁ ସ କସାରି: ।

୧୧୦ । ଏତ ଇତି ।—ଏ ନିହିତୋ ଗନ୍ଧା: । ଯଦି ଏତେ ତମସଜସଂସ୍ରଜା ଗନ୍ଧା
 କ୍ରମାତ୍ତ୍ବେ ଭବନ୍ତି, ସଦାକ୍ରମାତ୍ତ୍ବେ ଏତୋ ମୁହର୍ନିହିତୋ ଗ୍ଧାପିତ୍ତ, ଜ୍ଞାନ, ପରମ୍ବୁ ସେଦୈର୍ଘ୍ୟେ,
 ସେଦୈର୍ଘ୍ୟମିତି ଧର୍ମସ୍ବିରିୟମସମ୍ବାଧା । ଯତିଃ ଶ୍ରୋମନା ଧର୍ମସ୍ବିରିୟମସମ୍ବାଧା
 ନାଗାଧିପୋ ବଦତି ତଦା “ପ୍ରମାଦତୀମ୍” ॥

୧୧୧ । ସେ ହେବେ ଚିତିମାତ୍ରେ ଏବଂ ଚାରିଜି “ଦ” ଏବଂ ମରେ ଏକତୀ “ନ”
 ଏବଂ ବାଟେ, ତାହା “କବୁକ” ହେବ ।

୧୧୨ । ଯଦି ଚିତିମାତ୍ରେ କ୍ରମାତ୍ତ୍ବେ ଏକ ଏକତୀ “ତ” “ତ” “ନ” “ନ”
 ଓ “ନ” ଏବଂ ବାଟେ, ଏବଂ ଏବଂ ଚିତିମାତ୍ରେ ମରେ ନବମାତ୍ରେ ଚିତି
 ବାଟେ, ତେବେ ନିବଳାଚାରୀ ନେତ୍ରେ ହେବେ “ଏକାବତୀ” ବଳିତା ବାଟେନ ।

ନ ଲ ଶ ମ ଗ ନ

୧୧୮ । “ଇନ୍ଦୁବଦନା” ଗଜସନେ: ସଗୁହସୁଗମ୍ଭୈ: ।

ସଞ୍ଜି ଇନ୍ଦୁରାଞ୍ଚରୀ ।

୧୧୯ । ଗନତଗୁହଗୈ: ସମୟତି“ନନ୍ଦୀ” ଷ୍ଟାତ୍ ।

୧୨୦ । “ଶଞ୍ଜୋ”-ରଜବିରାମା ମୂଷୀ ତନୌ ଗୁହସୁଗମ୍ଭୟମ୍ ।

୧୨୧ । ଶିନଗଗମିତି ସମୟତି “ସୁପବିଜୟମ୍” ।

୧୧୮ ।—ପରସ୍ମିତଗୁହସୁଗମ୍ଭୟଦିତ୍ୟର୍ଥମନବର୍ଣ୍ଣିତହା ଇନ୍ଦୁବଦନା ନାମ ଗର୍ଭ ଶାମ୍ ।

୧୧୯ ।—ପରସ୍ମିତଗୁହସୁଗମ୍ଭୟଦିତ୍ୟର୍ଥମନବର୍ଣ୍ଣିତହା ନନ୍ଦୀ ନାମ ଶାମ୍ ।

ଗଜସନାଞ୍ଚରୀତି: କାର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

୧୨୦ ।—ପରସ୍ମିତଗୁହସୁଗମ୍ଭୟଦିତ୍ୟର୍ଥମନବର୍ଣ୍ଣିତହା ଶଞ୍ଜୋନାମ ଶାମ୍ ।

ମୂଷାଽଽଽ ଶରମାଞ୍ଚରୀ, ଶତି, କାର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

୧୧୯ ଶବ୍ଦ ଶାଞ୍ଜିମାତ୍ରେ ଉପସଂହୃତେ ‘ନ’ ହୃଦ୍ୱେ ‘ଞ’ ଓ ହୃଦ୍ୱେ ‘ଞ’
ମନ ଶାଞ୍ଜି ଶବ୍ଦ ମନୁଷ୍ୟାକ୍ତେ ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶବ୍ଦ ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି
ଶବ୍ଦ ଶବ୍ଦ ।

୧୨୦ । ଶାଞ୍ଜିମାତ୍ରେ ଉପସଂହୃତେ “ଞ” “ଞ” “ଞ” “ଞ” ଶବ୍ଦ
ଶବ୍ଦ ଶବ୍ଦ ଶାଞ୍ଜିମାତ୍ରେ ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି

୧୨୧ । ଶାଞ୍ଜିମାତ୍ରେ ଉପସଂହୃତେ “ଞ” ଶାଞ୍ଜି “ଞ” ଶାଞ୍ଜି “ଞ”
ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି

୧୨୨ । ଶାଞ୍ଜିମାତ୍ରେ ଉପସଂହୃତେ “ଞ” “ଞ” “ଞ” “ଞ” ଶବ୍ଦ
ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି ଶାଞ୍ଜି

ନ ଶ ସ ନ ଯ ନ

୧୧୮ । “ହନ୍ତୁବଦନା” ଋଜସନେ: ସଗୁରୁପୁର୍ଣ୍ଣେ: ।

ସ୍ଵାତି ଶ୍ରୀମଦାଦିତି ।

୧୧୯ । ନନତଜଗୁରୁଗେ: ସମ୍ପ୍ରୟତି“ନନ୍ଦୀ” ଶ୍ଵାତ୍ ।

୧୨୦ । “ଲକ୍ଷ୍ମୀ”-ରଜସବିରାମା ଋଷୋ ତନୌ ଗୁରୁପୁର୍ଣ୍ଣମ୍ ।

୧୨୧ । ସ୍ଵିନନମଗିତି ସମ୍ପ୍ରୟତି “ସୁପବିବ୍ରମ୍” ।

୧୧୮ ।—ପରସ୍ମିନ୍ନଗୁରୁପୁର୍ଣ୍ଣପଦାଦିତିର୍ଋଜସନେର୍ବିବଦ୍ଧା ହନ୍ତୁବଦନା ନାମ ଶ୍ରୀମାତ୍ ।

୧୧୯ ।—ପରସ୍ମିନ୍ନଗୁରୁପୁର୍ଣ୍ଣପଦାଦିତିର୍ନନତଜଗେର୍ବିବଦ୍ଧା ନନ୍ଦୀ ନାମ ଶ୍ରୀମାତ୍ ।

ନାନମାଦିତିର୍ବିବଦ୍ଧା ।

୧୨୦ ।—ପରସ୍ମିନ୍ନଗୁରୁପୁର୍ଣ୍ଣପଦାଦିତିର୍ଲକ୍ଷ୍ମୀରଜସବିବିବଦ୍ଧା ଋଷୋତନୌ ଶ୍ରୀମାତ୍ ।

ସୁପାଦି ସୁପମାଦିତି: ସ୍ଵାତି: କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

୧୧୮ । ସ୍ଵାତି ଶ୍ରୀମାତ୍ ଋଜସନେ ହୁଏତ ‘ନ’ ହୁଏତ ‘ତ’ ଓ ହୁଏତ ‘ସ’ ନନ ବାଦେ ଏବଂ ନପ୍ରସାଦେ ସ୍ଵାତି ବାଦେ, ତାହା ତାହାଙ୍କେ ‘ନାନୀ’ ହୁଏ ବାଦେ ।

୧୧୯ । ସ୍ଵାତି ଶ୍ରୀମାତ୍ ଋଜସେ “ତ” “ଜ” “ନ” “ନ” ବାଦେ ହୁଏତ ଶ୍ରୀବର୍ଦ୍ଧ ବାଦେ, ତାହାଙ୍କେ “ହନ୍ତୁବଦନା” ବାଦେ ।

୧୨୦ । ସ୍ଵାତି ଶ୍ରୀମାତ୍ ଋଜସେ ହୁଏତ “ଋ” ଏକଟି “ଋ” ଏକଟି “ଋ” ଏକଟି ଶ୍ରୀବର୍ଦ୍ଧ ବାଦେ ଏବଂ ନପ୍ରସାଦେ ସ୍ଵାତି ବାଦେ, ତାହା “ଋଷୋ” ହୁଏ ବାଦେ ।

୧୨୧ । ଶ୍ରୀମାତ୍ ଋଜସେ ଏକ ଏକଟି “ସ୍ଵ” “ସ୍ଵ” “ସ୍ଵ” “ସ୍ଵ” ବାଦେ ହୁଏତ ଶ୍ରୀବର୍ଦ୍ଧ ବାଦେ ଏବଂ ନପ୍ରସାଦେ ସ୍ଵାତି ବାଦେ “ସୁପାଦି” ହୁଏ ବାଦେ ।

ନ ନ ନ ନ ନ

୧୨୫ । 'एवम्युनो विद्युन्मातापादौ चे'लीलाविश्वः' ।

୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫ ୫

ପାଦାଦୌ ଶୌବିନ୍ଦଃ କାଶିନ୍ଦୌକୃତଶୌବ୍ୟୋବକ୍ତେ

ରାଶୌହାସକୌହୃତୋପୋମିଃ ଦାତ୍ତଂ ଶୌଚାବିଷ୍ଟଃ ।

ମନ୍ଦାବିନ୍ଦ୍ୟାଶୌରୋପାନ୍ତେ ଶ୍ବଂ ରକ୍ତୌହାମିତ୍ତୌତା

ଯଦ୍ଦେବାନାମୌଷଃ ଶ୍ବର୍ଷ୍ୟସ୍ୟାମିଃ ଶେଷନ୍ତୋମିଃ ॥

ନା କାନ୍ତେ ପଦଧ୍ୟାନ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟାକାଶେ ଦୈଶି ଶ୍ରୀଶୀଃ

'ଜ୍ଞାନେ ବଳୁ' ଉର୍ତ୍ତ ପୂର୍ବ ଚନ୍ଦ୍ର' ବନ୍ଧା ରାକ୍ତୌ ଚେତ୍ ।

ସ୍ବତ୍ତ୍ବାମ ପାଟ୍ତସେତସେତୌ ଶାଶୁଃ କୁଃ ପାଠ୍ୟାନ

ତତ୍ତ୍ବାହାନ୍ତେ ଦର୍ଶ୍ୟାଧ୍ୟାନ୍ତେ ଗ୍ରହ୍ୟଜ୍ଞାନ୍ତେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ॥

ଏତି ଶ୍ବଶ୍ବୋପାସଃ ।

ଆଧ୍ୟାୟ ନିହିତେ ଆସିତ ୧୭ ଶ୍ବେତମ୍ ଉତ୍କଳାବନ୍ଧନୀ ଉର୍ବିନ୍ଦାବନ୍ଧନୀ ଧନପଦ ଦ୍ବିତମପୁରି
କୃତୀତଶୌକ୍ତବିନ୍ଦ୍ୟାଶା ଶାସା ପାଦୁ ଶବ୍ଦମ୍ ବୃଦ୍ଧାନ୍ ଧବ୍ଦାନ୍ ବା ଏତି ଶ୍ବେ ।

୧୨୬ । ଏକତି ।—ପୂର୍ବୋକ୍ତମର୍ଯ୍ୟଦାଂଶାଦିଆଦିପାଦପଞ୍ଚତିତା ବିଦ୍ୟୁନ୍ମାତା, ବା
ପାଦୌ ଏବମ୍ୟୁନୌ ପଦାଦିପାଦୌ ଚେତ୍, ଶୌଚାବିଷ୍ଟଂ ଶାନ୍ତ, ଶୌଚାବିଷ୍ଟମାଦିତତ୍ତ୍ବ
ଦୌର୍ବପଦଦ୍ବ୍ୟାଦିପାଦପଞ୍ଚତିତା ଆଦିତି ହ୍ରସବମ୍ ।

ପଦାଦିପାଦ—ପାଦାଦିବ ଏତି ।—କାଶିନ୍ଦୌକୃତଶୌବ୍ୟୋବକ୍ତେ କାଶିନ୍ଦୌ ଶ୍ବେତା,
ହୃତେ ଶୌବେ ଶ୍ବେତ ଶୌବ୍ୟୋବକ୍ତେ ବନ୍ଧୋକୃତଶୌବ୍ୟୋବକ୍ତେ ଶାଶିନ୍ଦୌ ପାଦୌହାସ, ପାଦୌହାସ ଶ୍ବ
ବିହରନ୍ତ ବା ଶୌଚଃ ଶୌଚାବିଷ୍ଟଃ ଶାଶି ଶାଶି ଶ୍ବେତ ଶୌଚାବିଷ୍ଟା ଶ୍ବେତ ଶାଶିନ୍ଦୌ ଶ୍ବେତ

୧୦୭ । 'ଅତିଶା'ବ ଦଶାକ୍ରମେ 'ନ' 'ନ' 'ସ' 'ବ' 'ସ'—ଏହି ୧୨
ବାକିନେ ଶ୍ବେତଃ ଶ୍ବେତପଦଃ ଶ୍ବେତାଦିପଦଃ ୭ ଧ୍ବେତ ମନ୍ତ୍ରାଦିପଦଃ ବାକି ଶା
'ବାଦିନୀ' ହ୍ରସ୍ବ ବା ।

र ञ र ञ र

१३७। “तूष्कं” समानिकापदद्वयं विनास्तिमम् ।

५ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५

मा सुवर्णवैतर्कं विकाशं मृदुपूरितं

पञ्चवायवायजालपूर्णं वैमतूष्कम् ।

राधिका वितर्क्य माधवाधमासि माधवे

मोहमेति निर्भरं त्वया विना कलानिधे ॥

१३८। विधिनेति ।—मन्त्रनिरूपणार्थं नैवे, वल्गु पादो वक्ष्यती भवेत्, तन् विधिनिर्णयार्थं नाम ह्यत्र भवेत् ।

उदाहरति—विधिनेति ।—सुम्भः मनीरमः हरिः श्रीकृष्णः, वसुधावामे वसुधावामे विकसितं मधुकुलं मधुना पुष्परसेन कृतं कल्पद्रुमं मदी मन्त्रता येन तावत्तदा मधुना वसुधावामेना कृती मदी येन ते । कवचि भट्टारकमणिं कुम्भी मधुना, मधुने, इति व्यासः मन्त्रवमन्त्रा मन्त्रवाचनवाचनं, रचितं वारितं मार्गं च ह्यत्र विधिनित्यत्र वनतिभक्तकुलमन्त्रं वातोन्नयन् पश्यन् तन् वनपुष्पनिधिः कवचि विहरति अत्र विहारः कृतवान् ।

१३९। तूष्कमिति ।—“मो मनी समानिका तु” इति समानिकान्त्यर्थं पूर्वमभिहितम् । तन्मतसमानिकापदद्वयं विनास्तिमं तन् वल्गु पाद, वाचनं इति निर्दिष्टवान् ।

उदाहरति—मा सुम्भेति ।—हे माधवनिधिः कृष्णः वसुधावामे वसुधावामे निधिः वामे मन्त्रपुष्प इत्यर्थः, तन्वसुधावामे । हे माधवः श्रीकृष्णः वा श्रीराधिका इत्यर्थः । अत्र माधवे वैकल्ये कवचिः । “वैकल्ये माधवे राधा” इत्यमरः ।

१४०। वल्गुः अस्ति तन्मात्रेण वल्गुः अस्ति ‘म’ ‘न’ ‘र’ एतत् त्रीणि ‘ह’ ‘व’ ‘र’ इति । “विनिर्वाणम्” इति ।

१५०। भात् समतनगोरट्छन्दे स्वाटिष्ठ "चकिता"।

500 000 555555 1000 5

दुर्लभयदनुजश्रेयोदधेहाश्रतपकिमां

यद्भुजपरिघलाता याता साध्यसविगमेम् ।

दीर्घाति दिविसन्ताला प्रसवन्दनविधिभि

गच्छत शरणं कर्णं तं भीता मयविप्लवः ।

[illegible]

१५० । आदिति ।—म-व न ल-न-व-य-विभक्तौ पादे वदन्त्येति वदनात्
विशमे च वक्षितः नाम उच्यते ।

दुर्धमेति ।—दुर्धवा' भित्तुमशक्ता वा' दनुर्वनेव च वागवमदुहाः त
दुर्धवायै' यतममदुर्धवायै' चञ्चिता यथा दिविषयाया दैवानां यदुह, यदनु
वरिचक्राया वरिचक्रमिमेनेति वरिचः सनुहविज्ञेय' । भुज एव वरिचः यदा योद्धव
भुजपरिधीय जाता वरिचता कटी धाम्यवविनयं निम्नं वाताः प्राया मन्त्रविधिनि ॥५॥
मन्त्रावावावने दौर्धवा विद्वदिति । अवरिचतः भीता दुर्ध तं कथा माय
वरिचतार मन्त्रत मन्त्रतः । श्रीकृष्णवरावावने कृती मन्त्रेणमिव यदुतः यतमं सुवि
मन्त्रमने इति वाच ।

১৪৩। বাহ্যিক প্রতিপাদ্য জন্মণঃ একটী "ত" এবং "হ" ও তিনটী "ন" এবং একটী "ব" লগ্নে বসিত হয় এবং লগ্ন্যক্ষরে বসিত থাকে, তাহাকে 'স্বয়ম্ভুত্ববিশিষ্ট' হুব্ধ কহে।

१११। दिगुपितसमुत्पत्तिः "रश्मिपृथिवी"ति ।

1. **Introduction**

महाराष्ट्र शासन, न्याय विभाग, मुंबई

१५६। "गदङ्कवत्" नञो भजतगा यदा ष्यदा ।

|||| \$0\$100\$200\$300\$400\$500\$600\$700\$800\$900\$1000\$1100\$1200\$1300\$1400\$1500\$1600\$1700\$1800\$1900\$2000\$2100\$2200\$2300\$2400\$2500\$2600\$2700\$2800\$2900\$3000\$3100\$3200\$3300\$3400\$3500\$3600\$3700\$3800\$3900\$4000\$4100\$4200\$4300\$4400\$4500\$4600\$4700\$4800\$4900\$5000\$5100\$5200\$5300\$5400\$5500\$5600\$5700\$5800\$5900\$6000\$6100\$6200\$6300\$6400\$6500\$6600\$6700\$6800\$6900\$7000\$7100\$7200\$7300\$7400\$7500\$7600\$7700\$7800\$7900\$8000\$8100\$8200\$8300\$8400\$8500\$8600\$8700\$8800\$8900\$9000\$9100\$9200\$9300\$9400\$9500\$9600\$9700\$9800\$9900\$10000\$10100\$10200\$10300\$10400\$10500\$10600\$10700\$10800\$10900\$11000\$11100\$11200\$11300\$11400\$11500\$11600\$11700\$11800\$11900\$12000\$12100\$12200\$12300\$12400\$12500\$12600\$12700\$12800\$12900\$13000\$13100\$13200\$13300\$13400\$13500\$13600\$13700\$13800\$13900\$14000\$14100\$14200\$14300\$14400\$14500\$14600\$14700\$14800\$14900\$15000\$15100\$15200\$15300\$15400\$15500\$15600\$15700\$15800\$15900\$16000\$16100\$16200\$16300\$16400\$16500\$16600\$16700\$16800\$16900\$17000\$17100\$17200\$17300\$17400\$17500\$17600\$17700\$17800\$17900\$18000\$18100\$18200\$18300\$18400\$18500\$18600\$18700\$18800\$18900\$19000\$19100\$19200\$19300\$19400\$19500\$19600\$19700\$19800\$19900\$20000\$20100\$20200\$20300\$20400\$20500\$20600\$20700\$20800\$20900\$21000\$21100\$21200\$21300\$21400\$21500\$21600\$21700\$21800\$21900\$22000\$22100\$22200\$22300\$22400\$22500\$22600\$22700\$22800\$22900\$23000\$23100\$23200\$23300\$23400\$23500\$23600\$23700\$23800\$23900\$24000\$24100\$24200\$24300\$24400\$24500\$24600\$24700\$24800\$24900\$25000\$25100\$25200\$25300\$25400\$25500\$25600\$25700\$25800\$25900\$26000\$26100\$26200\$26300\$26400\$26500\$26600\$26700\$26800\$26900\$27000\$27100\$27200\$27300\$27400\$27500\$27600\$27700\$27800\$27900\$28000\$28100\$28200\$28300\$28400\$28500\$28600\$28700\$28800\$28900\$29000\$29100\$29200\$29300\$29400\$29500\$29600\$29700\$29800\$29900\$30000\$30100\$30200\$30300\$30400\$30500\$30600\$30700\$30800\$30900\$31000\$31100\$31200\$31300\$31400\$31500\$31600\$31700\$31800\$31900\$32000\$32100\$32200\$32300\$32400\$32500\$32600\$32700\$32800\$32900\$33000\$33100\$33200\$33300\$33400\$33500\$33600\$33700\$33800\$33900\$34000\$34100\$34200\$34300\$34400\$34500\$34600\$34700\$34800\$34900\$35000\$35100\$35200\$35300\$35400\$35500\$35600\$35700\$35800\$35900\$36000\$36100\$36200\$36300\$36400\$36500\$36600\$36700\$36800\$36900\$37000\$37100\$37200\$37300\$37400\$37500\$37600\$37700\$37800\$37900\$38000\$38100\$38200\$38300\$38400\$38500\$38600\$38700\$38800\$38900\$39000\$39100\$39200\$39300\$39400\$39500\$39600\$39700\$39800\$39900\$40000\$40100\$40200\$40300\$40400\$40500\$40600\$40700\$40800\$40900\$41000\$41100\$41200\$41300\$41400\$41500\$41600\$41700\$41800\$41900\$42000\$42100\$42200\$42300\$42400\$42500\$42600\$42700\$42800\$42900\$43000\$43100\$43200\$43300\$43400\$43500\$43600\$43700\$43800\$43900\$44000\$44100\$44200\$44300\$44400\$44500\$44600\$44700\$44800\$44900\$45000\$45100\$45200\$45300\$45400\$45500\$45600\$45700\$45800\$45900\$46000\$46100\$46200\$46300\$46400\$46500\$46600\$46700\$46800\$46900\$47000\$47100\$47200\$47300\$47400\$47500\$47600\$47700\$47800\$47900\$48000\$48100\$48200\$48300\$48400\$48500\$48600\$48700\$48800\$48900\$49000\$49100\$49200\$49300\$49400\$49500\$49600\$49700\$49800\$49900\$50000\$50100\$50200\$50300\$50400\$50500\$50600\$50700\$50800\$50900\$51000\$51100\$51200\$51300\$51400\$51500\$51600\$51700\$51800\$51900\$52000\$52100\$52200\$52300\$52400\$52500\$52600\$52700\$52800\$52900\$53000\$53100\$53200\$53300\$53400\$53500\$53600\$53700\$53800\$53900\$54000\$54100\$54200\$54300\$54400\$54500\$54600\$54700\$54800\$54900\$55000\$55100\$55200\$55300\$55400\$55500\$55600\$55700\$55800\$55900\$56000\$56100\$56200\$56300\$56400\$56500\$56600\$56700\$56800\$56900\$57000\$57100\$57200\$57300\$57400\$57500\$57600\$57700\$57800\$57900\$58000\$58100\$58200\$58300\$58400\$58500\$58600\$58700\$58800\$58900\$59000\$59100\$59200\$59300\$59400\$59500\$59600\$59700\$59800\$59900\$60000\$60100\$60200\$60300\$60400\$60500\$60600\$60700\$60800\$60900\$61000\$61100\$61200\$61300\$61400\$61500\$61600\$61700\$61800\$61900\$62000\$62100\$62200\$62300\$62400\$62500\$62600\$62700\$62800\$62900\$63000\$63100\$63200\$63300\$63400\$63500\$63600\$63700\$63800\$63900\$64000\$64100\$64200\$64300\$64400\$64500\$64600\$64700\$64800\$64900\$65000\$65100\$65200\$65300\$65400\$65500\$65600\$65700\$65800\$65900\$66000\$66100\$66200\$66300\$66400\$66500\$66600\$66700\$66800\$66900\$67000\$67100\$67200\$67300\$67400\$67500\$67600\$67700\$67800\$67900\$68000\$68100\$68200\$68300\$68400\$68500\$68600\$68700\$68800\$68900\$69000\$69100\$69200\$69300\$69400\$69500\$69600\$69700\$69800\$69900\$7000

अमरस्यूरमानसमुदे पयोदध्यनिर्भङ्गवतं सुरारिभुजमेषूपमभाषणे ।
धरश्चिमगायतागविधिद्विष्टिमाङ्गव्यरः स लयति कंवरहभुवि
(विंजनादौ इति ।

ਸਿੰਘਾਣੀ ਦਿ।

१३६ । विमुक्तिरिति ।—इह आचार्यः विमुक्तिवस्तुतत्त्वम् बोधयितुं प्रवृत्तः ।
वचनमुक्तिनाम इत्थं व्यास उवाच ।

[illegible]

११६। यद्वेति ।—असमञ्जसवैयर्थ्यान्तरमेवोक्तं यद्वेति । अत्रैवैतत्प्रमाणं । अत्रैवैतत्प्रमाणं ।

১৫৫। বোদ্ধগণী লম্বু অক্ষরে রচিত বঙ্গ 'অভয়গতি' গ্রন্থ কবিঃ ২।।

১৫৬। যখন কোনও ছবির প্রতিপাদে অক্ষর 'ব' 'ক' 'গ'

“ক” “ঙ” “খ” এই শব্দের সন্নিবেশ থাকিবে, তখন উহাকে ‘মহাক্ষর’
হিসেব করিয়া জানিবে।

(क) । ओ रयना नगी च यस्या "वरयुवति"रियम

इति इतरवाक्ये

(ख) । सो नो भतयगकारयुतये दिह "वासाध्या"

इति ।

अथ हि । (अथ दशाक्षरा इति) ।

स न न व न न व

१६१ । रसे रद्वै न्दिवा यमनमभला गः "मिषति"

। १ १ १ १ १ १ । १ १ १ १ १ १

करादक्ष अहे नमु मिषतिर्यौहयतिमिषी-

निलोभाः वमः सत्यं मिषतमवधेयं तद्विल्लैः ।

इति लसद्वैपासुपितनिभृताद्यापनमितं

विमलं विषहेवी करद्वत्तु गोमर्दनधरः ।

१६० । (क) लसद्वैपासुपितनिभृताद्यापनमितं इति ।

१६० । (ख) लसद्वैपासुपितनिभृताद्यापनमितं इति ।

१६१ । रसेरिति । लसद्वैपासुपितनिभृताद्यापनमितं इति ।

वर्त, वद्वै, रसद्वैपासुपितनिभृताद्यापनमितं इति ।

उदाहरण—अथ हि ।—नमु सो "मिषतिर्यौहयतिमिषी"

१६० । अथ हि । अथ दशाक्षरा इति । अथ दशाक्षरा इति ।

१६०-क । अथ दशाक्षरा इति । अथ दशाक्षरा इति ।

१६०-ख । अथ दशाक्षरा इति । अथ दशाक्षरा इति ।

अ अ अ , र . अ अ अ

१६८ । “भाराङ्गान्ता”ममनरसला गुहः श्रुतिवद्द्वयैः ।

। ६ ६ ६ । । । । ६ । ६ । । ६ । ६

भाराङ्गान्ता मम तदुच्यं गिरौन्द्रविधारणात्

कम्पं धत्ते ममजसकसं तथा धर्मिमुच्यति ।

इत्याहुषम् अयति अलदम्पनाकुलवद्द्वयो-

संघे दीर्घं अरविमुच्यते विरोध गुहं हरिः ।

१०९ । १सयुगद्वययुद् नो नो नो नो नो हि यदा “हरिः” ।

इतिद्विष्य कभायनमीदृशं गीतं गीतकाः चान्तरि च इत्यमन्तरा कुहुनादिबन्ध-
नजनिता युति ‘चइत्यामी धिनवन्’जिति अन्तरकावली । का यथा कलायतिः
दीर्घचल मनीहारिकी मनीषीहिनो कच न अर्जुन चभूत् ।

१६८ । भारेति ।—ममनरसदधाननः कवी वचने चैव भाराङ्गान्ता नाम इति
वात् । अत्र अतुर्द्वयवचनमेवच्यतेति, अर्थः ।

अथाहरण—भाराङ्गान्तेति ।—हरिः, गीतका गुहं गुहमत्र विरोध ममदम्पनेन
ममजसनेन चातुनाम् तद्वानां वद्वीनां गीतानामां अतुर्वील चान्तरिणममर्ष
अरविमुच्यते कानविद्या इति द्वाव्यवहारि च अत्रान्तरं अदीपयन् अयति । आभाक-
मभायनाङ्—गिरौन्द्रविधारणात् गीतकायामर्थतथायान् भाराङ्गान्ता मम इत्यतु
मदीय कम्प धत्ते तथा ममजसकसं धर्मिमुच्यतेति अन्तरिणम् अयति ।

१०९ । हरिः । अत्र त्रिविधाः कवीच ममकवच ममकवचदी द्वाव ममक ममका
ममकच भवति, यदा-तदे अतुर्वाचर वचनः चरि च वचि आत्, तदा हरिनाम इति
भवति ।

१०९ । हरि आलोचक पाद द्वाकः “अ” “उ” “अ” “इ” “ए”
“न” च पादे एकही अद्वयै पठित इव एव अद्वयः इति, पादे इव,
एवमत्र पाठ अत्र चरि धातु, एव “आशङ्कता” इव इव ।

১০১। মবেত "কালা" যুগ্মমহদৈর্ঘ্যমৌ নানো নবে।

১০২। মমজৈ "অতিমায়িনো" মতা মজগৈ গুঁ বদ্যন।

১০৩। অবৈতি "পঞ্চনামর" জরো জরো জরো নবুয়।

৫ম অঙ্ক-হুন্ডোমসুত্রী

৫ম অঙ্ক : (অক্ষরসংখ্যা ৫ম অঙ্ক)

ম ন ল ক ঙ

১০৪। অ্যাদুতল্যম্বে "কুমুমিতমতায়েজিনা" মতো মতৌ যৌ।

১০১। অবৈতি। যব সমন্যমন্যকা নবা জবৈক বসিতব জবৈক
কালা নাম হ্রস্ব মবেত।

১০২। মমজৈতি। যব অযৌ মমজবর যবৌ মমজ মমৌ ব মবেত
যৌ যুগ্ম সা অতিমায়িনো নাম হ্রস্ব মমজৈতি।

১০৩। অবৈতৌতি। যব জবৈক জবজবজবজকা বসিত, যব যবৌ নবুয়
মদুতল্য পঞ্চনামর নাম অবৈতি।

১০৫। বাহার অষ্টাক পাণ্ড ক্রমঃ হ্রস্বৈ 'ন' ও এক একত্রৈ 'ব'
'ক' 'খ' 'গ' ও 'ঘ' গণে গঠিত এবং অধমতঃ হ্রস্ব, গণে চারি
ওৎপত্তে গাঠ অকরে বতি থাকে, তাহা "হরি" নামে কথিত হয়।

১০৬। বাহার পাণ্ডগুলি বধাক্রমে 'ক' 'খ' 'গ' 'ঘ' 'ন' 'ম' 'য' 'র'
'ল' গণে গঠিত হয় এবং অধমতঃ চারি, গণে হ্রস্ব, ওৎপত্তে গাঠ অকর
বতি থাকে, তাহা "কালা" হ্রস্ব হইবে।

১০৭। বাহার পাণ্ডগুলি ক্রমঃ "ন" "ম" "য" "র" "ল" "ক" "খ" "গ" "ঘ"
গণে হ্রস্বৈ শুক্লবর্ণ বাহা গঠিত হয়, তাহাকে "অতিমায়িনো" হ্রস্ব কহে।

১০৮। বাহার অতিমায়ৈ বধাক্রমে "ক" "খ" "গ" "ঘ" "ন" "ম" "য" "র"
বাক, তাহা "পঞ্চনামর" হ্রস্ব।

ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः ।
 मोक्षाय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः ।
 योः सोमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः ।
 भूतानामोः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ इन्द्राय नमः ।
 तन्वाता यतो रमयतारं चक्रपात्रे चकार ।
 याम्यानाम्पि पिप्रितसवस्य शुक्लयात्रं नवाचं
 गोर्धं पिप्रितं दधि सङ्गारं विप्रितं मधमयम् ।
 धाना वङ्गं समसनमयो गुर्ववाजां रिदाधि
 स्वप्रधारातो वयमुगदवान् वर्ययेद्वनाच ॥

Abstract:

१८५ । नजमजरेषु रफमहितैः यिवेईये^न नन्दनाम् ।

१७४ । आदिनि ।—अपनयनसमयतिपादा कुपुनितपादीकृत्या नाम नि-
 १ । अम पदमे धर्तुं यत्नैव अन्वयेति । अर्थः ।

[illegible]

पुणेकरांचा विविध

১৭৪। বাহার-প্রতিপাদে বহুক্রমে 'ব' 'ভ' 'ব' ও তিনটী 'ব' বর্ণ
 এক এবং পঞ্চদশের পরে বটীকরে ও তৎপরে সপ্তদ্ব্যকরে বতি থাকে,
 তা "কুহুমিতসত্যবোঁদিত্য" ইত্যদয়।

रघुपतिरपि आतवेदोविशुद्धां प्रगल्भ प्रियां
प्रियसुवृद्धि विभोमये सक्रमय्य त्रियं वैरिणः ।
रविमुतसहितीन तैनामुयातः यस्योभित्तिषा
मुञ्जविजितविमानरथाधिकृद्ः प्रतप्ये पुरीम् ॥ (ख)
इति त्सी ।

म म म म म म म म

१७७ । मन्दाक्रान्ता नयुगलजठरा कीर्तिता "विमलेश्या ।"

विमलेश्या ।—यनु मन्दीयने । श्री कव्य । विमलेश्यायना यनुना तत्तात्पर्येण
लोचयितवान्मने काव्यमकारिणो लोचयितवान्मने एवम् ईष्यता इष्ये यथा
एवाचो लयलोचना इष्ये वाचा, तत्रविमलजठरं कर्षयितवान्मन्दां प्रतिपद्यते
आत्मनेन पुत्रविदायक मेवमवाच चक्षुष्याविज्ञेयं, त्वयि विजितविजित
श्री मन्दीयनेमोदयान्चित्तं मन्दीयन् आत्मानं यो विमल आत्मा तेन यनुम
विमल इत्येतन्मन्दीयने । तत्र तन्मन्दीयने ईष्ये चक्षुष्य मन्दीयने यनुमवाच तावन्म
मन् । यनुमवाच यथातो ईष्ये मन्दीयने । यनुमवाच यनुमवाच यनुमवाच

यनुमवाच यनुमवाच ।—यनुमवाचिणि श्रीकव्यमन्दीयने आतवेदमि मन्दीयने
मन्दीयने निम्नमन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने
विमलेश्यायना यनुमवाच मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने
मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने
मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने
मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने
मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने

१७८ । यथाह मन्दीयने यनुमवाच मन्दीयने 'मन्दीयने' यनुमवाच
यनुमवाच मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने मन्दीयने

१८० । पञ्चमकारयुता-“अगि” यदि बाल्यसरदिता ।

१८१ । “सुधा” तर्केष्टर्केभवंति कृतुमिषो भो नमस्तथाः ।

१८२ । सर्वाष्टे मंनमततमकेः कोतिंता “चित्तसेत्ते” यम् ।

१८३ । भाद रजभा नसो “श्वमप्यदक” मिदमभिहितम् ।

१८४ । “गार्हृक” चद मासपट् कयति भः को जसो रो मयेत् ।

१८० । कथंति ।—इय कमेव चय मकाराकन दयः कथाद का चययति ।

१८१ । सुधेति ।—इय कमेव दयनकनचयका ययति वतिवहाचरय इति का इयमात्र जयति ।

१८२ । सर्वाष्टेति ।—इय कमेव नमसुवनादुवयनकायाः चिद्विज्ञाने, चारी चयुर्भि मताह चयतिः इति ज्ञान, का चिद्विज्ञान नाम जयती जयति ।

१८३ । इय इतिचर्दं जमेव जयनमिसकययद चिद्विज्ञाने ज्ञः, तदिदं जयनचयर्दं नाम अभिहितम् ।

१८४ । इति नमनकनचयः जमेव का दयचयः यथाचरेव इति, तथा तम् इमे कर्हृक नाम चय ।

१८५ । बाहिर अतिपादे कथाक्रमे पाठो ‘अ’ पदे एकटी ‘न’ यन बाक, तारा “अवर्ति” इत्यः ।

१८६ । बाहिर अतिपादे कथाक्रमे ‘अ’ ‘अ’ ‘अ’ ‘अ’ ‘अ’ यन अरा अति योक्तरे वति बाक, तारा “अरा” इत्यः ।

१८७ । बाहिर अतिपाद क्रमः एकटी ‘अ’ इति ‘अ’ इति अ, एकटी य यन बाहिर अति ३५ अय एकामन अ अययक्रे वति बाक, तारा “अययय” नामे कवि ३५ ।

१८८ । बाहिर अतिपादे ‘अ’, ‘अ’, इति ‘अ’ अ एकटी ‘अ’ यन बाक, तारा “अययययय” नामे कवि ३५ ।

१८५ । यथाग्वाणैः संभनयः युगैर्हृत्तं मतं "केसराम् ।"

૧૮૬ । ઓ નજો સો સે-“સલ”મિદસુદિતં યુગૈર્નિમિઃ સ્વો ।

१८० । सैका वसुविरतिस्तनो वैद्युर्भिद्युं ता “मानसा ।”

१८८ । भवति मयुगलं रमौ रो दयभि "रुञ्जिभूषता ।"

(८५)। एतत् क्षमिक सत्यवस्तुवशात् सविनिश्चयि सः, यदातत ईदृश नाम यत्
हृदयिनि यि ।

१८६। यत्र लम्बेन समनम्रमरुतवा, स्रु चतुर्धे, सप्तमेः सप्तमे च चतुर्धे, इति
मया तद्विदु इति भाषां गान् चदितम् ।

॥ ८७ ॥ यत्र कर्मिणः तन्मरणं भवति तद्विपर्ययो, यदभावादेव एवा इति ज्ञानं, तद् वाचसा ज्ञानं उच्यते भवति ।

(८८) यत् ननु मन्त्रमभ्यस्तुमवाप्तिं कुरु, दध्नाभ्यस्तुं यतिः, तत् मन्त्रिभ्यस्तान्मन्त्रं ददाति ।

১৮৮। বাছার প্রতিপাদ ক্রমে 'অ' 'স' 'জ' 'দ' 'ব' ও 'ম' বর্ণ দ্বারা
 গঠিত এবং বাছাফলের ও ফলফলে বাক্ত থাকে, উদা 'বাঁদ',
 ইত্যাদি।

১৮ : বাহার হাতিশায়ে আছে দু'ত' দু'ব ও দু'বনী '৩' ৭
খাফে, এবং চারি অক্ষরে পরে লাভ লাভ অক্ষরে বসি থাকে, তাহা
"কেন্দ" নামে কথিত হয়।

১৮৬ : বাংলার প্রতিপাদ্যে ক্রমে 'হ' 'জ' 'ঝ' 'ঞ' 'ত' 'থ'—এই
ষড়ঙ্গি ল' 'ঙ'ই হয় এবং চারি অক্ষরে পরে লাগত লাগত অক্ষরে বর্ণি
বাঁকে, তাহা "চল" নামে কথিত হয়।

୧୭୩ । ବାବାର ଐତିହାସେ କ୍ରମେ "ଉ" "ର" ଓ ତା'ପରେ "ଋ" ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଗତରେ ବଡ଼ି ଗାଦେ, ତାହା "ନୀଳମା" ନାମକ ହୁଏ ।

गोविन्दो ब्रह्मविनामब्रह्मसुखां प्राप्य सुर
ग्रहे पोष्यपानैः प्रपूरकृतसुखं व्यसरदमो
म ब न न न त

१८८। सो गौ मौ लौ गौ शरद्वयतुरगैः “कुद
प्रसन्नोक्तानां प्रकटितवदनं ध्वस्तमालोका
हृष्यन्ते तोमसिस्त्रिदिवसमतिभिर्धर्ममसंख्यैर्वि
मुग्धामोदेन खगितदशदिशाभीषमाहतभूर
मौलो देव्यारैर्नृपतदनुपमं स्वरागैः कुड्मदाम

कामेति ।—मधुसूदनः वरनवरनयः तत्र सुलार्थे च ।
तस्मात् कामक्रीडाया सुखी भवत्यः अभिवादी, आपिन्दीपु-
विहरणकुतुकाहङ्कृत्य विहाराभोदन्नाकुलचित्तः अग्री गोवि-
मधुसूतादी वल्लरीनां गोपीनां अथरस्यते तस्य, गोदुग्धपानैः ।
सूरीकुतुभान्तयामप्रणितामभ्य व्यहरन् विदुतनाम् इत्येकं ब्रह्म-
गोपीनामभरपानि वल्लारज्ज गोपीभिन् इति ।

१६८) श्री वाचिनि ।—समयमनततयवचदि॥ पुत्रदाम
ममति । नव द्यौः पद्ममै, इयैः नवमै, तुरयै, वृद्धमैवाचरैर्दतिः ॥

अथदिशि ।—अथ विषय लोकाणां अथदिशि कृतं अथर्षः ।
अथनामान्तसु अथ विषय आन्तोऽथ अथ अथर्षोऽथ ।
अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः ।
अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः अथर्षः ।

১২৭। যে ক্ষেত্রে পরিণামে প্রথম: 'ব' 'ন' ও
 একটি প্রত্যক্ষ সূত্রবিধি হয় এবং সম্ভাব্যতার ও পক্ষসি
 ব্যাখ্যাক "সুস্থতা" প্রমাণ করে।

उत्तर :- (अक्षरविज्ञानकक्षा कवि) ।

१० । अभ्युपानां त्रयेण विमुनियतिसुता सन्धरा कान्तिरेवम् ।

आशोचोदोदरामा कनककवचमण्योतनायाः सुहामः

॥ ५ ॥ अथ कौटिल्येन विष्णुना साधकस्य विवर्तना ।

संज्ञासूत्रं प्रोक्तं नित्यं विदुः सर्वे भवन्ति

सुनिर्दिष्ट विज्ञानस्य जगति न सम्भवा इति सिद्धम् ।

१२ । नमः॥ नमः॥ कवी यदि तदा मदित्वा "मुरभी" कवीगरे ।

१० । केनि ।—अपमनस्यवदितयादा कथयता नाम हत अर्थम् । यथा
६ कर्मैः सधर्मेधाभरेर्हन्ति कारिका ।

[illegible]

২০৭। বাণিজ্য প্রতিপাদি বসাক্ষেত্রে ‘অ’ ‘ই’ ‘উ’ ‘এ’ ও ‘ফিনটী’ ‘ব’
‘দা’ অঙ্কিত এবং সাত সাত অবধি বর্গে বিভক্ত, তাহা “লক্ষ্য” নামের
ধন হয় ।

२१। एहि मद्रस' मः मनेकासदा "एउहि"

हजारी^{२०} भण्डारकः :

[illegible][illegible][illegible]

१३६। एतत् परिष्कारः कृतः इति न नाना भाषा १४।
एतत्, परिष्कारः 'अग्नि-संहिता' नामक ग्रन्थे कृतः।

२२७। प्रतिधरन्विगृहरेफाः स्वरस्योऽर्धवश्यालजीमूतलीला

करोहामगडादयः

जय जय जगदीश विष्णो हरे राम दामोदर श्रीनिवामाश्रुतानन्द
नारायण ।

शिवशक्त्यगुरो मुरारे मुकुन्दासुरारे ह्योकेय पीताम्बर

श्रीपति माधव ।

नवकुममल कृष्ण वैकुण्ठ गोविन्द विष्णुम्हरोधेन्द्र नक्रायुधाधोदध
श्रीनिधि ।

चलिदमन ललित श्रीरे भवान्भीमघोरायंति त्वं निमज्जता-

मभ्युहरीधेन्य माम् ।

२२८। प्रतिधरन्विगृहरेफाः स्वरस्योऽर्धवश्यालजीमूतलीला
करोहामगडादयः
जय जय जगदीश विष्णो हरे राम दामोदर श्रीनिवामाश्रुतानन्द
नारायण ।
शिवशक्त्यगुरो मुरारे मुकुन्दासुरारे ह्योकेय पीताम्बर
श्रीपति माधव ।
नवकुममल कृष्ण वैकुण्ठ गोविन्द विष्णुम्हरोधेन्द्र नक्रायुधाधोदध
श्रीनिधि ।
चलिदमन ललित श्रीरे भवान्भीमघोरायंति त्वं निमज्जता-
मभ्युहरीधेन्य माम् ।

२२९। प्रतिधरन्विगृहरेफाः स्वरस्योऽर्धवश्यालजीमूतलीला
करोहामगडादयः
जय जय जगदीश विष्णो हरे राम दामोदर श्रीनिवामाश्रुतानन्द
नारायण ।
शिवशक्त्यगुरो मुरारे मुकुन्दासुरारे ह्योकेय पीताम्बर
श्रीपति माधव ।
नवकुममल कृष्ण वैकुण्ठ गोविन्द विष्णुम्हरोधेन्द्र नक्रायुधाधोदध
श्रीनिधि ।
चलिदमन ललित श्रीरे भवान्भीमघोरायंति त्वं निमज्जता-
मभ्युहरीधेन्य माम् ।

२३०। प्रतिधरन्विगृहरेफाः स्वरस्योऽर्धवश्यालजीमूतलीला
करोहामगडादयः
जय जय जगदीश विष्णो हरे राम दामोदर श्रीनिवामाश्रुतानन्द
नारायण ।
शिवशक्त्यगुरो मुरारे मुकुन्दासुरारे ह्योकेय पीताम्बर
श्रीपति माधव ।
नवकुममल कृष्ण वैकुण्ठ गोविन्द विष्णुम्हरोधेन्द्र नक्रायुधाधोदध
श्रीनिधि ।
चलिदमन ललित श्रीरे भवान्भीमघोरायंति त्वं निमज्जता-
मभ्युहरीधेन्य माम् ।

विरराज यदीयकरः कनकयुतिवन्धुखामहयः कुपकुटमलयः ।

भ्रमरप्रकरेण ययावत्तमुत्तिरशोकलताविलसत्कुटुमलावकः ।

मनवोन्मत्तमासदलप्रतिमच्छवि विषदक्षोप विलोचनहारि वयः ।

नपलाकविरां शुक्रवन्निचरो हरिस्तु मदीयदृष्ट्युजमध्यगतः ।

२३० । यत्र रेफः परं स्वेच्छया शुम्भितः स स्मृतो दण्ड

“मत्तमातङ्गलोलाकः ।

केमगीर्षं वसानोऽशुक्लं शक्रभौलामितं वयं नि स्पृहदिश्यानुनेपाति ।

तारहाराशुवचोन्मत्तमासदलप्रतिमच्छवि विषदक्षोप विलोचनहारि वयः ।

२२८ । सम्यक् इति ।—यस्य सम्यक्संज्ञाचरवदितपादं केवलं सप्तमी १११

कुटुमलावकं नाम दण्डकं वृक्षाः सप्तमि इत्यर्थः ।

२२९ । विरराजिति ।—यदीयकरः यत्र इक्षः कनकयुतिवन्धुः कनकान्तरवन्धुः खामहयः

वा कनकहयः सप्तमी मोपरमधीत्यर्थः, तथा, कुपकुटमलयः कोरकवत्कुपमलयः

वन्धुः भ्रमरप्रकरेण सप्तम्यान्मत्तं चारुता वेदित्वा शुम्भितं तदा भूतं यदीयकरः

रिवन्धुः काममानः, वा कुटुमलावकः स इव विरराज इत्यर्थः । सप्तमी मत्तमा

तमावदयः सप्तमिप्रतिमच्छवि तदुल्लेखानि यदीयः सादिवयः विलोचनहारि वयः

वयुर्ध्वम् दण्डम्, केमगीर्षम् विपुलिव वयिरा मनोज्ञा वा यः पञ्चवन्नि, सप्तमीव

वयः तां चरतीति तदीयः, स हरिः, मदीयः इत्थं इदमर्थं च यन्तु तस्य मध्यगतः वयः

२३० । सम्यक् इति ।—यत्र दण्डकं प्रतिपादं संज्ञायां परं केवलं सप्तमी १११

विरराज इत्यं च नपलाकवन्धोव्याचरो नाम दण्डकं भवेत् ।

इमेति ।—सप्तम्येवमिति सप्तम्येवमिति च निमित्तं सप्तम्येवमिति, सप्तम्येव

इत्यं सप्तम्येव च चरतीति च यन्तु तस्य मध्यगतः वयः च इति निमित्तं

२३१ । यदीयः यत्र इक्षः कनकयुतिवन्धुः खामहयः कुपकुटमलयः ।

भ्रमरप्रकरेण ययावत्तमुत्तिरशोकलताविलसत्कुटुमलावकः ।

अथानामासरेदेदुहृदाभरेदेन लोकापरोक्षद्वयोक्तिकोदृष्टे-
वशाद्वाङ्मिः यानु अष्टकपाविर्मतिर्कोदृष्टा मत्तमातङ्गलोकावरः ।

११ । अमुगुंरनिजेच्छया यदा निवेद्यते तदेव दण्डको
भव-“स्यनङ्गमेष्टरः ।”

अदेवस्य सुभावरः पुरो विमोक्षयाप राक्षिः विष्णुमाम्यमोरदोषितिः
तिष्णवसनिमित्तः कलाकुपुष्टेन चावचम्यदेरनङ्गमेष्टरः विमु ।

नि प्रमोदकारिणो प्रियाप्रदादक्षयणी विरं समुद्रिन् सुरारिभुताम्,
मोदकावसमोदस्यना मनोजकेतिर्कोदृष्टो करोतु व कृताद्यंताम् ।

न ईश्वरीः आचमयन् दीनवर्गं च द्रव्यं यथा यथा परिवर्तयन् तारुण्य-
वर्णं च दर्शयन् तदा भूते यथा यथा-“यत्नं एव यथा” अथात्र तस्मिन् विष्णु-

वर्णिना विद्या विविधा-या ज्ञाना तथा अस्मिन् अमनङ्गुतः । अथा यथा वा
तथा अमनङ्गं यत्नं द्रव्यं च । अथानामासरेदे लोकापरोक्षे दन्दुवन्तं कुम्-

भुज्य तदात्र तन्मन्त्रवर्गविजृम्भी दीर्घो यत्न तदाभूतिः श्रीरिवा अमरमेव वर्गं
मनोवर्दितात्मना अस्मिन्नि प्रत्ययस्यमि, लीगुहनेन चयवचिन्तः । अमुज व

दण्डुनि च दण्ड अस्ति अस्मिन्तः तन्मन्त्रातीति मनोज्ञ मतिर्कोदृष्टा अतिनीयद-
मन्त्रलोकावरः मन्त्री लोकावस्यो कृती तन्मन्त्रोन्ना विनाश करोतीति तन्मन्त्र ,

यात्री यत्न न मोक्षश्च यो कुप्यान् यानु दण्डुः ।
११ । अमुदिनि ।—इहा निमित्तत्वा चासी अमुपनी मुदर्वर्गं अनेन निहिंमने
अमङ्गरीक्षरी नाम दण्डको भवितुम् ।

अदेवकारिति ।—ई राक्षिः । अथ इदानीं पुर पूर्वका दिक्षि अथ कुपुष्टा
अनुचमयाः समुद्रकला श्रीरदोषितयो यत्न तदाभूतः असी सुभावरः अथ

२०० । आश्विन अष्टमिनि केवल “इ” अन्त दण्डि ६४, आश्विन
आठवलोनाकर दण्डक करे ।

२३२ । यत्र दृश्यते गुरोः परो लघुः क्रमात् स च्यते वृत्ते
“रथीकपुष्पमञ्जरी”ति ।

मूर्तिं चारुचम्पकेशजा सखीवनेष्टनं ससङ्गवज्रपाशवन्दिता कवेत्तु
कथंयोरथीकपुष्पमञ्जरीवर्तकको गति च कान्तकेशरोपद्रुमदाम ।
कुम्भनागकेशरादिपुष्परेखुच्चपथं ततो विचित्रमित्युपासयेत् एव,
केशवः पुमानु यः स्रपुष्पभूषितः स मूर्तिमानिवागतो मधुभिर्बभूव ।

एते दृष्टकाः ।

उदीति, इति विनोक्तस्य पद्य । अथी कलाकुतूहलेन मिलकोतुकेन वेतुना, चारुचम्पक
रथा कामस्त्रिया सखीमेन निर्मितः चन्द्रकेशरः, चन्द्रकेश कामदीपकः केशरः, शिरोद्वार
इति प्रभोदकारिको आनन्ददायिनी विद्याप्रसादनचक्रा विद्याया एविवच
मन्त्रताविधायिनी अङ्गुता विरं ससुदमिरन् मुरन् मनोज काम तल केलिकोतुके
कीकाससुसुखः प्रदीपकालि य सङ्गम तन्निन् सङ्गमन् आसक्त तनी वम तन्पु
सुपारिः शीतलः य पुष्पाक कृतार्थता अभीष्टपूरण करोतु ।

२३२ । यमेति ।—यत्र क्रमान् गुरोः परो लघुर्बो दृश्यते स वृत्ते चरीकपु
मञ्जरीनाम दृष्टकः ज्ञायते ।

मूर्तिंति ।—मूर्तिं नमस्ते नमः रमणीया सा चम्पकचक्र चम्पकपुष्परा
तया सखीवनेष्टनं मनीरमचम्पनम् । कवेत्तु कुम्भनिव लसति शोभनानि नरनामि
कुम्भानि चारुचन्द्रिका रमणीयमल्लिका पुष्पकः कथंयोर अमाचपुष्पमञ्जरीमन्त्र
अथीकपुष्पमञ्जरीभूषणं नरि कान्त मनोहर केशरोपद्रुम वज्रपुष्पविन
दान मान्य तनी चर्चवरे विचित्रं कुम्भका मधुटिनामा नामदीपरादिपुष्पाया रंदि

२३३ । वेङ्कटेश इत्येव एकटी मयूत एकटी शक एहे कवे चक्रा
मङ्गलक चक्रा कहेवे, तावति नाव “अमरनेपथ” ।

१११ । यकारः कवीच्छानुरोधादिवर्द्धः प्रसिद्धो विप्रहोष्यत्

दण्डकः "सिंहविजोह" नामा

११४ । खेच्छया रजो क्रमेण धनिरेययत्पुटारधीः कविः स

दण्डकः ध्युतो जयत्य 'भोक्तमन्त्ररी ।'

११५ । यत्त रिकान् कविः खेच्छया पाठमौक्त्यसाधिव्यय

तियत्तये धीरेः ध्युतो दण्डको "मन्त्रमातङ्गलीकाजः ।'

यत्त रिकान् इति दण्डकादिव कथायां निगमितो रजो रजः कवीच्छानुः कवीच्छानुः

। धीरेः धनिरेययत्पुटारधीः कविः स धनिरेययत्पुटारधीः कविः स धनिरेययत्पुटारधीः

दण्डकः ध्युतिरिति ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः ध्युतिः

१११ । यकारः कवीच्छानुरोधादिवर्द्धः प्रसिद्धो विप्रहोष्यत्

दण्डकः "सिंहविजोह" नामा कविः स धनिरेययत्पुटारधीः कविः स

११४ । खेच्छया रजो क्रमेण धनिरेययत्पुटारधीः कविः स

११५ । यत्त रिकान् कविः खेच्छया पाठमौक्त्यसाधिव्यय

तियत्तये धीरेः ध्युतो दण्डको "मन्त्रमातङ्गलीकाजः ।'

११६ । यत्त रिकान् कविः खेच्छया पाठमौक्त्यसाधिव्यय

तियत्तये धीरेः ध्युतो दण्डको "मन्त्रमातङ्गलीकाजः ।'

२०२ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०३ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०४ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०५ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०६ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०७ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०८ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

२०९ । वे ह्यन्वे अतिपादे प्रथमः एकस्मिन् अक्षरे एकस्मिन्

২২৬। নযুগমগুরুযুগেযং যকারাঃ কষীচ্ছানুরোধাত্, তদা ঙ
বচ্ছ্যন্তে এষোঃপরো দৃশ্যকঃ পশ্চিৎতৈরীক্টিঃ ‘ছিং’হিবিজ্ঞান’নামা

ইতি ঙগুরমাধারপরিমিতং ।

ইতি ছন্দোমঞ্জরী সনত্তপাশ্বলী দ্বিতীয়াঃ স্তবকঃ ।

তৃতীয়ঃ স্তবকঃ ।

অদ্যর্ধসমষ্টতম্ ।

২২৭। বিধমি যদি সৌ সনগা দসে, ভৌ যুজি ভাদ্গুরমা
“বৃষদ্বিতম্ ।”

বিদ্যাস্থা ভীষঃ পুংলিঙ্গঃ ।

২২৮। আরো নবমর্ধ্যং তসৌ নুস্বয়ঃ সনগৌ বনমা বস্ম্যন্তে বিধমন্তে স্য
‘ছিং’হিবিজ্ঞাননামা অপরো দৃশ্যকঃ পশ্চিৎতৈরীক্টিঃ ।

২২৯। যে হ্রস্বে কবি বেঙ্কার পাঠ্যলোকধার্যে কেবল ‘ব’ ব
সন্নিবিষ্ট করেন, তাহা পশ্চিৎগণকর্তৃক ‘বস্ম্যাত্তননোন্মাক’ ইত্যন্য
কথিত হইল ।

২৩০। সাধার আঠিপাদে কবিরে বেঙ্কারে অথবাঃ হ্রস্বী ব
একটী ‘ল’ হ্রস্বী ‘ম’ এবং পদে ‘ব’ বন যায় সন্নিবিষ্ট হই, তাহা ‘ছিং’
হিবিজ্ঞাননামক’ অপর পদক বর্ণিত হইয়াছে ।

(নবমুহ অক্ষরগণ সংগ্ৰহ) ।

२. : यदुजि जगत्त्वा गुरुः यमि 'तदपरावक्तु'मिदं नञो जरो :

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

मरुद्वर्गिनः सर्वं ध्याना प्रपन्नता वृत्तविरहिताः ।

(क) वेदान्तोऽयं पुष्पितामहासो बहुमूल्यः सर्वज्ञकम् ।

२४१। अयुजि नयुनरेफतो यकारो युजि च नजी

कारणात् “पुष्पितायाः”

१४२ : अङ्गुलिमेति १—अङ्गुलि विधत्ते वादे अक्षरमवा मुच्यते, वादे विनीतं वादे
अनी कनी च कवी यदि तदा तदिदं कनी अक्षरमवा काय १

[illegible]

(५) दिवालीयं कुवित्तवाचं नाम वस्त्रमात्रं इति भाष्यव्याख्यानमिति, यन्मोक्षसाधनं संज्ञितं इत्यमि न तु कुवित्तमिति ।

২৪০। বহিঃস্থ বিবরণাদে ‘ন’ ‘ল’ ‘ক’ ‘খ’ ও একটী অন্তর্গত থাকে,
‘ম’ সংযোগে ‘ম’ ‘ল’ ‘ক’ ‘খ’ নয় থাকে, তাহা “অপভ্রংশ” হয়: ।

ବ୍ରଜସୁନ୍ଦରୋଷମୁଦୟେନ ମୁଦିତମନସା କ୍ଷୟୋପତେ ।

ହିମବ୍ରଜଗନିତାମିଶାୟତର୍ଥେ ନିନିତେ ମୁରାରିମୁଖ୍ୟନ୍ଦ୍ରବିଦୁତ୍ୟ ।

ଅପତ୍ୟର୍ହସମଂ ବଜ୍ରାଂ ବିପଦମଧ୍ୟ ଶଦାସତ ।

ତପୋର୍ହଂ ଯୋଗ୍ୟାନ୍ତୋଽୟ ଛନ୍ଦଃସାଦଧୁନୋଽପି ॥ (କ)

‘୨୧୫ । ‘ବଜ୍ରା’ ଶୁକ୍ଲ୍ୟାଂ ମନୀ ଶ୍ଵାତାମଧ୍ୟେ ପୌଂସୁଦୃଢି ଶ୍ଵାତା

ବଜ୍ରାଧୀର୍ହଂ ଶଦା ଶ୍ଵେରଂ ବଜ୍ରନୌଶୋତ୍ପଳଂ କୁଞ୍ଜମ୍ ।

ବଜ୍ରବୀନାଂ ମୁରାମାତେଷ୍ଠୋଭୂଞ୍ଜ ଉଦାରୋଽପି : ।

ବଦନ୍ତ ସଦର୍ପଂ ସଦା ଚକ୍ରମତା ତଦା ଜପତି ତଦା ଚକ୍ରମତିପି: ଶୌରୀଂ ତାପଂ
ନାମ ଚାଦିତେ ଚକ୍ରମ୍ ।

ମନିତି ।—ସୁପାରିମୁଖ୍ୟନ୍ଦ୍ରବିଦୁତ ବୌଦ୍ଧବସୁଦ୍ଧବନ୍ଦନି:ପତେ ନାମି: ।
ବଦତକ ହିମବ୍ରଜଗନିତାମିଶାୟତର୍ଥେ ବନ୍ଦନିନିଗତେ ବଦନାଦି ବ୍ରଜସୁନ୍ଦରୋଷମୁଦୟେନ ବ୍ରଜ
ବସୁର୍ଦ୍ଦେନ ମୁଦିତ ମନୀ ସତ୍ତା ସଦାଧୁନେନ ବଦା ଶୋପତେ କ୍ଷୟୋପତେ କ୍ଷୟୋପତେ ।

(କ) ଅପତ୍ୟର୍ହସମଂ ବଜ୍ରାଂ ବିପଦମଧ୍ୟ ଶଦାସତ ।—ବ୍ରଜ ବଜ୍ରନାମକ ଶ୍ଵେରଂ ଶଦାସତ ଶଦାସତ ବଦାସିତ୍ ବଦନମ୍ ବି
ବଦତି, ତପୋର୍ହଂ: ଶ୍ଵେରୀଂ, ଚକ୍ରମତେ ଶ୍ଵେରବର୍ଦ୍ଧପର୍ବତେ ଚକ୍ର ଛନ୍ଦା: ବଦାସିତ୍ ବଦନମ୍
ତତ୍ ବଦନା ଚକ୍ରମତେ: ଚକ୍ରମତେ ଶ୍ଵେରବର୍ଦ୍ଧପର୍ବତେ ବଦନା ଶ୍ଵେରବର୍ଦ୍ଧପର୍ବତେ ବଦନା ଶ୍ଵେରବର୍ଦ୍ଧପର୍ବତେ
ମନାଧ୍ୟନ୍ତ୍ ।

୨୧୬ । ବାହାର ଚୂଡ଼ୀର ନାମେ ହୁଏତେ ‘ନ’ ହୁଏତେ ‘ନ’ ଏବଂ ଅପର
ଓଁବଦନା ଦୁର୍ଗା, ତାହା ଗତିତବ୍ୟକର୍ତ୍ତୃକ ‘ନାମିତ’ ନାମେ କବିତ ।

(କ) ବଜ୍ରନାମକ ବଦ୍ଧ ବଦନଂ ବଦନଂ ବଦନଂ ବିପଦ ହୁଏତେ ବାହାର
ବାହାର ଚୂଡ଼ୀର (ଅପର ବର୍ଦ୍ଧ ପର୍ବତ) ଛନ୍ଦୋନିଧୟ କବିତ ହୁଏତେ ।

११०। शुशोषतुर्धतो जिन'पयायक्त' प्रकीर्तितम् ।

राशकेनिसदृशस्य कृच्छ्रस्य लक्षणाधरे ।

शुशोष गोपयतापोषां यथा बलमधुमुति ।

११८। वक्ष्यते लघु सख्यस्य मममं द्विवर्तुर्धयोः ।

गुरु यत्तच्च जानीयान् गोपेचनियमो मतः ।

११८। वक्ष्यति ।—अनुदुमि अद्यावत्तदिति इति कुर्यात् वितीक्ष्यगुरुसाक्षात्तां
वृत्ते वक्ष्यते, वितीक्ष्यगुरुसाक्षात्तां आदिन्य लघो लघो वक्ष्यते, आदयो वक्ष्यते वक्ष्यते
ननु गुरु वक्ष्यते । अथोपगुरुवर्तुर्धनं परं य वक्ष्यते वक्ष्यते । एवमेव गुरु
वक्ष्यते वक्ष्यते ।

वक्ष्यते वक्ष्यति ।—वक्ष्यते' आद्यावत्तदिति अद्यावत्तदिति विवक्षित-
मिति । शुशोषस्य लघो वृत्ते विवक्षितं अनुदुमिगतवर्तुर्धनं कुर्यादिति, वीक्ष्यते
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते ।

११९। शुशोषति ।—शुशो, वक्ष्यते आदयो, अनुदुमिगतवर्तुर्धनं परं जिन
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते । एवमेव वितीक्ष्यगुरुसाक्षात्तां, वक्ष्यते वक्ष्यते
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते ।

वक्ष्यति ।—वक्ष्यते' आद्यावत्तदिति अद्यावत्तदिति विवक्षित-
मिति । शुशोषस्य लघो वृत्ते विवक्षितं अनुदुमिगतवर्तुर्धनं कुर्यादिति, वीक्ष्यते
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते ।

१२०। वक्ष्यते ।—वक्ष्यते' आद्यावत्तदिति अद्यावत्तदिति विवक्षित-
मिति । शुशोषस्य लघो वृत्ते विवक्षितं अनुदुमिगतवर्तुर्धनं कुर्यादिति, वीक्ष्यते
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते ।

१२१। वक्ष्यते ।—वक्ष्यते' आद्यावत्तदिति अद्यावत्तदिति विवक्षित-
मिति । शुशोषस्य लघो वृत्ते विवक्षितं अनुदुमिगतवर्तुर्धनं कुर्यादिति, वीक्ष्यते
वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते ।

प्रयोगे प्राधिकं प्राहुः केऽप्येतद्विज्ञानक्षयम् ।

लोकेऽनुवृतिरिति श्रुतं तस्याटाक्षरता मता ॥ *

इति अत्र ।

इति हन्दीमञ्जरी निरञ्जनाख्यचतुर्थः अध्यायः ।

पञ्चम स्तवकः ।

अथ माताङ्गनाम् ।

सध्मेतत् सप्तगथा गोपेता भवति नेह विषये जः ।

यतो जय ननुषु वा प्रथमेऽर्धे नियतमाख्यायाः ॥ (क)

प्रयोगे इत्यादि । अथ च प्रथमार्धेन परं प्रयोगे न प्रयोगे इति विवेके-
ऽवगम्यः । विवेके अक्षरेषु अनियमः सतः नियमो नास्तीति ज्ञातव्यम् । प्रथ-
मार्धेनैव प्रथमाक्षरान् परं मनी मनी न प्रयोग्यौ, अतुर्ध्वान् परं मनी न
प्रयोग्यौ इति तस्या मन्त्रो, अक्षरान् विवेकानियमो सतः इत्युक्तं तद्व्यवहारविशेषः ।

* प्रयोग इति ।—केऽपि पश्चिमा प्रयोगे लोके एतत् पूर्ववदितं अनुवृत्तं
प्राधिकं अनुवृत्तं प्राहुः, कथयन्ति । लोके तु अनुवृत्तिरिति कथं कथितं तस्य अत्रापि
मता अत्राभिरुचिर्निबद्धमनुवृत्तं भवति ।

(क) आख्यायाः प्रथमार्धे निरूपयति—सध्मेतदिति ।—गोपेता अनी पुत्रो-
त्तराणां सप्तगथा प्रथमार्धे प्रयोग्याः । इह आख्याया प्रथमार्धे विषये प्रथम

२६८ । अष्टौ दत्तं अर्द्धं ननु वयं ननु, विद्योषं च चतुर्थं नादेशं मध्य-
कं ननु, एवम् अष्टौ वयं, अत्रानिष्टं वर्णं विशेषं कोनं निरूपयति ।

* प्रयोगे अत्रापि के केह एव वक्तुं ननु आधिकं वक्तुं,
तेन अष्टौ दत्तं वनिता आत्त एवम् अत्रापि 'अष्टौ वयं' आह ।

कृष्णं शिशुं सुतो मे यज्वकुलटामिरावृत्तो न गृहे ।

अथमपि वसत्यसाविति जगाद गोटां यज्ञोदाय्या ।

हन्दावने सलोले वज्रद्रुमकाय्यनिहिततनुयष्टिः ।

स्मेरमुखार्पितवैद्यः कृष्णो यदि मनसि कः स्मरैः ॥

पथ्या विपुला चपला सुखचपला जघनचपला च ।

गोत्युपगोत्युदगोतय पार्थ्यागोतिथ नवधाय्या ॥ (ग)

पूर्वो यजुर्वेदयाम्ने सवतिपदनिधनः । अत्र यजुर्वेदस्य एकमात्रावृत्तेन परा
मात्रावृत्त्यास । तेन पूर्वोहो विंशत्याचाः पराहो सप्तविंशतिमात्राः । एतेन चार्थे
इत्यपचायव्याख्यासहितं स्यादिति चार्थ्याया भावद्वयं तदन्ते इतिरिति देवाविजयन
वृत्तस्य चार्थ्यायाः पादयजुर्वेदं तदन्ते इतिनिधन इति कथयति, 'युमसीषु वा
सा'दित्यपिपुराचोले परपद एव समोचोक्ततया इतिमात्रे । युमपदुमेदेन चार्थ्या
यजुषा संघामेद, पिङ्गवादायजुसंभवे । विषमपादस्यजनकस्य दोषो यथा—'इत्या
वृत्तमवृत्तीयपदमवृत्तमव्यानेषु जगचो निबध्यते सा चार्थ्या मुत्विचोव युमपिङ्गा एव
यजुगुचा वीषमावृत्ति' इत्यादि ।

(ग) कृष्ण इति ।—चार्थ्या सव्यामाहर्षा यज्ञोदा नन्दयवो गोटां एव
इति वस्यमार्थं जगाद कथयामास, यथा,—मी मम चहो विद्यः यजु इवीच'
कृष्णः यज्वकुलटामि' वीषमागोतयदुचरिमाभि एमचोभिः आहृतः वसिष्ठः
गीतः, अतएव अथमपि गृहे न वसति न तिष्ठति । अत्र यजुर्वेदविशेषो

(घ) वृत्ते गतेन 'न' उ 'म' अक्षरे ठाविटो नपुं वाकिरे, ।
पूर्वो इति निबध्य वाकिरे, यजुर्वेदगतेन 'न' 'म' उ अक्षरे नपुं
वाकिरे । देवाः कथं वचन वृत्ते यन ठाविटो नपुंवाचन गृहेवे, उपर
इति एवमप्ययं यन ठाविटो नपुंवाचन गृहेवे वृत्ते गतेन
एवमप्ययं 'न' 'म' वाकिरे अक्षरे नपुंवाचन पूर्वो उ
इति वाकिरे । वृत्ते यन एकमात्रक इतिज्ञा नदार्थे ठिउ

प्रथमसप्तकविरतिर्दशयोरुभयोः प्रकीर्तिता “व्या” १ (घ)

अथ अथ नाथ । पुराणे । किंवा । कंधान्तवाताहान्त ।

कृत्वा वृद्ध्यामिति सत्यतिः यथा नारीयदुःखानाम् ।

अथः १ । विष्णु २ । श्री ३ । ब्रह्मा ४ । वायु ५ । अश्वि ६ । अश्वि ७ । अश्वि ८ । अश्वि ९ । अश्वि १० । अश्वि ११ । अश्वि १२ । अश्वि १३ । अश्वि १४ । अश्वि १५ । अश्वि १६ । अश्वि १७ । अश्वि १८ । अश्वि १९ । अश्वि २० । अश्वि २१ । अश्वि २२ । अश्वि २३ । अश्वि २४ । अश्वि २५ । अश्वि २६ । अश्वि २७ । अश्वि २८ । अश्वि २९ । अश्वि ३० । अश्वि ३१ । अश्वि ३२ । अश्वि ३३ । अश्वि ३४ । अश्वि ३५ । अश्वि ३६ । अश्वि ३७ । अश्वि ३८ । अश्वि ३९ । अश्वि ४० । अश्वि ४१ । अश्वि ४२ । अश्वि ४३ । अश्वि ४४ । अश्वि ४५ । अश्वि ४६ । अश्वि ४७ । अश्वि ४८ । अश्वि ४९ । अश्वि ५० । अश्वि ५१ । अश्वि ५२ । अश्वि ५३ । अश्वि ५४ । अश्वि ५५ । अश्वि ५६ । अश्वि ५७ । अश्वि ५८ । अश्वि ५९ । अश्वि ६० । अश्वि ६१ । अश्वि ६२ । अश्वि ६३ । अश्वि ६४ । अश्वि ६५ । अश्वि ६६ । अश्वि ६७ । अश्वि ६८ । अश्वि ६९ । अश्वि ७० । अश्वि ७१ । अश्वि ७२ । अश्वि ७३ । अश्वि ७४ । अश्वि ७५ । अश्वि ७६ । अश्वि ७७ । अश्वि ७८ । अश्वि ७९ । अश्वि ८० । अश्वि ८१ । अश्वि ८२ । अश्वि ८३ । अश्वि ८४ । अश्वि ८५ । अश्वि ८६ । अश्वि ८७ । अश्वि ८८ । अश्वि ८९ । अश्वि ९० । अश्वि ९१ । अश्वि ९२ । अश्वि ९३ । अश्वि ९४ । अश्वि ९५ । अश्वि ९६ । अश्वि ९७ । अश्वि ९८ । अश्वि ९९ । अश्वि १०० ।

[illegible]

राष्ट्रक्षत्रम् ।] पञ्चमः साधकः ।

यमगणपत्यविरतिर्देवयोद्धमयोः प्रकीर्तिता "पथ्या" । (घ)

जय जय नाथ । सुरारि । विजय । कंदालाकाचुत्तानना ।

कुर्व कर्हयामिति भक्तिः पथ्या भवरोजदुःखानाम् ।

अथ । । विद्युत् १ । लोके १ । प्रथमं नाथ, पञ्चमः १ । कुम्हटा १ । निराह १ ।
लोमय १ । कु । म । वितीर्य नाथ । इति प्रथमाहं चलो दीपिता चतुष्पत्ता ।
सुरतया । यमगणि १ । यमग १ । आदिनि १ । जगत् १ । लोका १ । व १ ।
इति वही न । सोदा १ । लो । म । इति वितीर्यहं यमगपुत्रपञ्चमचतुष्पत्ता चलो
नयिता चतुष्पत्ता सुरतया । इति यमगपञ्चमः ।
इदानीं लम्ब, वहालादी । प्रदर्शयति—कदाचन इति ।—कदाचन चतुष्पत्तायाः
मनोहरपञ्चमो लोके चविनाम निदिना चयिता आदिनि विद्युत् लम्बपुत्रपञ्चम
न चौरमुष्टे ईश्वरानामिगुष्टोऽर्चिता ईश्वरेदी देव न नाथः इति लम्बपुत्रपञ्चम
निर्दिष्टं तदा चर्तं ना । यमग पुत्रपञ्चम लोकेपुत्रपञ्चम । नाथान्दी इति—कदा
१ । वही १ । लोके १ । यमग १ । कुम्हटा १ । व निदिन १ । इति लम्ब, वहा ।
लम्ब १ । वि—म । चलो दीपिता । चौरमु १ । आदिनि १ । वहा १ । इत्यो
१ । इति लम्ब १ । इति लम्ब, वहालाका वि १—म । इति वहीना । च न १ ।
१—म इति चलो दीपिता ।

(घ) । यमेति—यम विजयेन कार्यता नय भिदा नय समदी दमदी
प्रथमाईश्वरी कथनमयमगपुत्र विरतिर्देवयोद्धमयोः पथ्या नाम प्रकीर्तिता ।
कथेति वहीनाकरचम् । ई सुरारि । विजय । नाथ । कंदालाका । चतुष्पत्ता
यमग । यम, लम्ब, कथना कथा कुर्व इति भक्तिः कुति भवरोजदुःखानां सदा
वीर्यादीनामां पथ्या विरतिर्देवयोद्धमयोः प्रकीर्तिता । योद्धविनामयमगपुत्रपञ्चम
मिति नाथ । यम गरी इति भक्तिर्निदिनि च कथनवितीर्यहं चतुष्पत्ताः यमगपुत्रपञ्चम
विनामां पथ्यानामां प्रकीर्तिता ।

(ग) आदीनां नय लोका देव वहा—नया, विपुला, हगला, दृष्ट
कथनमेल, वीरि, कथनोति, कथनोति च आदीनां ।
(घ) कथनां च कथनां देव लम्ब, वहा नय विरतिर्देव

साक्षात्तम् । }]

पद्यमः स्तवकः ।

पाद्यं दत्तं समस्तं भजेत नम्यं स्वस्वागतं यथाः ।

श्रेयः पूर्वजन्मस्य "सुखवपला" सादिता मुनिना ।

मन्दसुतः । चक्षकम् "दृष्टं" न ते प्रेम दत्तं तत्रैव ।

यत्र भवति ते रागः कापि जगद्देति सुखवपला ।

प्राक्प्रतिपादितमर्थं प्रथमे प्रथमेनरे च स्वपलायाः ।

नम्याद्येत सोऽसा विद्वद्भीति- "ज" स्वपला" ।

कृष्णः दृष्टारपटुर्धौवनमदरागवपलास्तुतिनातुः ।

कामोदु प्रजाकुमारो जनीदरी जयवपलास्तुतिना ।

(४) "चक्षकम्" ।—यस्या चक्षकं इत्यत्र दृष्टं त्रुषीभिर्नयम्, यस्मात्
नम्यं नम्यं नम्येन चक्षकं चक्षकं यस्या, यस्यादं यद्येति । तेन
पूर्वजन्मस्य पूर्वजन्मस्योपरादेवचक्षकं यस्या जनी सुखवपला सुखं दत्तं
यथा सा मुनिना विद्वद्भीति कविना ।

मन्दसुतः ।—इति मन्दसुतः । ते चक्षकः यस्यादः चक्षकं इति तेन
तेन चक्षकं न दृष्टं ज्ञानम् । यत्र तेन चक्षकं, चक्षकः यस्यादः यस्यादः
यस्यादः सुखवपला सुखं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं । यस्यादः
यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं ।

(५) "सादिता" ।—या प्रथमे चक्षकं प्राक्प्रतिपादितं पूर्वजन्मस्य जय
दक्षीनचक्षकं प्रथमेनरे द्वितीयादे चक्षकः यस्या नम्यं च चक्षकं
यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं ।

यस्यादं यस्यादं—कृष्ण इति ।—यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं
यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं ।

(६) यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं
यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं ।

(७) यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं यस्यादं

নবমসুদৰ্শনং ব্যমিষরতি চ ।

যথা—‘রক্ষধর্যোজিতরজনবিহারো’তি । (ক)

২৭১ । মাঝাউতম্ভোদয়কং যদি পূৰ্বে লঘুক-বিরামি ।

পশাদেজাদমক্ৰমু “দৌহড়িকা” দিগুণেন ॥

অথচ ক্রমবোধী প্রকারঃ ।

রাই-দৌহড়িপঠনং সুখি কামিষ কাঙ্ক্ষণোদয়ান্ ।

কিন্দাধনঘনকুস্ত্রচর্যনিষো কমন্যরম্যান্ ॥

ইতি কন্দীমহতী মাঝাউতম্ভোদয়ঃ প্রথমঃ স্তবকঃ ।

(ক) নবমীতি ।—নবমভাষায়া মুদ্রাসল্য ব্যমিষারোপ্যি ক্রম্যন্তে ইত্যর্থঃ । যথা—
রক্ষধর্যোজাদী । রক্ষধর্যো সত্যামধুমৌ মিত রজনবিহারো রাক্ষসী যেন সহ ।
পশ্চাৎটিলায়া নবমস্য মুদ্রাস্তেন সীমা সঙ্কাস্তেন ন তু নবমমুদ্রাস পশ্চাৎটিলায়া
লক্ষ্যচর্যমিতি বীহৃষ্মন্ ।

২৭২ । দৌহড়িকা লক্ষয়তি—ভাষ্যেতি ।—যদি পূৰ্বে প্রথমধর্যে লঘুক-বিরামি
অন্যধর্যলঘুকং মাঝামভৌদয়কং পশ্যান্ দ্বিতীয়ধর্যে পশাদেজক পশাদেজমায়া, অত্রাপি
লঘুক-বিরামৌতি প্রতিপন্নম্ । দিগুণেন বিরাম্যমা দৌহড়িকা ভবতি । অত্র য-
ভাষায়াসেবায়াঃ প্রকারী ক্রম্যন্তে । যথা—রাই ইত্যাদি । “রাখিকা-দৌহড়িকাপঠনং সুখা
কৃত্বিতা লক্ষণোদয়ান্ । কিন্দাধনঘনকুস্ত্রচর্য নিষিত, কমন্যরম্যান্ ॥” সীমোনা সীতি-
বিষ্ণেয়স দৌহড়িকীতি নাম । কমন্য আশুক রম্যন্তঃ রমিক, লক্ষণোদয়ান রাখিকায়া
দৌহড়িকাপঠনং সুখা কৃত্বিতা কিন্দাধনঘনকুস্ত্রচর্য নিষিতঃ ।

ইতি প্রথমঃ স্তবকঃ ।

২৬২ । যদি প্রথমধর্যে অস্ত্যধর্যলঘু প্রয়োজন মাত্রা ৫৭৭ পঠে
একাংশ মাত্রা থাকে, তবে তাহার বিরামতিহারে ‘দৌহড়িকা’ হ্রস্বঃ ২৭ ।

पष्ठः स्तवकः ।

पंष्ठः स्तवकः ।

अथ पदप्रकरणम् ।

- १ । पद्यं मद्यमिति प्रादुर्वाप्यं द्विविधं बुधाः ।
प्रादुक्तमद्यं पद्यं मद्यं सम्प्रति मद्यते ।
- २ । अथादः पदप्रस्ताना मद्यं तत्तु विधा मतम् ।
चर्चकोत्कलिकामाद्यत्रसमन्विप्रदीतः ।
- ३ । अकठाराद्यं स्वल्पममाभं "चूर्णकं" विदुः ।
तत्तु वेदभर्गेतिम्य मद्यं द्रव्यतरं भवेत् ॥

-
- १ । पद्यमिति । बुधा प्राच्य शास्त्राचार्य आचार्य पद्यं पद्यमिति द्विविधं प्राह ।
तत्र पद्यं 'पद्यं अनुचरी'त्यादि प्रादुक्तमद्यं प्राह चूर्णकं तत्र तत्र स्वल्पं स्वल्पं मद्य
तत्तु । सम्प्रति मद्यं मद्यते विदुषाम् ।
- २ । अथाद इति । — प्राच्य-अथप्रतिनिधितया निबद्धं परिच्छेदविधेयं प्राह । तदुच्यते ।
पदप्रस्तानाः पदप्रस्तुत इत्यम् । तत्तु मद्यम् चूर्णकादियमितः मद्या द्विविधं मतम् ।
- ३ । अकठीति । न विदुषां अकठीत्यप्यसि तत्र तत्तु चूर्णकमिति विदुषाम् ।
अथमद्यं च 'चर्चकोत्कलिकामाद्यत्रसमन्विप्रदीतः' इत्यम् । तत्तु चूर्णकं वेदभर्गेतिम्य मद्यं
इत्यम् । वेदभर्गेतिम्य इति । तत्तु चूर्णकं विदुषाम् । तत्तु चूर्णकं वेदभर्गेतिम्य मद्यं
इति । तत्तु चूर्णकं विदुषाम् । तत्तु चूर्णकं वेदभर्गेतिम्य मद्यं
-
- ३ । अथप्रतिनिधितया निबद्धं परिच्छेदविधेयं प्राह । तदुच्यते ।
पदप्रस्तानाः पदप्रस्तुत इत्यम् । तत्तु मद्यम् चूर्णकादियमितः मद्या द्विविधं मतम् ।
- ४ । अथप्रतिनिधितया निबद्धं परिच्छेदविधेयं प्राह । तदुच्यते ।
पदप्रस्तानाः पदप्रस्तुत इत्यम् । तत्तु मद्यम् चूर्णकादियमितः मद्या द्विविधं मतम् ।
- ५ । अथप्रतिनिधितया निबद्धं परिच्छेदविधेयं प्राह । तदुच्यते ।
पदप्रस्तानाः पदप्रस्तुत इत्यम् । तत्तु मद्यम् चूर्णकादियमितः मद्या द्विविधं मतम् ।

माधा मागके समान, उमका नाम मर्जसम (मर्जात् पहिला पार्श्वमें जिनका भक्षर तिसरा पार्श्वमें भी तथा, और गुमरा पार्श्वमें जिनका भक्षर धर्म पार्श्वमें भी तथा) । जिसका ४ धर्णोंमें भक्षर समान नहीं है, उमका नाम विगम वृत्त ।

● । गङ्गाशाम कवि सङ्केतमें ही छन्दोंका लक्षण प्रकट करते हैं । म, य, र, स, न, अ, म, न, ग और ल,—इन दस भक्षरोंसे समस्त छन्दोंका सङ्केत दिखलाया गया है । यथा विष्णु निश्चित संसार व्याप्त कर विराजमान है, तथा यही दस भक्षर तमाम छन्दोंमें भविष्यति हैं ।

८—९ । तिन तिन भक्षर एकत्र रख कर ही छन्द ठिक करने पड़ते हैं । इनको 'गण' कहते हैं । पूर्वार्द्ध 'म'से 'न' तक कुल आठ गण हैं । क्रमसे तिन भक्षर गुद होनेपर उनके 'म' गण कहते हैं । अर्थात् जदापर 'म' देखेगे वहांपर तिन भक्षर गुद वर्ण जानना चाहिये । अन्यत्र भी इसी प्रकार क्रमसे तिन भक्षर लघु होने पर "न" गण होता है । जिन तिन वर्णोंके पहिला वर्ण गुद, उसका नाम "म" । तिनवर्णोंका आदि वर्ण लघु होनेसे 'य' गण होता है । जिन तीन वर्णोंका मध्य वर्ण गुद, उनका नाम 'अ' गण । तीन वर्णोंका मध्यवर्ण लघु होनेसे 'र' गण होता है । जिन तीन वर्णोंका शेष वर्ण गुद है, उनके 'स' कहते हैं । अन्तलघु तीन वर्णोंको 'त' गण नाम है । 'ल' और 'ग' द्वारा एक एक वर्णोंका परिचय होता है, तीन भक्षरोंका नहीं । एक लघु वर्णोंका परिचायक 'ल' है, मात्र एक

भस्तर गुरु होनेसे 'ग' गण होता है। गुरुका चिह्न (५) तथा लघुका चिह्न (१) इस प्रकार दिया जायगा।

१०। अब मात्रा गणना नियम लिखते हैं। भार्यादि ज्ञानि छन्दोंमें ४ मात्रा लेकर पाँचठो गण है, यथा—सार्वगुरु, सार्धलघु, भस्तरगुरु, मध्यगुरु, तथा चतुर्लघु। यद्यपि उद्देशे उपर दया हाथ मरहलाकार करके पुनस्तानेमें जिसना बद्ध लगता है, उनका नाम मात्रा है। जिस भस्तर उच्चारण करनेके उस तादृशी एक मात्राका प्रयोजन होता है, उसको ह्रस्व कहा जाता है। इस तरह दो मात्राविशिष्टका नाम दीर्घ, तीन मात्रा विशिष्टका नाम पङ्क्त, और आधे मात्राविशिष्टका नाम व्यञ्जन होता है। एक लघु वर्णसे एक मात्रा होता है। एक दीर्घ वर्णसे दो मात्रा होता है।

११—१६। अनुस्वारपाछा, (जैसे—क) दीर्घस्वरविशिष्ट (जैसे—वा) विसर्गसंयुक्त (यथा—मः) तथा संयुक्त वर्णके आद्य भस्तर (यथा—'मुक्ता'का मु) गुरु होता है। इस तरह पदोंका भन्निस्त्रिं लघुवर्ण विचारासे गुरु तथा गुरुवर्ण विचर्यसे लघु होता है। भार्या जिस जगे गुरु कर लेना आवश्यक है, उस जगे गुरु मित लेना चाहिये। आवश्यक न होने लघुही रहने देना। 'म' तथा 'ह' वर्णोंका पूर्ववर्ती वर्ण विचर्यसे ह्रस्व होता है।

१७। अब तीस प्रयत्न करके पङ्क्तके प्रयोजन है, तब संयुक्त वर्णोंका पूर्ववर्ती ह्रस्व माननेसे छन्दोमङ्ग नदी होता है, परिहृतयोग इस कहते हैं।

१८। पड़नेका नष्टत जिस जगह जिहा स्वेच्छापूर्वक
विधाम लेता है, उसकी 'यति' कहते हैं। विच्छेद, विरामादि
उसका नामान्तर है।

१९—२३। यति छन्दोंका समाप्त जगह नहीं रहते हैं।
अप पदान्ते यति रहता, तब चमत्कारिता होता है, पदमध्ये यति
रहनेसे शोभा नष्ट होता है। परन्तु सो यति स्वरसन्धिसमन्वित
होनेसे बढ़िया उत्कर्ष होता है।

२४—२६। अक्षरोंका हास वृद्धि अनुसार समवृत्त छन्दोंका
नाम निर्देश किया जाता है। एक अक्षरवाला छन्दोंसे लेकर
एक एक अक्षर वृद्धि हो कर २६ अक्षरवाला छन्दोंका नाम
उक्थादि। अर्थात् १ अक्षरवाले छन्दोंका नाम उक्था, २ अक्षर
वाला छन्दोंका नाम अत्युक्था इत्यादि। बेसा सर्वत्र अलग
अलग नाम होगा।

द्वितीय स्तवक ।

(१ से ७ अक्षरवाला छन्द)

१। प्रतिपादमें 'ग' गण (एक गुणवर्ण) रहनेसे उसको
नाम 'धी' छन्द होता है।

२। जिसका प्रतिपादमें दोठे 'ग' गण (२ठो गुणवर्ण)
रहे, उसको 'छो' छन्द कहते हैं।

धृति ०] दिक्षी माध्यानुवाद ।

३। जिसका प्रतिपादमें एकठे 'म' गण (त्रि गुण्य) रहे, उसको नाम 'भारी' छन्द होता है ।

४। जिसका प्रतिपादमें एक 'र' गण (पहिया और दोष वर्ण गुण, तथा मध्यवर्ण लघु) रहनेसे उसको नाम 'गुनी' छन्द होता है ।

५। जिसका प्रतिपादमें ४ ठो गुण अक्षर रहने हैं, उस छन्दका नाम 'कम्पा' ।

६। जिस श्लोकके प्रतिपादमें त्रि लघुवर्ण तथा एक गुण वर्ण हैं, उसको 'मती' छन्द कहते हैं ।

७। जिसके प्रतिपादमें एक 'म' गण और दो 'म' गण रहे, उसको 'पङ्क्ति' छन्द कहते हैं ।

८। जिस छन्दका प्रतिपादमें एक 'म' गण, एक 'ल' कार तथा एक 'म' गण रहे, उसका नाम 'प्रिया' छन्द ।

९। जिसके प्रत्येक पादमें 'म' गण और 'म' गण रहे, उसको नाम "तनुमण्ड" ।

१०। कमसे ४ वर्ण लघु व दो वर्ण गुण होनेसे "भारि वदना" छन्द होता है ।

११। जिस पद्यका समस्त पादमें दो 'म' गण रहे, उसका नाम "सोमराजी" छन्द ।

१२। जिस छन्दका प्रतिपादमें दो 'म' गण रहे, उसका नाम "विद्युत्तेजा" ।

१३। जिसमें दो 'म' गण और एक 'ल' गण रहे, उसका नाम "विद्युत्तेजा" ।

१४ । जिसके प्रतिपादमें 'ज' गण और 'स' गण तथा 'ग' गण रहे, उस छन्दका नाम 'कुमारललिता' ।

१५ । जिस सात अक्षरवाला छन्दमें चतुर्थ और पञ्चम वर्ण लघु हैं, उसको "मदलेखा" छन्द कहते हैं ।

(८ अक्षरवाला छन्द)

१६ । जिस छन्दका प्रतिपादमें दो 'म' गण और दो 'स' गण रहे, उसका नाम "चित्रपदा" ।

१७ । प्रतिपादमें क्रमसे 'म' 'त' 'स' और 'ग' गण रहनेसे "माणवक" छन्द होता है ।

१८ । जिस आठ अक्षरवाला छन्दका तमाम अक्षर गुरु होता है, उसका नाम "विष्णुमाला" ।

१९ । जिसका प्रतिपादमें क्रमसे 'ग' गण, 'ल' गण, 'र' गण, और 'ज' गण रहें, उसके 'समानिका' छन्द कहते हैं ।

२० । प्रतिपादमें 'ज' 'र' 'त' गण तथा 'ग' गण रहनेसे "प्रमाणिका" छन्द होता है ।

२१ । जिसका प्रतिपादमें क्रमसे 'न' गण, 'म' गण, 'ल' गण रहे, उसको "गजपति" छन्द कहते हैं ।

२२ । जिसका प्रतिपादमें क्रमसे 'म' 'न' और दो 'ग' गण रहे, उसका नाम 'हंसदा' ।

२३ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे 'त' गण 'र' गण 'ल' गण और 'ग' गण रहे, उसको "नाराचिका" छन्द कहते हैं ।

हिन्दी भाषानुसार ।

वृत्ति १०]

(६ अक्षरात्मक शब्द)

- २४ । जिसके प्रत्येक पादमें क्रमसे दो 'अ' गण और एक 'म' गण रहे, उसको नाम "मुञ्जगणिसुधूना" ।
- २५ । प्रतिपादमें क्रमसे 'म' गण 'म' गण 'स' गण रहनेसे "मणिमध्य" उद् होता है ।
- २६ । क्रमसे प्रतिपादमें 'स' गण 'अ' गण और 'र' गण रहनेसे "मुञ्जगणिसुधूना" उद् होना है ।
- २७ । जिसके प्रतिपादमें 'र' गण 'म' गण 'म' गण रहे, उसका "हलमुञ्जी" कहने है ।
- २८ । प्रतिपादमें क्रमसे 'र' गण 'अ' गण और 'र' गण रहनेसे "मद्रिका" उद् होना है ।
- २९ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे दो 'अ' गण और एक 'म' गण मात्र रहे, उसको नाम "कमला" उद् ।
- ३० । जिसके प्रतिपादमें बराबरी दोषे वर्ण रहे, उसका नाम "कपामाली" ।
- (१० अक्षरात्मक शब्द)
- ३१ । प्रतिपादमें क्रमसे 'म' 'म' 'स' और 'म' गण रहनेसे "कमलवती" उद् होना है ।
- ३२ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे 'म' 'म' 'स' और 'म' गण रहे, उसको नाम "मत्ता" उद् ।
- ३३ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे 'अ' 'अ' 'अ' और 'म' गण रहनेसे "मत्ता" उद् ।

कविलोग उसको 'उपजाति' छन्द कहते हैं । उपजाति प्रकारकी है, परम्पराविलके साथ इन्द्रधराका वरण मिलने उपजाति छन्द होता है । सद्गुण (मिश्रित) धरणवाला श्लोकका छन्द 'उपजाति' समझना ।

४४ : प्रतिपादमें पद्याक्रमसे न, ज, झ, ल, और ग गण रहनेसे उसको 'सुगुणी' कहते हैं ।

४५ : जिसके प्रतिपादमें क्रमसे एक म गण, दो ल और दो न गण रहे, उसको 'शालिनी' वृत्त कहते हैं । चार और सात अक्षरमें यति दोनो ।

४६ : जिसके प्रतिपादमें क्रमसे 'म' 'भ' 'स' और ल गण रहे, उसको 'धानोष्मी' वृत्त कहते हैं ।

४७ : जिसके प्रतिपादमें क्रमसे 'म' गण, 'ग' गण और 'भ' गण और एक 'स' गण रहे, उसको 'ध्रुवरश्मिनिशिता' कहते हैं ।

४८ : प्रतिपादमें क्रमसे म, त, न, और दो ग गण रहे, उसको 'अनुकृष्ट' वृत्त होता है ।

४९ : जिसके प्रतिपादमें क्रमसे र, न, र, ल, और ग रहे, उसको 'रघोदत्ता' वृत्त कहते हैं ।

५० : जिस छन्दका प्रतिपादमें पद्याक्रमसे र, त, म और दो ग गण रहे, उसको नाम 'स्वागता' ।

५१ : जिस श्लोकमें प्रतिपादमें क्रमसे तीन 'म' गण दो 'न' गण रहे, उसका नाम 'बोधक' ।

१३ । चित्तरे चत्विश्यामीं कर्माणि 'न' सप्त धीर द्यो 'अ' सप्त, सप्त 'न' धीर एक 'अ' सप्त सन्ते, इत्युक्तो 'प्रोक्तक' कथ्यते ॥

१४ । त्रिंशद् द्योतकानां छन्दोः नामानि च, अ, इ, ए, न चोत्तरं सप्त सन्ते, इत्युक्तो नाम 'दीर्घा' छन्दः ।

१५ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं कर्माणां नामानि च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर द्यो सप्त सन्ते, इत्युक्तो 'ब्रह्मा' नामात्तुल्य कथ्यते ॥

१६ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर सप्त सन्ते, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

१७ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

१८ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

१९ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

२० । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

२१ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

२२ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

२३ । त्रिंशद् द्योतकानां चत्विश्यामीं चत्विश्यामीं च, 'न' सप्त, सप्त 'अ' सप्त धीर, इत्युक्तो 'सप्तिका' कथ्यते ॥

६३। जिस वचने तमाम पाद्यों २ गण, अ गण, स गण, और एक लघु, तथा एक गुण वण रहे, उसको 'इता' वृत्त कहते हैं ।

६४। जिसके छन्दमें क्रमसे न गण, दो २ गण, एक ल गण, और एक गुण रहे, उसका नाम 'इन्दित' ।

(१० चत्वारिंशत् छन्दः)

६५। जिस छन्दमें क्रमसे ८, न, म, और ञ गण रहे, उसका 'छन्दस्यमे' कहते हैं ।

६६। जिस श्लोकका प्रतिपाद्यमें अ, त, ज, और २ गण रहे, उसका नाम 'चत्वारिंशत्' छन्दः ।

६७। जिस छन्दमें प्रतिपाद्यमें क्रमसे दो ल गण, एक अ गण और एक २ गण रहे, उसका 'इन्द्रपेता' वृत्त कहते हैं ।

६८। जिसके प्रतिपाद्यमें क्रमसे अ गण, स गण, अ गण, और न गण रहे, उसको 'अलोद्धतगति' वृत्त कहते हैं ।

६९। जिस छन्दके प्रतिपाद्यमें क्रमसे चार 'व' गण रहे, उसको नाम 'मुक्तपञ्चम' ।

७०। जिस छन्दमें क्रमसे चार 'स' गण रहे, उसको नाम 'तोटक' ।

७१। जिस छन्दमें पञ्चाक्षरसे चार 'ह' गण रहे, उसका नाम 'मृग्विनी' ।

७२। जिस छन्दके प्रतिपाद्यमें क्रमसे दो

६३ । प्रतिपादमें कमसे छ 'म' गण मात्र रहनेसे उसको नाम 'मोटक' होगा ।

६४ । जिस १२ मक्षरपाला छन्दका प्रतिपाद लघु वर्णोंसे गठित होता है, उसको 'तरल्ययन' कहते हैं ।

(१३ चतुर्णाका छन्दः)

६५ । जिसके प्रतिपादमें कमसे म, न, ऊ, ए, और ग गण रहे, उसको द्वातीय और १०म मक्षरोंमें वर्ति होनेसे, इसका नाम 'मन्त्रिणो' ।

६६ । जिसके प्रतिपादमें कमसे अ, झ, रा, श, और ग गण रहे, उसको 'दधिया' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें चार और नवो मक्षरोंमें वर्ति होगी ।

६७ । जिस छन्दका प्रतिपादमें कमसे म, त, व, ल, और ग गण रहे, उसको 'मलमल्ल' नामक छन्द कहते हैं । इस छन्दमें चार और नवो मक्षरोंमें वर्ति होगी ।

६८ । जिसके प्रतिपादमें दो 'न', दो 'य', और एक 'ग' गण रहे, उसको 'चट्टी' नामक छन्द कहते हैं ।

६९ । जिसके प्रतिपादमें कमसे ल, अ, ए, इ, और ग गण रहे, उसको 'मनुमार्जिणा' कहते हैं ।

७० । जिस छन्दका प्रतिपादमें कमसे दो 'अ' गण और दो 'उ' गण और एक गुण रहे, इसको 'अन्दका' कहते हैं । इस छन्दमें चार और छः मक्षरोंमें वर्ति होगी है ।

१०१ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे स गण, ज गण, और दो स और एक ङ गण रहे, उसको नाम 'बल्लदंस' ।

१०२ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे स, ज, स, ज, और ग गण रहे, उसका नाम 'प्रयोधिता' ।

१०३ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे एक न, दो ज, एक र, और एक ग गण रहे, उसको 'भृगेन्द्रमुखा' नामक छन्द कहते हैं ।

१०४ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे एक य, एक म, दो र गण और एक गुण रहे, उसका नाम 'चञ्चुरीकायली' : कहते हैं ।

१०५ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे एक न, एक स, दो र और एक ग गण रहे, उसको 'चन्द्ररेखा' कहते हैं । इस छन्दमें षष्ठ और सप्तम अक्षरोंमें धृति होगी ।

१०६ । जिसका प्रतिपादमें क्रमसे ज, स, त, स गण और एक गुण रहे, उसको 'उपस्थित' नामक छन्द कहते हैं ।

१०७ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे ज, त, स, ज और ग गण रहे, उसको 'मञ्जुदासिनी' कहते हैं ।

१०८ । जिस श्लोकके प्रतिपादमें क्रमसे न, ज, म, त और ग गण रहे, उसको 'कुटजगति' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें प्रथमतः सप्तम और षष्ठम अक्षरोंमें धृति रहेगी ।

१०९ । जिसके प्रतिपादमें चार, 'च' एक 'ग' गण रहे, उसको 'कन्दुक' कहते हैं ।

ग गण रहे, सब उसको 'आन्दिमुन्दी' छन्द कहने हैं । इस छन्दमें सात अक्षरोंमें यति रहेगी ।

११८ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे ज, ख, न गण और दो गुद रहे, उसका नाम 'इन्दुषदा' ।

११९ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे दो न, एक स, एक ज गण और दो गुदवर्ण रहे, मान अक्षरोंमें यति होनेमें उसका नाम 'नदी' कहने हैं ।

१२० । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे घ, ग, न, न गण, और दो गुदवर्ण रहे, उसको 'अक्षमी' नामक छन्द कहने हैं । इस छन्दमें सात अक्षरोंमें यति होगी ।

१२१ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे चार 'न' और दो 'ग' गण रहे, उसको 'गुणविज' छन्द कहने हैं । इस छन्दमें आठ अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१२२ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म, म, न, च गण और दो ग गण एवं घ, १० अक्षरोंमें यति रहे, उसको 'मध्याह्नमा' नामक छन्द कहने हैं ।

१२३ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे ल, ल, न, व गण और दो ग चार एवं नार और १० अक्षरोंमें यति रहे उसको 'वृत्ति' नामक छन्द कहने हैं ।

१२४ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे न, ज, म, ज गण, एक लघु और एक गुद वर्ण रहे, उसको 'प्रमदा' छन्द कहने हैं ।

१२५ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे ल, ज, ल, व गण, एक ल

कार और एक ग कार रहे, उसको 'मञ्जरी' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें पांच और नवो अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१२६ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे न, ज, भ, ज गण और दो गुण वर्ण रहे उसको 'कुमारी' छन्द कहते हैं । इसमें अष्टम और षष्ठ अक्षरोंमें यति होगी ।

१२७ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे न, र, न, र गण, एक ल और एक ग कार रहे, उसको 'सुकेसर' नामक छन्द कहते हैं ।

१२८ । जिसके प्रतिपादमें यथाक्रमसे म, भ, न, य, ल और ग गण रहे, उसको 'चन्द्रोरस' छन्द कहते हैं ।

१२९ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म, स, न, य गण और दो ग कार रहे, उसको 'वासन्ती' नामक छन्द कहते हैं ।

१३० । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे एक भ, तीन न, एक लगण और एक गुणवर्ण रहे, उसको 'चक्रपद' नामक छन्द कहते हैं ।

१३१ । जिसमें १४ लघु वर्ण एवं अन्तमें एक गुण वर्ण रहे, उसको 'शशिकला' नामक छन्द कहते हैं ।

१३२ । शशिकला छन्दमें लघु गुण वर्णोंका नियम ठिक रहने पर यदि षष्ठ और नवो अक्षरों में यति रहे तब उसको 'स्रक' छन्द कहते हैं ।

१३३ । शशिकला छन्दोंके लघुगुणनियम ठिक रहने पर यदि अष्टम और सप्तम अक्षरोंमें यति रहे, उसको 'मुनिगणनिकर' छन्द कहते हैं ।

१३४ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे दो न, एक म, दो ल गण

एवं आठ और सात अक्षरोंमें वृत्ति रहे, उसको 'मादिनी' नामक छन्द कहने हैं ।

१३५ । जिस छन्दके प्रतिपाद दोष वक्षरता अक्षरोंमें वृत्ति होता है, उसको 'जोलाखेल' छन्द कहने हैं ।

१३६ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे न, र, म और दो र गण रहें, उसको 'विदिनितक' नामक छन्द कहने हैं ।

१३७ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे र, ज, ए, म, र गण रहें, उसको 'गुणक' छन्द कहने हैं ।

१३८ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे म, र, म, और दो र गण रहें, उसको 'अक्षरगण' छन्द कहने हैं । इसमें आठ और आठ अक्षरोंमें वृत्ति होगी ।

१३९ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे निम्न 'म' और दो 'य' गण रहें, उसको 'विषा' छन्द कहने हैं ।

१४० । जिसके प्रतिपादमें वृत्तक्रमसे न, ज, म, ज, और र गण रहें, उसको 'प्रसन्न' नामक छन्द कहने हैं ।

१४१ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे र, गण, ज गण, दो न गण और एक र गण रहें, उसको 'पदा' छन्द कहने हैं । इस छन्दमें पाँच और दस अक्षरोंमें वृत्ति रहेगी ।

१४२ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे दो र गण, एक म गण, एक र गण और र गण रहें, उसको 'अक्षरगण' छन्द कहने हैं । इस छन्दमें आठ और आठ अक्षरोंमें वृत्ति होगी ।

१४३ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे दो न गण, एक र

गण, ॥ गण और २ गण एवं आठ और सात अक्षरोंमें यति होनेसे उसको 'उपमालिनी' नामक छन्द कहते हैं ।

१४४ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे स गण, ज गण, दो स गण और एक य गण रहे, उसको 'शृणम' नामक छन्द कहते हैं ।

१४५ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे स गण, दो ज गण, एक म गण और एक २ गण रहे, उसको 'मानस हंस' छन्द कहते हैं ।

१४६ । जिसका प्रतिपाद ५ ठो 'स' गणसे गठित है एवं पाँच अक्षरोंमें यति रहे, उसको 'नल्लिनी' छन्द कहते हैं ।

१४७ । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे म, ज, स, न गण और २ गण रहे, उसको 'निरापालक' छन्द कहते हैं ।

१४८ । समानिका छन्दका दो पादमें जिसका एक पाद गठित होता है उसको 'चित्रसंग' नामक छन्द कहते हैं ।

१४९ । जिसके प्रतिपादमें वृषाक्रमसे म गण, २ गण और तीन ॥ गण एवं एक गकार रहे, उसको 'शृणम गति शिथिलित' नामक छन्द कहते हैं । इसमें सात अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१५० । जिस छन्दके प्रतिपादमें क्रमसे म, स, म, न, म गण और गकार रहे, उसको 'चक्रिणी' छन्द कहते हैं । इसमें आठ अक्षरोंमें यति होगी ।

१५१ । जिसके प्रतिपाद प्रमाणिकाका दो पादमें गठित होता है, उसको 'पञ्चधामा' छन्द कहते हैं ।

१५२ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म, म, न, म, न गण

और गकार रहे, उसको 'मदन ललिता' नामक छन्द करने है ।
 इस छन्दमें चार और षष्ठ मक्षरोमें पनि रहेगी ।

१५३ । जिसके प्रतिपादमें कमसे न, ज, म, ज, र गण और
 गकार रहे, उसको 'पाणिनी' छन्द करने है ।

१५४ । जिसके प्रतिपादमें यथाक्रमसे य, प्र, न, स, र गण
 और एक गकार रहे, उसको 'प्रयत्नविठ' छन्द करने है ।

१५५ । जिसके प्रतिपाद षोडश लघु मक्षरोमें रचित होता
 है, उसका नाम 'मञ्जुधूनि' छन्द ।

१५६ । जिस छन्दके प्रतिपादमें कमसे न, ज, म, ज, त गण
 और गकार रहे उसको 'गङ्गाधर' करने है ।

१५७ । जिसके प्रतिपादमें कमसे म, र, न, र गण और
 गकार रहे उसको 'धीरललिता' छन्द करने है ।

१५८ । जिसके प्रतिपादमें कमसे पाँच 'म' गणका पा एक
 गुण रहे, उसको 'मदरगति' छन्द करने है ।

१५९ । जिसके प्रतिपादमें न गण, ज गण, 'ह' गण
 म गण और एक गकार रहे, उसको 'मनिहन्तरा' छन्द
 है ।

१६० । जिसका प्रतिपाद १७ गुणोंमें से गठित
 उसको नाम 'मञ्जुषा' छन्द है ।

१६०-क । जिस छन्दके प्रतिपादमें म गण
 गण, दो न गण, और एक गकार रहे, उसको

१६०. जिसके प्रतिपादमें त, न, म, त, य गण और गकार रहे, उसको 'तान्ता' कहते हैं ।

१६१ । जिसका तमाम पाद य, म, न, म, य गण, लकार और गकारने नियत है, एवं प्रथमः ण्यु और एकादश अक्षरोंमें गी, उसको 'गिरिणी' छन्द कहते हैं ।

१६२ । जिसका तमाम पाद ज, म, ज, म, य गण और एक लघु और एक गुरु रहे, भाट और नयम अक्षरोंमें यति रहनेमें उसको 'वृष्टी' छन्द कहते हैं ।

१६३ । जिसके प्रतिपादमें म, र, न, म, म, ल और ग गण, रहे, उसको 'वशापत्रयनिन' कहते हैं ।

इस छन्दमें दशम और सात अक्षरोंमें यति रहेंगी ।

१६४ । जिसके प्रतिपादमें म, म, न गण, दो गकार और यगण रहे, उसको 'मन्दाक्रान्ता' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें चतुर्थ षष्ठ और सप्तम अक्षरोंमें यति रह गी ।

१६५ । जिसका तमाम पादमें न, स, म, र, म, ल और ग गण रहे, उसको 'हरिणी' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें षष्ठ चतुर्थ और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेंगी ।

१६६ । जिसके प्रतिपादमें न, ज, म, दो ज गण, एक लकार और एक गुरु वर्ण रहे, उसको 'नर्दटक' छन्द कहते हैं ।

१६७ । यदि नर्दटक लक्षणका गुरु लघु नियम रहने पर भी सप्त षष्ठ और चतुर्थ अक्षरोंमें यति रहे, तब उसका नाम 'कोकिलक' वृत्त है ।

१६८। यदि प्रतिपादमें क्रमसे म, म, न, म, य, ल और गगन रहे, उसको 'दागिणी' वृत्त कहते हैं। इस छन्दमें बार वृत्त और सज अक्षरोंमें यति रहेगी।

१६९। यदि प्रतिपाद क्रमसे म, म न, र, ल गण, लकार और एक गुद वर्णोंमें नियोज्य हो एवं चार वृत्त और नान अक्षरोंमें यति रहे उसको 'मारात्राज्या' छन्द कहते हैं।

१७०। जिससे प्रतिपादमें क्रमसे दो न, एक म, र, ल, ल और गगन रहे, उसको 'हरि' वृत्त कहते हैं। इस छन्दमें वृत्त वृत्त और सज अक्षरोंमें यति रहेगी।

१७१। जिसका समस्त पाद यथाक्रमसे य, म, न, र, ल गण लकार और गकारमें नियोज्य हो एवं चार वृत्त और नान अक्षरोंमें यति रहनेसे उसको 'काव्या' नामक छन्द कहते हैं।

१७२। जिसका समस्त पाद क्रमसे दो न गण, एक ज गण, गगन, ज गण और दो गुद वर्णोंमें नियोज्य हैं, उसको 'भक्ति हायिनी' नामक छन्द कहते हैं।

१७३। जिससे प्रतिपादमें क्रमसे ऊ, र, ऊ, र, ऊ, र एक लघुवर्ण रहे, उसको 'चतुष्वात्म्य' नामक छन्द कहते हैं।

१७४। जिससे प्रतिपादमें क्रमसे म, ल, ल गण, तीन यगण रहे, एवं दोन वृत्त और सज अक्षरोंमें यति रहेगी, उसको 'पुष्प मित्राचार्यलिया' छन्द कहते हैं।

१७५। जिससे प्रतिपादमें क्रमसे ल, ऊ, म, ऊ गण और दो

१६०-प्र । जिसके प्रतिपादमें त, न, म, त, य गण और गकार रहे, उसको 'थाला' कहते हैं ।

१६१ । जिसका तमाम पाद य, म, न, स, भ गण, लकार और गकारसे निबद्ध है, एवं प्रथमतः षष्ठ और एकादश अक्षरोंमें गी, उसको 'शिखरिणी' छन्द कहते हैं ।

१६२ । जिसका तमाम पाद ज, स, ज, स, य गण और एक लघु और एक गुरु रहे, भाट और नवम अक्षरोंमें यति रहनेसे उसको 'पृथ्वी' छन्द कहते हैं ।

१६३ । जिसके प्रतिपादमें म, र, न, म, न, ल और ग गण, रहे, उसको 'वशापत्रपतित' कहते हैं ।

इस छन्दमें दशम और सात अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१६४ । जिसके प्रतिपादमें म, म, न गण, दो गकार और यगण रहे, उसको 'मन्दाक्रान्ता' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें चतुर्थ षष्ठ और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१६५ । जिसका तमाम पादमें न, स, म, र, स, ल और ग गण रहे, उसको 'हरिणी' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें षष्ठ चतुर्थ और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेगी ।

१६६ । जिसके प्रतिपादमें न, ज, भ, दो ज गण, एक लकार और एक गुरु वर्ण रहे, उसको 'नर्दटक' छन्द कहते हैं ।

१६७ । यदि नर्दटक लक्षणका गुरु लघु नियम रहने पर भी सप्त षष्ठ और चतुर्थ अक्षरोंमें यति रहे, तब उसका नाम 'कोकिलक' वृत्त है ।

१६८ । यदि प्रतिपादमें क्रममें म, म, न, म, य, ल और गणन रहे, उसको 'हरिणी' वृत्त कहने दें । इस छन्दमें चार पद और सत्र सप्तमेमें यति रहेगी ।

१६९ । यदि प्रतिपाद क्रममें म, म, न, र, ल गण, लकार और एक गुरु वर्णोंमें निबद्ध हो एवं चार पद और सत्र सप्तमेमें यति रहे उसको 'मारुताग्रन्ता' छन्द कहने दें ।

१७० । जिसके प्रतिपादमें क्रममें दो न, एक म, र, ल, ल और गणन रहे, उसको 'हरि' वृत्त कहने दें । इस छन्दमें पद चतुर्थ और सत्र सप्तमेमें यति रहेगी ।

१७१ । जिसका समस्त पाद क्रममें य, म, न, र, ल गण लकार और गकारमें निबद्ध है एवं चार उः और सात सप्तमेमें यति रहनेसे उसको 'कान्ता' नामक छन्द कहने दें ।

१७२ । जिसका समस्त पाद क्रममें दो ल गण, एक ज गण, मगण, ज गण और दो गुरु वर्णोंमें निबद्ध है, उसको 'मति-शापिनी' नामक छन्द कहने दें ।

१७३ । जिसके प्रतिपादमें क्रममें ज, र, ज, र, ज, न एक लघुवर्ण रहे, उसको 'पञ्चधामा' नामक छन्द कहने दें ।

१७४ । जिसके प्रतिपादमें क्रममें म, ल, न गण, तीन यगण रहे, एवं पाँच पद और सत्र सप्तमेमें यति रहेगी, उसको 'कुसु-मिनल्लतावेहिता' छन्द कहने दें ।

१७५ । जिसके प्रतिपादमें क्रममें न, ज, म, ज गण और दो

२ गण रहे, उसको 'मरुत' नामक छन्द कहते हैं । इस छन्दमें एकादश और नव अक्षरोंमें यति रहेंगी ।

१७९ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे दो 'म' गण, एक 'न' गण, रहे, उसका नाम 'मागक' छन्द है ।

१८० । मरुतनामा छन्दका भागीग तुल्य रहनेवा यदि गर्भे दो न गण रहें (अर्थात् जिसका प्रतिपादमें क्रमसे म, म, म, स गण, दो न गण, और दो ष गण रहें) उसको 'मिच-दिता' नामक छन्द कहते हैं ।

१८१ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म, स, म, न, न गण रहे, उसको 'शादू-ललित' छन्द कहते हैं । इसमें १२ अक्षर और नव अक्षरोंमें यति होगी ।

१८२ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे न गण, दो अगण, एक म गण और २ गण रहे, उसको 'हजिण्डूता' छन्द कहते हैं । इसमें अष्टम पञ्चम और दशम अक्षरोंमें यति रहेंगी ।

१८३ । जिसका प्रतिपादमें क्रमसे पांच 'म' गण और एक 'स' गण रहे, उसको 'अश्वगति' छन्द कहते हैं ।

१८४ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म, न, स, त और सगण रहे, उसको 'सुधा' नामक छन्द कहते हैं । इसमें प्रतिपद्याक्षरोंमें यति रहेगी ।

१८५ । जिसके प्रतिपादमें क्रमसे म गण, दो न गण, दो त गण, एक म गण रहे, एवं एकादश और सप्तम अक्षरोंमें यति रहनेसे उसको 'चित्रलेखा' नामक छन्द कहते हैं ।

हिन्दी भाषानुवाद ।

धृति १८]

१८२। जिसके प्रतिपादमें स गणः 'र' गण, तिन स गण और एक स गण रहे, उसको 'अमरपदक' नामक छन्द कहते हैं।

१८३। जिसके प्रतिपादमें स, स, ज, स, र और मगण रहे, उसको 'शादू' नामक छन्द कहते हैं। इस छन्दमें द्वादश और षष्ठ अक्षरोंमें यति रहेंगी।

१८५। जिसके प्रतिपादमें स, म, म, य और दो र गण रहे, उसको 'किशोर' छन्द कहते हैं। इस छन्दमें चार और सात अक्षरोंमें यति रहेंगी।

१८६। जिसके प्रतिपादमें म, म, न, ज, म और स गण रहे, उसको 'चन्द्र' छन्द कहते हैं। इसमें चार और सात अक्षरोंमें यति रहेंगी।

१८७। जिसके प्रतिपादमें 'त' गण, 'न' गण, और चार स गण रहे, एवं षष्ठ अक्षरोंमें यति रहनेसे 'लालसा' छन्द कहेंगे।

१८८। जिसके प्रतिपादमें दो 'न' गण, एक 'र' गण, 'म' गण रहे, उसको 'गोमदलता' छन्द कहते हैं, इसमें षष्ठ अक्षरोंमें यति रहेंगी।

१८९। जिसके प्रतिपादमें दो मगण, एक भगण, मगण दो यगण रहे उसको 'सिंहविष्णुमिश्रित' छन्द कहते हैं, इसमें पांच छः और सात अक्षरोंमें यति रहेंगी।

१९०। जिसके प्रतिपादमें २ गण, स गण, दो स गण, और २ गण रहे, उसको 'दत्तार्जुन' छन्द कहते हैं।

११६ । जिसके प्रतिपादमें कमरे म, म, ज, गगन और दो न गण प्य' एक गुण्यर्ण रहे, उसको 'शाई' लुगिरीदिन' छन्द कहते हैं । इसमें छान्दा और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेगी ।

११७ । जिसके प्रतिपादमें म, र, म, न, य, न गण और एक गुण्यर्ण रहे, उसको 'सुगता' छन्द कहते हैं । इसमें सप्त और पाँच अक्षरोंमें यति रहेगी ।

११८ । जिसके प्रतिपादमें एक म गण, दो गकार, दो न गण, दो त गण और दो गकार रहे, उसको 'कुलदाम' छन्द कहते हैं । इसमें पाँच और सप्त अक्षरोंमें यति रहेगी ।

११९ । जिस ११ अक्षरयान्ता श्लोकका प्रतिपादमें दो न गण, एव' क्रमसे एकवर्ण गुण तत्र एक वर्ण लघु ऐमा गुण लघु-वर्ण' रहनेसे 'पञ्चयामा' वृत्त होता है ।

२०० । जिसके प्रतिपादमें म, न, न, स, दो त गण प्य' एक गुण्यर्ण रहे, उसको 'विम्व' वृत्त कहते हैं । इस छन्दमें पाँच और सात सात अक्षरोंमें यति रहेगी ।

२०१ । जिसके प्रतिपादमें य, म, न, स, दो ज प्य' एक गुण्यर्ण रहे, उसको 'मकरन्धिका' छन्द कहते हैं । इसमें षष्ठ और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेगी ।

२०२ । जिसके प्रतिपादमें य, म, न, य, दो जगण और एक गगण रहे, उसको 'मणिमञ्जरी' कहते हैं । इस छन्दमें १२ अक्षर और सात अक्षरोंमें यति रहेगी ।

२०३ । जिसके प्रतिपादमें ज, स, ज, स, त, न गण और

गकार रहे, उसको 'समुद्रता' छन्द कहने दी । इसमें अष्टम चतुर्थ और सप्तम अक्षरोंमें यति रहेगी ।

२०४ । जिसके प्रतिपादमें म, र, म, न घ, म, लकार और गकार रहे, उसको 'सुन्दान' छन्द कहने दी । इस छन्दमें सात गत और छः अक्षरोंमें यति रहेगी ।

२०५ । जिसके प्रतिपादमें म, हो ज, और म, र, न, लकार एवं गकार रहे, उसको 'गोत्रिका' छन्द कहने दी ।

२०६ । जिस छन्दके प्रतिपादमें र, ज, र, ज, र, ज और एक गुण्यार्ण एक लघुयार्ण रहे, उसको 'कृता' नामक छन्द कहने दी ।

२०७ । 'मिथिगुर्गिता' छन्दमें जर दोहो 'ज' गणने और एकहो 'ग' जातो पैसाद्वय हो एवं छः और सात अक्षरोंमें यति रहे, तो तब उसको 'शोभा' छन्द कहने दी ।

२०८ । प्रतिपादमें म, र, म, न, हो न गण और हो गुण्यार्ण होनेने परिणत होत उसको 'सुर्वशा' छन्द कहने दी ।

२०९ । जिसके प्रतिपादमें म, म, र, न म, लकार लकार और गकार रहे एवं ११ अक्षरोंमें यति रहनेने उसको 'मत्तमि-लीङ्ग' छन्द कहने दी ।

२१० । प्रतिपादमें म, र, म, न और तीस वगण एवं सात गत अक्षरोंपर यति रहनेने 'अध्वरा' छन्द होगा ।

२११ । जिसके प्रतिपादमें म, घ, वगण, लोभ जगण और गण रहे, तब बरि लोग उसको 'मत्तमो' छन्द कहने दी ।

२१२। जिसका प्रतिपाद दो मगण, दो गकार, चाँद नगण और दो गकारने रचित हो, उसको 'हंसो' छन्द कहते हैं। इस छन्दमें ५म और १४श अक्षरोंमें यति होगी।

२१३। जिस श्लोकका प्रतिपाद क्रमसे सात मगण और एक गकारसे रचित हो, उसका 'मदिरा' छन्द कहते हैं।

२१४। जिस श्लोकका प्रतिपाद क्रमसे भ, र, न, य, न, र, मगण और एक गुरुवर्ण द्वारा रचित हो, उसको 'मद्रक' छन्द कहते हैं। इस छन्दमें १०म अक्षर और १२श अक्षरमें यति होगी।

२१५। जिस श्लोकका प्रतिपाद क्रमसे म, म, र, म, त, ज, नगण और एक गुरुवर्णसे रचित हो, भुजंगराज उसको नाम 'लालित्य' कहते हैं।

२१६। जिस छन्दका प्रतिपाद क्रमसे म, ज, त, न, मगण दो रगण और एक गकारसे रचित हो, उसको 'महाप्रगथरा' कहते हैं। इस छन्दमें ८म, ७म और ७म अक्षरमें यति होगी।

२२७। जिसका प्रतिपाद क्रमसे न, ज, म, ज, न, ज, मगण और एक लघुवर्ण एवं गुरुवर्णसे रचित हो, वहिष्ठनगण उसको 'मद्रिनया' कहते हैं।

२१८। जिसका प्रतिपाद क्रमसे दो मगण, दो गकार, १४ लघुवर्ण और एक गुरुवर्णसे रचित हो, उसको 'मसाजीङ्' छन्द कहते हैं, इस छन्दमें ८म ५म और १०म अक्षरोंमें यति होगी।

२१९। जिसका प्रतिपाद दो रा, एक म, रा, न, मगण एवं

एक लकार, एक भगण और एक गकारमे गठित है, पिङ्गलमुनि उसको 'सुन्दरिका' कहती है ।

२२० । जिसका प्रतिपाद म, त, न, र, दो म, एक न और एक यगणमे रचित है, उसको 'तन्वी' कहते हैं । इस छन्दके पांच सात और द्वादश भक्षरमें वनि होगी ।

२२१ । जिसके प्रतिपादमे ८ भगण रहे, उसको पिङ्गल मुनि 'किरीट' छन्द कहते हैं ।

२२२ । जिसका प्रतिपाद कमसे ८ सगणसे रचित है, पण्डित लोग उसको 'दुर्मिल' छन्द कहते हैं ।

२२३ । जिस इत्येकका प्रतिपाद म, म, न, भगण और १२ लघु पद' एक शुद्धवर्णसे रचित है, उसको 'कौशिक' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें पांच सात और ग्यात भक्षरमें वनि होगी ।

२२४ । जिसका प्रतिपाद दो म, एक त, तीन न, एक र, एक सगण, एक लकार और एक गकारमे गठित है, उसको 'भुजङ्गविजृम्भित' छन्द कहते हैं । इस छन्दमें आठ ग्यारह और सात भक्षरमें वनि होगी ।

२२५ । प्रतिपाद एक म, ७ न, एक र, और दो तकारोंमे रचित होनेसे 'अपवाद' छन्द होता है । इसमें १, ७, ५ भगणोंमें वनि होगी ।

दण्डक ।

२२६ । प्रतिपाद दो काण, और ग्यात सगणसे गठित होनेसे 'अण्डवृष्टिप्रधान' नामक दण्डक

२२० । प्रतिपादमें चण्डवृष्टिप्रपात दण्डकापेशासे एक गण अधिक होनेसे अर्णो नामक दण्डक होगा । क्रमसे एक एक रगण वृद्धिसे अर्णोच, व्यास, जोमून, लीलाकर, उदाम, शङ्ख प्रभृति दण्डक होगा ।

२२८ । जिसका प्रतिपाद दो मगण, सात यगणसे रचित है, पण्डित लोग उसको 'प्रचितक' कहते हैं ।

२२९ । जिसका पाद द्वादो सगणसे रचित है, उसको पण्डित लोग 'कुसुमस्तवक' कहते हैं ।

२३० । प्रतिपाद सिरुं द्वादो रगणसे रचित होनेसे 'मत्त-मातङ्गलीलाकर' दण्डक कहते हैं ।

३३१ । जिस २७ अक्षरवाला छन्दमें प्रतिपाद एक लघुवर्ण पर एक गुरुवर्ण—इस क्रमसे लघु गुरु अक्षरोंसे रचित है, उसको 'अनङ्गशीखर' दण्डक कहते हैं ।

३३२ । अक्षरवाला छन्दका प्रतिपाद प्रथमसे एक गुरुवर्ण तब एक लघु वर्ण—इस प्रकारसे रचित है, उसको पण्डित लोग 'अशोकपुष्पमञ्जरी' कहते हैं ।

३३३ । कवियोंकी इच्छानुसार सिरुं प्रतिपाद यकारसे रचित होनेसे उसको 'सिंहचिकोड़' नामक दण्डक कहते हैं ।

३३४ । क्रमशः प्रतिपाद रगण, जगण—इस प्रकारसे परस्पर 'र' 'ज' गणसे रचित होनेसे उसको नाम 'अशोकमञ्जरी' ।

३३५ । जिसमें प्रतिपाद केवल रगणसे रचित है, उसको पण्डित लोग 'मत्तमातङ्गलीलाकर' दण्डक कहते हैं ।

२३६ । जिसका प्रतिपाद दो गगण, एक लकार, दो गकार तत्पर फेवन्ट यगणके निषद्ध हैं, उसको 'सिंहविक्रान्त' नामक दण्डक कहते हैं ।

(समवृत्त प्रकरण समाप्त)

तृतीय स्तवक ।

चरमम वृत्त ।

२३७ । जिसका प्रथम और तृतीयपाद तिन रागण, एक लकार और एक गगणसे रचित है, द्वितीय और चतुर्थ पाद तिन गगण, और दो गुरुयणसे निषद्ध हैं, उसको 'उगच्छि' छन्द कहते हैं ।

२३८ । यदि प्रथम और तृतीय पादमें 'दोषक' छन्दको प्रथमाक्षर नहीं हो और द्वितीय एवं चतुर्थ पादमें दोषक छन्दका अक्षर सङ्गत हो, तो यह 'विगयनी' छन्द है ।

२३९ । यदि विषम पादमें द्रुतचिह्नित लक्षणका प्रथम अक्षर भूट जाता हो, और समपादमें उक्त छन्दका लक्षण हो, तब उसको 'हरिणज्जना' छन्द कहते हैं ।

२४० । जिसका विषमपादमें दो गगण, एक रागण, एक लकार और एक गुरुयण रहे, समपादमें गगण, अगण, रागण रहे, उसको 'अपरयज्' छन्द कहते हैं ।

२४१ । जिसका विषमपाद दो गगण, एक रागण, एक गगणसे रचित है, समपादमें एक गगण, दो अगण, एक रागण और गकार रहे, उसको 'पुष्पिनामा' छन्द कहते हैं ।

२४२ । यदि विषम पादद्वयमें दो सगण, एक जगण और समपादमें सगण, भगण, रगण, लकार एवं गकार हों, उसको 'सुन्दरी' छन्द कहते हैं ।

२४३ । यदि विषम पादमें तीन सगण एवं समपादमें एक भगण, दो जगण और एक भगण रहे, 'द्रुतमध्या' कहते हैं ।

२४४ । जिसका विषमपादमें त, ज, रगण और समपादमें म, स, जगण और दो गकार रहे, उसको छन्द कहते हैं ।

२४५ । विषमपादमें म, ज, सगण और समपादमें म, र, न, दो गकार होनेसे उसको 'केतु' कहते हैं ।

२४६ । जिसका विषम पादमें दो सगण, एक दो गुरुवर्ण एवं समपादमें ज, त, जगण और दो गुरुवर्ण हों, उसको 'माध्यामकी' छन्द कहते हैं ।

२४७ । जिसका विषम पादमें ज, त, जगण दो सगण और समपादमें दो सगण, एक जगण, दो गकार रहे, उसको 'पूर्या' छन्द कहते हैं ।

२४८ । जिसका विषम पादमें र, ज, र, भगण और समपादमें ज, र, ज, रगण और गुरुवर्ण रहे, उसको 'धराम' कहते हैं । (कोई कोई इनको 'अद्यान् धरामतो' कहते हैं)

२४९ । जिसका विषमपादमें दो भगण, दो ग

समपादमें दो गगण, दो रगण होनेसे, उसको 'बौमुदो' छन्द कहते हैं । *

२५० । यदि विषमपादमें एक न, दो ज, एक एगण और समपादमें स, ज, य, रगण, लकार और गकार रहे, तब उसका 'मञ्जूसौरम' छन्द कहते हैं ।

२५१ । जिसका विषमपादमें दो स, एक अगण और दो गुरुवर्ण एव' समपादमें स, म, र और गगण रहे, उसको 'कान्धारिणी' छन्द कहते हैं ।

विषम वृत्त ।

२५२ । प्रथम पादमें स, ज, सगण और लकार, द्वितीय पादमें न, म, अगण और एक गुरुवर्ण, तृतीयपादमें म, न, म और एक गकार, चतुर्थ पादमें स, ज, स, अगण, और गकार रहे, उसका 'उद्गाता' छन्द कहते हैं ।

२५३ । उद्गाताका दुसरी लक्षण जैनाची प्रथम पादमें स, ज, स, लकार एव' द्वितीय पादमें न, स, ज, एक गुरुवर्ण तृतीय-पादमें म, न, अगण, लकार और एक गकार चतुर्थपादमें स, ज, स, ज और गकार हो, तब उसको 'उद्गाता', छन्द कहते हैं ।

२५४ । जिसका तिन पाद पूर्वोक्त उद्गाता छन्दके अक्षयपुष्ट होती, तृतीय पादमें र, न, म और एक गकार रहे, इसको 'सौरमन्त्र' छन्द कहते हैं ।

२५५ । जिसका चतुर्थपाद दोह गगण, दोह सगणसे रचित हो अन्य तिन पाद पूर्वोक्त उद्गाता लक्षणपुष्ट हो, उसको परिकल-श्लोक 'स्तोत्र' नामक छन्द कहते हैं ।

(क) चण्ड नामक छन्द कभी अर्धसम और कभी विषम

होता है, उसकी उपान्त (सप्तम वर्णतक) 'छन्दोनियम' कहा जाता है।

२५३। अष्टाक्षर-वृत्तमें द्वितीय और चतुर्थ पाद मगण और गकारके बाद जेसाकी चतुर्थाक्षरोंकी उपरान्त यमण हो तो यह 'यक' नामक छन्द है।

२५७। यदि समपादमें चतुर्थाक्षरोंके बाद यमण युक्त हो तो उसे 'पध्यायक-वृत्त' कहा जाता है।

२५८। अनुष्टुभ छन्दमें सर्वत्र पञ्चम वर्ण लघु, द्वितीय और चतुर्थ पादोंके सप्तमाक्षर लघु, षष्ठाक्षर गुरु और शेषभागमें कोई विशेष नियम नहीं है।

श्लोकका प्रयोगमें किसी किसीने यह चक-लक्षणको प्रायिक कहा है और यह अनुष्टुभके नामसे प्रसिद्ध एवं उसमें अष्टाक्षरता है।

(क) अर्ध्याका प्रथमादिके अन्तमें एक गुरुयुक्त सप्तमगण सन्निविष्ट होंगे, प्रथमादिके स्थितपादके प्रथम, तृतीय, और सप्तम गणमें आद्यन्त लघु मध्यगुरु 'अ' गण नहीं मेलना है। अप-राद्धमें षष्ठगण ऊपर लिखे हुए, 'अ' और 'न' लघु आद्याकी लक्षण है।

(ख) षष्ठगणमें नगण और लकार यानीकी चारों लघु रहेसे, द्वितीय लघुके पहले 'यति' निदम रहेगा, सप्तमगणमें गण लकार और पदेला लघुके पूर्वमें 'यति' रहेगा, इसमें यष षष्ठगण चारों लघुरूप रहेगे तर प्रथम लघुवर्णके 'यति' रहेगा, सप्तमगण चारों लघुरूप होनेसे षष्ठगणके बाद यति होंगे। अर्ध्याका पञ्चमगणमें नगण, लकार होनेसे प्रथम लघुवर्णकी पूर्वसे चतुर्थगणका अन्तमें यति रहेगा, षष्ठगण एक मात्रक यानीकी कारण पराद्धमें तिन मात्र कम होते हैं।

होता है, उसकी उपान्त (सप्तम वर्णनक) 'उद्बोधनियम' कहा जाता है ।

२५१ । भद्राक्षर-पुस्तकमें द्वितीय और चतुर्थ पाद मगज और गकारके बाद ओमाक्षर चतुर्धाक्षरोंकी उपरान्त मगज हो तो वह 'यक' नामक उद्ब है ।

२५७ । यदि मगजाक्षरमें चतुर्धाक्षरोंके बाद मगज युक्त हो तः उसे 'पञ्चाक्षर-पुस्त' कहा जाता है ।

२५८ । अनुष्टुप उद्बमें मर्याद पञ्चम वर्ग लघु, द्वितीय और चतुर्थ पादके सप्तमाक्षर लघु, भद्राक्षर शुद्ध और ओमाक्षरमें कोई विशेष नियम नहीं है ।

इदोक्तका प्रयोगमें किसी किसीने यह एक-लक्षणको प्राप्ति करना है और वह अनुष्टुपके नाममें प्रसिद्ध एवं उसमें भद्राक्षरता है ।

(क) मध्याक्षर मगजाक्षरके अन्तमें एक गुणगुक्त सप्तमाक्षर मन्त्रनियुक्त होने, मगजाक्षर-मगजाक्षरके प्रथम, द्वितीय, और तृतीय वर्गमें सप्तमाक्षर लघु सप्तमाक्षर 'अक्षर' नहीं मिलता है । मगजाक्षरमें अनुष्टुप उद्ब स्थिति होने हुए 'अ' और 'ज' लघु मध्याक्षरकी प्रतीति है ।

(ख) अनुष्टुपमें मगज और लक्षर मध्याक्षरकी सप्तमाक्षर लघु लघु, द्वितीय लघुके पहले 'यति' नियम रहेगा, सप्तमाक्षरमें सप्तमाक्षर लघु लघुके पहले लघुके पूर्वमें 'यति' रहेगा, इसमें यह अनुष्टुप मगज लघु लघु रहेगा तः प्रथम अनुष्टुपमें 'यति' रहेगा, सप्तमाक्षर मगज लघु लघु होने-न अनुष्टुपके बाद यति है । मगजाक्षरका अनुष्टुप मगज लक्षर होनेसे प्रथम अनुष्टुपकी पूर्वम अनुष्टुपके अन्तमें यति रहेगा, अनुष्टुप एक मात्रम यति का अनुष्टुप लघु लघु के बीच मात्रम यति है ।

(१) आचार्य उद्भवः कथञ्चन भेद ई. जैना -गणा,
शिवुदा, कथञ्चन, मुनयान्ता, कथञ्चनान्ता, गीति, कथञ्चनान्ति, कथञ्चनान्ति
आचार्यान्ति ।

। य) प्रथमाहं श्री ० 'साहं' का प्रथम अक्षर 'सा' का
विशेष कहते हैं 'साहं' ही है ।

(५) यदि दो भावों में द्वितीय को नानुसंगता की लक्षणा होना, तब उक्तको 'अद्वय' समझ कर ही है ।

७. (अ) प्रत्येक व्यक्ति को अपने अधिकारों का उपयोग करने की स्वतंत्रता है, जो दूसरों के अधिकारों से टकराए बिना हो सके।
 (ब) प्रत्येक व्यक्ति को अपने अधिकारों का उपयोग करने की स्वतंत्रता है, जो दूसरों के अधिकारों से टकराए बिना हो सके।

(अ) अथर्ववेद में चूषेय-विचारित आत्मा-मनुष्य और प्रीति-संघ में अन्तर्गत अन्तर्गत होनेसे तो 'अथर्ववेद' होता है ।

(५) तिगका प्रमाणात नव्या जगात रेषा, दुर्ग
आवांदात्मक नव्य संवि दाता है ।

प्र. १ : आर्यान्तक पत्रांत मद्रास हा अर्थ द्यावे, वसुधा
'वसुधा' म्हणजे ही

(८) आपो छद्मकः पूर्वाह्नं वराहं वा विनाशय हस्तेति
(आपोऽयं पूर्वाह्नः वराहः वराहं पूर्वाह्नं हस्तेति) ते वराहो
'वराहीति' उच्यते ॥

(४) यह आर्थिक समझौते और द्वि-पक्षीय सम्बन्धों पर अधिक गुरुत्व रखे गए हैं। 'आर्थिक' शब्द पर है ।

[illegible]

होता है, उसकी उपान्त (सतम घर्णतक) 'छन्दोनि-
याता है ।

२५६ । अष्टाक्षर-वृत्तमें द्वितीय और चतुर्थ पाद म-
गकारके बाद जेसाकी चतुर्धाक्षरोंकी उपरान्त यगण ह-
'यक' नामक छन्द है ।

२५७ । यदि समवायमें चतुर्धाक्षरोंके बाद यगण
ता उसे 'पध्यायक-वृत्त' कहा जाता है ।

२५८ । अनुष्टुभ छन्दमें सर्वत्र पञ्चम वर्ग लघु
और चतुर्थ पादकिं सप्तमाक्षर लघु, षष्ठाक्षर गुरु और शेष
कोई विशेष नियम नहीं है ।

इलोकका प्रयोगमें किसी किसीने यह धातु-लक्षणको
कहता है और यह अनुष्टुभके नामसे प्रसिद्ध 'ज्य' उगमें भग-
द्वै ।

(क) षष्ठ्यांका प्रथमाद्धं हे शतमें एक गुणगुण स-
सन्निविष्ट दधि, प्रथमाद्धं षष्ठ्याद्धं प्रथम, द्वितीय और
तृतीय भागमें लायकर लघु मध्यगुरु 'अ गण' नहीं मरता है ।
राशु'में षष्ठ्याण उपर लिख दूध 'अ मां न लघु म-
न्याण द्वै ।

(ग) षष्ठ्याणमें गणन और लकार गानाका वारा
रहेम, द्वितीय लघु के पहले गाना नियम 'रता गणनगण-
नगण लकार और पहला लघुके पूर्वम 'गाना' रहता है। इसमें
चतुर्थी धारा 'अ' 'इ' 'उ' 'ए' 'अण लघुगण' 'गाना' 'र-
मात्रगण' 'अ' 'लघु' 'इ' 'अण लघुगण' 'गाना' 'र-
मात्रगण' 'अ' 'लघु' 'इ' 'अण लघुगण' 'गाना' 'र-

(୩) ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତା ନବରଚନା ଯେଉଁ ଟି, ଶୈଳୀ—ସଂସ୍କୃତ, ବିଦ୍ୟୁତ, ବାୟୁ, ଗୁଣାବଦ୍ଧା, ଅସମ୍ଭବତା, ଶାନ୍ତି, ହରାଶିଳ, ବହୁଶିଳ, ଆଦର୍ଶଶାନ୍ତି ।

(५) अथवा यह भी संभव है कि यह मन्त्रवचन ही
विभिन्न रूपों में 'पुष्पा' हानी हो ।

(५) यदि दो पार्श्वों द्वितीय कोण समानांगी हो ऊपर
होता, तब तबको 'समोष्ण' कहते हैं ।

। ७ । जिनका ज्ञान मात्र नष्ट हो गया हो, निश्चय
आत्मार्थज्ञानपूर्वक हो, उनको 'गुणवत्ता' प्राप्त करने है ।

(५) उपर्युक्त में पूर्णवर्णित आकाश में प्रतीति
में गताया गताया गताया होतो तो 'अवस्था' होता है ।

(ख) 'विशेषा' शब्दात् 'वदन्त' क्तस्य, ईदृश
भाष्यादिना ज्ञायते चेति ।

ज. भाग्यविजयराज शर्मा को अहं होंगे, हमको 'हमोनि' कहते हैं

(४) आपो छन्दसूची में पादों का विवरण दीयेगी (अर्थात् सूची में पाद, पादों सूची दीयेगी) तो इसका 'सूची' नाम का है।

(४) ए'र आणविक तन्मात्र' और टि'री'र'के अन्तर्गत एक अधिक गु'रुत्व' रहै ता'र समक' 'आणविक'त' कहये है ।

[illegible]

होता है, उसकी उपान्त (सप्तम वर्णान्तक) छन्दोनिय
याता है।

२५३। अष्टाक्षरःश्रुतमें द्वितीय और चतुर्थ पाद म
गकारके बाद जेसाकी चतुर्धाक्षरोंकी उपरान्त यगण ह
यक्' नामक छन्द है।

२५७। यदि समपादमें चतुर्धाक्षरोंके बाद यगण
ता उसे 'पध्यायक्श्रुत' कहा जाता है।

२५८। अनुष्टुभ छन्दमें सर्वत्र पञ्चम वर्ण लघु
और चतुर्थ पादाके सप्तमाक्षर लघु, षष्ठाक्षर गुरु और
कोई विशेष नियम नहीं है।

श्लोकका प्रयोगमें (पन्नी किरतीने यह यक्लक्षणको
काला है और यह अनुष्टुभके नाममें प्रसिद्ध पद्य' उसमें
है।

(क) अर्थात्का प्रथमाद के अन्तमें एक गुरुगुरु
सन्निविष्ट होने, प्रथमाद अथवादके प्रथम, तृतीय, औ
तममें साध्या लघु साध्यगुरु 'अ यगण नहीं मिला है
सर्वमें यगण उभर लिया हुए 'अ और य लघु
लक्षण है।

(ग) यगणमें यगण और लकार वालीका य
होने, द्वितीय लघुके पहले 'यति' निदम रहेगा, यग
काय लकार और पहला लघुके पूर्वमें 'यति' रहेगा, य
यगण भागे लघुका रहेगा तब प्रथम लघुपूर्वमें 'यति
सर्वयगण नहीं लघुका होने-य यगणका बाद यति
प्रथमादका यगणका यगण लकार होनेमें प्रथम य
पूर्वमें यगुर्गणका अन्तमें यति रहेगा, यगण गव
होने काय गुरुईमें किम मात्र कम होना है।

(ग) भाष्यां छन्दका लयवका मोद ई. जेना—पण्डा, विपुला, जयन्ता, गुणवन्ता, जयन्ता, वीति, वसति, वृद्धीति, वसतिवृद्धीति ।

(घ) जयन्तां और वसन्तां छन्द लयवका वाद निरति रहनेसे 'वसन्ता' टानी हो ।

(ङ) यदि दो वाद्यों द्वितीय और तृतीयतमों दो कबार होना, लय वरकसे 'जयन्ता' छन्द कहने हैं ।

(छ) जयन्ता छान भास लयवका रहता हो, विपुला भाष्यां-पण्डा-पुनः हो, उनको 'गुणवन्ता' कहल कहने हैं ।

(ज) जयन्तामें गूँघरियादिन भाष्यां-पण्डा और द्वितीया में जयन्ता पण्डा रहल होयेसे तो 'जयन्ता' होना है ।

(झ) जयन्ता जयन्तां रहल लयवका होना, ईदल भाष्यां-पण्डा का लय निरति होना है ।

घ । भाष्यांका पण्डा रहल दो अठे होयेसे, लयको 'वसन्ता' कहने हैं ।

(ङ) भाष्यां छन्दका पूवोठे पण्डांका विपुला होयेसे (भाष्यां पूवोठे पण्डा, पण्डां पूवोठे होयेसे) तो लयको 'वृद्धीति' छन्द कहने हैं ।

(ञ) यदि भाष्यांका जयन्तां और द्वितीयांके जयन्ता लय अधिक गुणवन्ता रहे लय वरकसे 'भाष्यां-पण्डा' कहने हैं ।

२५१ जयन्ता विपुलापण्डांके छन्द काका एव जयन्तापण्डां अथवा पण्डां अथवा जयन्तां जयन्तां जयन्तां और जयन्ता अथवा पण्डा अथवा जयन्तां रहे जयन्तां जयन्तां एव द्वितीयां और तृतीयां वाद्यों के-द्वारा होयेसे लयको 'वसन्ता' छन्द कहने हैं ।